
۵۱
فقه و
زندگی
احکام
کشاورزی
مصطفی کوهی

احکام کشاورزی

نویسنده:

مصطفی کوهی

ناشر چاپی:

معروف

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

احکام کشاورزی

مشخصات کتاب

سرشناسه : کوهی، مصطفی، ۱۳۴۸ -

عنوان و نام پدیدآور : احکام کشاورزی/ مصطفی کوهی؛ به سفارش ستاد امر به معروف و نهی از منکر، پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر.

مشخصات نشر : قم: نشر معروف ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری : ۱۹۲ص..م س۱۹/۵ ×۱۱/۵ ؛

فروست : فقه و زندگی؛ ۵۱.

شابک : ۴۰۰۰۰   : ۹۷۸-۶۰۰-۶۶۱۲-۷۲-۰

وضعیت فهرست نویسی : فاپا

یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۸۵ - ۱۹۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع : کشاورزی -- جنبه های مذهبی -- اسلام

موضوع : Agriculture -- Religious aspects -- Islam

موضوع : کشاورزی در قرآن

موضوع : Agriculture in the Qur'an

موضوع : کشاورزی -- قوانین و مقررات (فقه)

موضوع : Agricultural laws and legislation (Islamic law)

شناسه افزوده : ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر. پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر

رده بندی کنگره : BP۲۳۲/۷/ک۹الف۳ ۱۳۹۵

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۴۸۵

شماره کتابشناسی ملی : ۴۳۵۶۹۵۷

اشاره

فهرست مطالب

ص: ۳

ص: ۴

ص: ۵

فصل ششم: احکام کشاورزی

ص: ۷

ص: ۸

سخن پژوهشکده

فقه و زندگی و سبک زندگی اسلامی

اسلامی شدن زندگی اجتماعی در مرحله شناخت، مستلزم سه گام است:

شناخت معروف و منکر در فعالیت های فردی و روابط انسان و خداوند عزوجل؛

شناخت معروف و منکر در حوزه روابط اجتماعی و معاملات اقتصادی؛

شناخت معروف و منکر در روابط دولت و ملت.

در گام اول فعالیت های فقهی، اخلاقی پژوهش های اخلاق مدار فراوانی توسط عالمان و محققان پدید آمده و اصلاح و تقویت روابط عبادی، عقیدتی و معرفتی انسان با خداوند متعال را مورد توجه قرار داده است.

گـام دوم؛ یعنی شـناخت معروف و منکر در روابط اجتماعی و معاملات اقتصادی، کاری است که با وجود برخی از آثار علمی و پژوهش هـای ارزشـمند بـا نگـاه تخصصـی به هر صـنف مورد توجه قرار نگرفته است. سلسـله کتـاب های فقه و زنـدگی، به پژوهش و نگارش در حوزه اصـناف خاص توجه دارد و بایدها و نبایدهای فقهی و اخلاقی و آداب اسـلامی هر اتحادیه صنفی ودست اندرکاران مشاغل مختلف تولیدی، توزیعی، و خدماتی را محور پژوهش و نگارش و اطلاع رسانی خویش می داند.

گام سوم در شـناخت معروف و منکر به روابط مردم و حکومت ها اختصاص دارد. اسلامی شدن روابط دولت و ملت بالاترین گـام به سوی رضـای خداونـد متعال محسوب می شود و در سایه پیروی از رهبری الاهی و تسـلیم دولت و ملت در برابر قوانین قرآن و عترت امکان پذیر است.

در حدود سالهای ۱۳۷۲ شمسـی با آغاز فعالیت های سـتاد امر به معروف و نهی از منکر طرح پژوهشـی «فقه و زندگی» توسط جناب حجه الاسـلام والمسـلمین حاج شیخ محمد حسین فلاح زاده، پی ریزی شد. هدف طرح، تألیف وتدوین مجموعه کتاب هایی در زمینه آداب و احکام اسلامی برای اصناف و مشاغل گوناگون اقتصادی و بازاریان

کشور بود. بـا همـاهنگی این دو نهـاد فرهنگی تـألیف حـدود بیست جلـد از این مجموعه در سـال هـای آغـاز کمک خوبی به بازاریان متدین در زمینه شـناخت احکام شـرعی و حلال وحرام مشاغل بشمار می رفت. اما مثل بسیاری دیگراز طرحها این کار هم به دلایل مختلف ناتمام ماند و در زمینه احکام فقهی بسیاری اصناف اثری فراهم نیامد.

ضرورت اسـلامی شدن بازار، علاقه بسیاری از کسبه محترم در بخش های تولید و توزیع و خدمات و پیگیری دبیر محترم ستاد امر به معروف و نهی از منکر حجه الاسـلام والمسلمین زرگر دام عزه العالی سبب احیای مجدد این طرح پژوهشی کاربردی در سال ۱۳۹۳ ش شد و تالیف و تدوین کتبی دیگر در زمینه فقه اصـناف در دسـتور کار پژوهشـکده امربه معروف و نهی از منکر قرار گرفت.

در سالهای آغازین، این پژوهش ها با هدایت و حمایت ستاد و نظارت علمی و فقهی برادران گرامی حجج اسلام محمد حسین فلاح زاده و محمود مهدی پور شکل گرفت و بیست و چند دفتر از آن فراهم آمد. اینک بار دیگر پس از

حـدود چهـارده سال، این کار ناتمام و بر زمین مانـده به توفیق الهی و نظارت جناب حجه الاسـلام والمسـلمین آقای حاج سـید محمد تقی علوی و همکاری گروهی از فضلای حوزه

علمیه قم در پژوهشکده امر به معروف پیگیری می شود.

همیشه اصناف محترم و صاحبان مشاغل در انجام وظیفه خود نیاز به احکام و قوانین الهی دارند و لازم است معروف و منکرات صنفی را بشناسند. تحولات صنفی و دگرگونی ها در حوزه کسب و کار سبب می شود که احکام بر اساس نیازهای روز مورد بازنگری فقهی و علمی قرار گیرد وتفقه واجتهاد جدید ضرورت یابد. از این رو باردیگربا استفاده از فتاوی مراجع بزرگوار تقلید و قوانین مصوب شورای نگهبان موضوعات کارنشده در برنامه پژوهشی قرار گرفت و بیست اثر جدید تحقیق و تولید شد. عناوین پژوهش های سال ۱۳۹۳ ش بدین شرح است:

احکام صنف طلا و جواهر

احکام تلفن همراه

احکام بازی های رایانه ای

احکام صنف اتوبوسرانی

احکام صنف فرش و تابلوفرش

احکام صنف کیف و کفش (سراجان)

احکام صنف ماهی فروشان

احکام صنف ناشران

احکام صنف پوشاک

احکام صنف نانوایان

احکام صنف رایانه و اینترنت

احکام صنف پرندگان و پرنده فروشان

احکام صنف اغذیه فروشان

احکام صنف پارک ها

احکام عمومی کسب و کار

احکام صنف قهوه خانه ها

احکام صنف الکتریکی

احکام صنف عطاری و دارو گیاهی

احکام صنف لوازم صوتی و تصویری

احکام بیمه ها

این دفتراز فقه و زندگی که با تلاش برادر گرامی حجه السلام والمسلمین مصطفی کوهی پدید آمده به احکام کشاورزی اختصاص یافته است و امیدواریم محققان و دست اندرکاران محترم با ارائه تجارب و مسائل شرعی خویش ما را در تکمیل این اثریاری کنند.

با درخواست توفیق از خداوند دانا و توانا ویاری محققان حوزوی و همراهی اصناف کشور، بسیج اصناف و مسؤلان ستادهای امربه معروف، می توان به سوی اسلامی شدن بازار، آرامش روانی جامعه، کاهش جرم و تخلفات اقتصادی

و کسب رضای حضرت حق گام هایی بلندتر برداشت.

امیدواریم با شناخت احکام الهی در تمام بخش ها و اجرای آن در زندگی فردی و اجتماعی و در سایه فقه ناب اسلامی و با هدایت حضرت بقیه الله (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، توحید و عدالت در سراسر عالم حاکم گردد. ان شاء الله .

قم پژوهشکده امربه معروف و نهی از منکر

خیابان سمیه کوچه ۱۲ پلاک ۳۵۵

fmaroof.ir info@fmaroof.ir

فصل اوّل: کلّیات

معرفی کشاورزی

کشاورزی و زراعت فرایند کاشت، داشت و برداشت گیاهان می باشد. بطور کلی هدف از زراعت و تولید گیاهان زراعی مختلف دستیابی به محصولاتی است که به منظورهای زیر کشت می شوند.

۱. تولید دانه به منظور تغذیه انسان و دام مانند گندم، جو، ذرت؛

۲. تولید و شاخ و برگ سبز برای تغذیه دام مانند یونجه،

ص: ۱۷

شبدر، اسپرس.(۱)

۳. بدست آوردن ریشه، غده، برگ و گل گیاه به منظور تغذیه مانند چغندر قند هویج، کاهو و گل کلم؛

۴. تولید غده سیب زمینی برای تهیه نشاسته و ساقه نیشکر برای تولید شکر؛

۵. تولیـد گیاهـان روغنی و لیفی برای تهیه مواد خـام صـنایع تبـدیلی در کشـاورزی. در هر صورت عملیـات برداشت از چیـدن محصول تا نگهداری و انبار و ذخیره کردن محصولات را در بر می گیرد.

مراحل کشاورزی

اشاره

مراحل کشاورزی و زراعت بدین شرح است:

کاشت

«کاشت» فرآیندهای مختلفی می باشد که رعایت فرآیندهای مورد نظر موفقیت در کاشت را در پی خواهد داشت.

این فرآیندها عبارتند از:

۱. شخم و آماده سازی مکانیکی و فیزیکی؛

۱- نوعی خوراک برای حیوانات اهلی. خشک کرده آن را «بیده» میگویند(فرهنگ عمید).

۲. بذرپاشی یا کاشت و استقرار اولیه گیاهان؛

۳. آبیاری و زهکشی یا مدیریت آب و هوا در خاک؛

۴. مصرف کود و نهاده های غذایی مورد نیاز گیاهان؛

پس تهیه خاک اقدامات فیزیکی مناسب جزء اولین عوامل مدیریت متناسب آن به شمار می رود. انتخاب و توالی گیاهان سازگار یا کشت تناوبی از جنبه های مهم دیگر هستند. مهمترین عملیات تهیه فیزیکی خاک توسط شخم صورت می گیرد.

داشت

به کلیه عملیاتی که در فاصله جوانه زنی بذر تا برداشت محصول انجام می گیرد ، «داشت» گویند.

این عملیات، آبیاری، تنک کردن، وجین کردن، سله شکنی، خاک دادن پای بوته ها، کود دادن، مبارزه با حشرات و آفات، کنترل و بیماری ها و مبارزه با علف های هرز را شامل می شوند.

برداشت

پس از اتمام دوره رشد و نمو گیاه، هنگام «برداشت» محصول فرا می رسد.

البته گیاهان را همیشه پس از پایان دوره رشد و رسیدگی کامل برداشت نمی کنند و زمان برداشت موقعی خواهد بود

که گیاه حداکثر ارزش کیفی و کمی را حاصل کرده ، به عبارت دیگر ،مرحله رسیدن فیزیولوژیک فرا رسیده باشد.

چنـانچه برداشت محصـول دیرتر انجـام شـود و در طی عملیـات برداشت دقت کـافی صـورت نگیرد، معمولاًـ عملکرد محصول کـاهش می یابـد. پس از برداشت محصول نیز به علّت ادامه برخی فعالیتهای حیاتی در انـدام های برداشت شـده ،مثل تنفس یا تبخیر آب، چنـانچه محصول در شـرایط نامنـاسبی نگهـداری یـا انبـار شود، مقـداری از مواد ذخیره، مواد آلی خود را از دسـت خواهـد داد وحتی ممکن است مورد حمله آفـات انباری و برخی بیماریهای قارچی قرار گرفته ،کمیت و کیفیت محصول دچار نقصان شود.

اهمّیت کشاورزی

«کشاورزی» یکی از منابع اصلی تغذیه انسان و یکی از اهرم های استقلال اقتصادی هر کشور است و استقلال سیاسی نیز تا حد فراوانی به آن وابسته است. از این رو، دین اسلام به کشاورزی اهمیت فراوانی داده و برای آن ارزش بالایی برشمرده است.

قرآن کریم در باب اهمیّت زراعت و کشاورزی می فرماید:

{نشانه آن، این است که}هنگامی که روی برمی گردانند (و از نزد تو خارج می شوند)، در راه فساد

ص: ۲۰

در زمیـن، کوشـش می کننـد، و زراعـت هـا و چهارپایـان را نـابود می سازنـد؛ (بـا اینکه می داننـد) خـدا فسـاد را دوست نمی دارد.(۱)

طبق آیه مذکور، نابود ساختن کشاورزی، از بارزترین نوع فساد در زمین است.

علّامه طباطبایی در تفسیر آیه فوق می فرماید:

از ظـاهر این عبـارت بر می آیـد که می خواهـد جمله قبلی ،یعنی فساد در زمین را بیان کنـد، و بفرمایـد فساد و افسادش به این است که حرث و نسـل را نابود کنـد، و اگر نابود کردن حرث و نسل را بیان فساد قرار داده؛ برای این است که قوام نوع انسانی در بقای حیاتش به غـذا و تولیـد مثل است .اگر غذا نخورد، می میرد، و اگر تولید مثل نکند ،نسـلش قطع می شود، و انسان در تامین غـذایش به حرث، یعنی زراعت نیازمند است؛ چون غذای او یا حیوانی است و یا نباتی، و حیوان هم در زندگی و نموش به نبات نیازمنـد است.پس حرث که همان نبات باشـد ،اصل در زنـدگی بشـر است، و بدین جهت، فساد در زمین را با اهلاک حرث و نسل بیان کرد. پس معنای این آیه این شد که او از راه نابود کردن حرث و نسل در زمین

ص: ۲۱

۱- «وَ إِذا تَوَلَّى سَعى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فيها وَ يُهْلِكَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الْفَسادَ». بقره/۲۰۵

فساد می انگیزد و در نابودی انسان می کوشد.»(۱)

صاحب تفسیر نمونه در باب اهمیّت کشاورزی و زراعت می نویسد:

دامداری و کشاورزی مهم ترین بخش تولید زندگی انسان را تشکیل می دهد؛ چرا که می دانیم پایه اصلی تغذیه در این دو قسمت نهفته شده، و به همین دلیل رسیدن به حد خودکفایی در قسمت دامداری و کشاورزی نه تنها ضامن استقلال اقتصادی است که استقلال سیاسی نیز تا حد زیادی به آن مربوط است. بنابراین جای تعجب نیست که تمام ملت های دنیا کوشش می کنند که صنعت کشاورزی و دامداری خود را تا سر حد امکان توسعه دهند و از صنایع مدرن برای این توسعه کمک گیرند.

نیاز به این دو، تا آن حد اساسی است که گاه کشورهای به اصطلاح ابر قدرتی همچون روسیه برای رفع نیازمندی خود در این زمینه ناچار می شوند با دادن امتیازهای سیاسی دست نیاز خود را به سوی کشورهایی که درست در قطب مخالفند دراز کنند و به همین جهت، در اسلام و تعلیمات حیات آفرین آن اهمیت فوق العاده زیادی به مسئله دامداری و

۱- سیّد محمد حسین طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲، ص۱۴۴.

کشاورزی داده شده است و با استفاده از هر فرصت مسلمانان را تشویق به این دو نموده است.»(۱)

اهتمام نبیّ اکرم(صلّی الله علیه و آله) به کشاورزی و درختکاری چنان است که به پیروان خود می فرمود:

اگر قیامت بر پا شود و در دست یکی از شما نهالی باشد؛ اگر بتواند چنان کند که کمی پیش از قیامت آن را بکارد، باید بکارد.»(۲)

امام خمینی(رحمه الله علیه) در ضمن تاکیدات عام بر استقلال اقتصادی از طریق گسترش تولید ،به ویژه تولیدات صنعتی با بهره گیری از آموزه های اسلامی، بر تولید محصولات کشاورزی، و بهبود وضعیت کشاورزان و تولید کنندگان بخش کشاورزی داشتند؛ به طوری که در یکی از بیانات خود می فرمایند:

چقدر برای یک مملکتی عیب و سرشکستگی است که دستش را دراز کند طرف امریکا که گندم بده، کشکول گدایی اش را باز کند پیش دشمنش و از او بخواهد که رزقش را بدهد. چقدر برای ما

۱- ناصرمکارم شیرازی، تفسیر نمونه ، ج ۱۱، ص ۱۶۳.
۲- «إِنْ قَامَتِ السَّاعَهُ وَ فِی یَدِ أَحَدِکُمُ الْفَسِیلَهُ فَإِنِ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ السَّاعَهُ حَتَّی یَغْرِسَهَا فَلْیَغْرِسْهَا». آقا حسین بروجردی، جامع أحادیث الشیعه، ج۲۳، ص۹۵۸.

سرشکستگی دارد. تا این ملت بنایش را بر این نگذارد که کشاورزیش را تقویت کند و بسازد به آن که خودش به دست می آورد؛ نمی توانیم استقلال پیدا کنیم.(۱)

رهبر معظّم انقلاب، آیت الله خامنه ای در باب اهمیّت کشاورزی می فرماید:

دستگاه کشاورزی برای کشور ما بسیار مهم است؛ چون امنیت غذایی برای کشوری بزرگ، پرجمعیت و دارای هدف های بلند بسیار مهم است. لذا بخش کشاورزی و دامداری ما یک بخش ویژه و استثنایی است و همه باید برای آن تلاش کنند.»(۲)

جایگاه کشاورزان

در روایتی از امام صادق (علیه السلام) آمده است:

کشاورزان گنجینه های مردم هستند. آنان دانه های پاکیزه را می کارند که خداوند - عزّ و جل - از زمین می رویاند و بیرون می آورد و آنان در روز قیامت بهترین مقام را میان مردم و نزدیک ترین منزلت را [به خداوند] دارند و با عنوان "مبارك" خوانده می شوند.(۳)

ص: ۲۴

۱- امام خمینی(رحمه الله علیه)، صحیفه نور، ج۱۱، ص۲۲۲

۲- آیت الله خامنه ای، بیانات در دیدار جمعی از کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۲.

۳- «الزَّارِعُونَ كُنُوزُ الْأَنَامِ يَزْرَعُونَ طَيِّباً أَخْرَجَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُمْ يَوْمَ الْقِيَامَهِ أَحْسَنُ النَّاسِ مَقَاماً وَ أَقْرَبُهُمْ مَنْزِلَهً يُدْعَوْنَ الْمُبَارَكِين» شیخ کلینی، کافی، ج۵، ص۲۶۱.

نیز آن حضرت فرمودند:

کشاورزان گنج های خدا در زمین هستند و در میان کارها ،هیچ کاری نزد خدا از کشاورزی محبوب تر نیست و خداوند هیچ پیامبری را بر نینگیخت، مگر آنکه کشاورز بود، به جز ادریس (علیه السلام) که خیّاط بود.(۱)

گویـا در زمان امام صادق (علیه السلام) عـده ای بر این پنـدار بودنـد که کشاورزی امری مکروه است و در نتیجه از انجام آن خودداری می نمودنـد. فردی نزد امـام (علیه السـلام) می آیـد و از حقیقت امر جویا می شود. ایشان در پاسـخ به وی چنین می فرمایند:

کشاورزی و درختکاری کنید؛ به خدا سوگند! کاری حلال تر و پاکیزه تر از آن نیست»(۲)

کشاورزان مؤمن با کوشش وزحمات طاقت فرسا زمین های خشک را آباد می کنند و به آن طراوت وزیبایی می بخشند. ریشه های وابستگی را می خشکانند و برای

ص: ۲۵

۱- «الزَّارِعُونَ كُنُوزُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَ مَا فِي الْأَعْمَالِ شَيْ ءٌ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الزِّرَاعَهِ وَ مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيّاً إِلَّا زَارِعاً إِلَّا إِدْرِيسَ (ع) فَإِنَّهُ كَانَ خَيَّاطاً» شیخ طوسی، تهذیب الأحکام (تحقیق خرسان)، ج ۶، ص۳۸۴.
۲- شیخ کلینی، کافی، ج۵، ص ۲۶۰.

کشورخویش استقلال به ارمغان می آورند. نا گفته نماند کشاورزان درعین حال که زحمت می کشند و محصولات کشاورزی تولید می کنند، بایدرضای خدا را فراموش نکنند و حدود و حقوق الهی را در نظر داشته باشند. اگر خدای ناکرده از این امر سرپیچی کنند، ممکن است به بلای الهی دچار شوند و مورد تمسخر فرشتگان قرار گیرند. روزی رسول گرامی اسلام (صلّی الله علیه و آله و سلّم) از جبرئیل پرسید: آیا فرشتگان نیز مانندانسان ها گریه می کنند و می خندند؟ عرض کرد: آری؛ در مواردی می گریند و گاهی از روی شگفتی می خندند، یکی از مواردی که ازروی شگفتی می خندند، وقتی است که کشاورزی را می بینند بیل به دست گرفته تا حدود مزرعه خویش را اصلاح کند و علف های هرز راببرد؛ ولی هدفش آن است که مزرعه خویش را تغییر داده، بر زمینش بیفزاید. در این جا فرشتگان آسمان می خندند و می گویند: این همه زمین ها و باغ های زراعی تو را سیر نکرد، حالا این مقدار اندك سیرت خواهد کرد؟(۱)

پس اگر کشاورزان زحمت بکشند؛ حدّ و مرز خویش را نگه دارند و به همسایگان خود تجاوز نکنند، یا در مورد

۱- شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ج۲، ص۱۱۵.

آبیاری وتقسیم بندی آن به یکدیگر ستم نورزند و هنگام برداشت، ضمن پرداخت زکات و حقوق الهی، در مورد فقرا کوتاهی نکنند؛ مشمول رحمت بیکران خداوند خواهند شد.بی تردید یکی از خصوصیات بارزکار کشاورزی توجه به عنایات خداوندی و داشتن توکّل است.

محمّدبن عطیه می گوید:

از حضرت امام صادق(علیه السلام) در باره معنای آیه «وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُتَوَکِّلُون» و توکّل کنندگان، باید فقط بر خدا توکّل کنند»(۱)سوال شد؛ حضرت فرمود: آنها کشاورزانند.»(۲)

مبنای این توکل آن است که کشاورز وقتی نهالی را می نشاند یا تخمی در زمین می پاشد، منتظرنزول رحمت الهی است و همیشه امیدوار است زراعتش سر سبز شده، از آفات محفوظ بماند. در نتیجه همیشه به یاد خداست.

جایگاه کشاورزان نزد پیشوایان دین و ائمه مصومین(علیهم السلام) چنان بالا است که پیامبر گرامی اسلام در آخرین لحظات عُمر خویش به یاد کشاورزان بود و به امیرالمومنین علی(علیه السلام) چنین سفارش کرد:

۱- ابراهیم/۱۲.

۲- عبد علی بن جمعه حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج۲، ص۲۳۰.

یا علی لا تظلم الفلاحون بحضرتک؛ ای علی کشاورزان نباید در حضور تو مورد ستم قرار گیرند .(۱)

تاریخچه کشاورزی

زراعت و کشاورزی، از اولین مشاغل انسان ها به شمار می رود. ابن خلدون می گوید:

زراعت، قدیمی ترین صنعتی است که انسان برای به دست آوردن غذا از آن استفاده کرده است.»(۲)

براساس احادیث اسلامی، شغل کشاورزی از زمان حضرت آدم (علیه السلام) آغاز شده است. امام صادق (علیه السلام) در این زمینه می فرماید:

خداوند تبارک و تعالی چون حضرت آدم را پائین آورد؛ او را امر کرد که کشت و زرع کند.(۳)

نیز ازآن حضرت آمده است:

آن روز که آدم ابوالبشر از بهشت به زمین رانده شد و به غذا و آب پیدا کرد، با حضرت جبرئیل به مشورت پرداخت واز او یاری طلبید. جبرئیل آدم

۱- شیخ حرّ عاملی، إثبات الهداه بالنصوص و المعجزات، ج ۳،ص۲۴.

۲- ابن خلدون، مقدمه ابن خلدون، ص۶۲.

۳- «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَّا أَهْبَطَ آدَمَ (علیه السلام) أَمَرَهُ بِالْحَرْثِ وَ الزَّرْعِ». شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج ۶ ص۳۹۳.

راچنین راهنمایی کرد:

یَا آدَمُ کُنْ حَرَّاثا؛ ای آدم، {اگر می خواهی نیازمندی های خود را بر طرف کنی} به زراعت بپرداز.(۱)

این گونه بود که پدر انسان ها اولین کشاورز روی زمین شد. نه تنها حضرت آدم، بلکه اکثر پیامبران الهی به شغل کشاورزی می پرداختند و روزی خود را از همین راه به دست می آوردند.

روزی یکی از یاران امام صادق(علیه السلام) از ارزش کاردهقانان پرسید: امام(علیه السلام) در پاسخ فرمود: همه پیامبران الهی(علیهم السلام)، جزحضرت ادریس(علیه السلام)، از راه کشاورزی امرار معاش می کردند؛ ولی حضرت ادریس(علیه السلام) به کار خیاطی مشغول بود.

براساس این فرمایشات امام صادق(علیه السلام) انسان ها از اول تاریخ با کشاورزی و زراعت آشنا بوده و بخش عمده ای از روزی خود را از طریق کشاورزی کسب می کردند.

بی شک انتخاب این شغل برای پیامبران خدا ،نشان از رضایت خدا از کشاورزی دارد و گویای آن است که دربالندگی روحی و معنوی خود آنان مؤثر بوده است.

کشاورزی از اوّلین شغل های عالم بود که با کشف آن

۱- همان، ج ۵ ، ص ۲۶۰.

به ظهور تمدّن کمک زیادی شد؛ چنان که جواهر لعل نهرو می نویسد:

کشف کشاورزی و به دست آوردن غذا از زمین، تغییر عظیمی در حیات بشر به وجود آورد. برای انسان خیلی آسان تر بود که به وسیله کشاورزی غذای خود را از زمین به دست آورد تا این که تمام وقت با اضطراب و نگرانی به دنبال شکار حیوانات باشد.(۱)

بر اساس شواهد تاریخی ، خاتم پیامبران، حضرت محمّد مصطفی(صلّی الله علیه و آله) در فرصت های مختلف به کشاورزی و زراعت اقدام می کرد.

امامان معصوم ما هم که نیز که وارثان انبیای الهی اند، از موقعیت های به دست آمده استفاده می کردند و به باغداری، درختکاری، گُلکاری و ایجاد فضاهای سبز می پرداختند.

در زندگی پیشوایان دین و ائمه معصومین (علیه السلام) مواردی از اشتغال آنان به کشاورزی آمده است که از آن جمله است کاشتن درخت خرما به وسیله پیامبر اکرو(صلّی الله علیه و آله) با همکاری سلمان فارسی(۲)که تفصیل آن در کتابهای سیره نقل شده و همچنین در حالات امیرالمومنین علی(علیه السلام) آمده است:

۱- مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج۱، ص۳۹.

۲- سمهودی، علی بن عبد الله، وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی، ج۳، ص۹۹۲.

آن حضرت باغی در «ینبع»(۱) داشت و در آنجا با بیل کار می کرد و درخت می کاشت و در همان محل چشمه ای به وجود آورد که دارای آب شیرینی بود و آن را وقف مسافرین و حجّاجی که از آن محل عبور می کردند.(۲)

جریان معروفی را «محمد بن منکدر» این گونه نقل می کند:

امام محمد باقر(علیه السلام) در هوای گرم در اطراف مدینه کار می کرد و غرق در عرق بود.به ایشان گفتم:« اگر در این حال بمیرم، در حالی مرگ به سراغ من آمده است که مشغول انجام طاعتی از طاعات خدا هستم.»(۳)

تشویق و ترغیب پیشوایان معصوم (علیهم السلام) به درختکاری، کشاورزی، بهسازی کشت و... تأثیر شگرفی بر جامعه اسلامی گذاشت و آثار ارزنده ای در پی داشت. این کلمات

۱- «ینبع» اسم محلّی است در نزدیکی مدینه در سمت راست رضوی بر سر راه کسی که از مدینه به دریا برود و در آنجا چشمه های شیرینی وجود دارد. این محلّ در اختیار امام علی(علیه السلام) بود. (ابن عبدالحق، عبدالمومن بن عبد الحقّ، مراصد الاطلاع، ج۳، ص۱۴۸۵)

۲- شیخ عبّاس قمی، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، ج۲، ص۵۷۹.

۳- شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج۱۲، ص۱۰.

نورانی، شور و شوقی وافر در میان مسلمانان پدید آورد و آنان را به پژوهش، تجربه اندوزی و بررسی گسترش کشاورزی، بهسازی کاشت، داشت و برداشت و اصلاح و توسعه انواع درختان واداشت؛ بدان حد که انقلاب کشاورزی عظیمی در جوامع اسلامی پدید آمد و مسلمانان در پرتو سخنان گوهربار حضرات معصومان (علیهم السلام) توانستند دانش ارزنده و سودمندی را در اختیار جهانیان قراردهند.

با گسترش دامنه فتوحات اسلامی سرزمین های حاصل خیز بسیاری در اختیار مسلمانان قرار گرفت بخصوص زمین های بصره و حیره و اراضی معروف به «سواد» و کُلّاً منطقه بین النهرین از لحاظ کشاورزی حائز اهمیّت فراوان بود.

از آن جا که رونق و شکوفائی کشاورزی با آب و آبیاری رابطه تنگاتنگی دارد؛ مسلمانان از دیرباز به این موضوع عنایت خاصی داشته اند . در روایتی از رسول اکرم(صلّی الله علیه و آله) آمده است:

هر کس درخت موز و یا درخت سدری را سیراب کند، گویا مومن تشنه ای را سیراب کرده است.(۱)

ص: ۳۲

۱- « مَنْ سَقَی طَلْحَهً أَوْ سِدْرَهً فَکَأَنَّمَا سَقَی مُؤْمِناً مِنْ ظَمَإٍ» شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص۴۲.

آبیاری زراعت و باغ های میوه در میان مسلمانان برای خود قوانین مخصوص داشته است ؛به طوری که در بعضی شهرهای زراعتی، اداره مخصوص به نام«دیوان الماء» وجود داشته که آب باغ ها و زمین های زراعتی زیر نظر این اداره تقسیم می شد.

مسلمانان از نظر تولید انواع مختلف محصولات کشاورزی نه تنها خود کفا بودند، بلکه محصولات خودرا به کشورهای مجاور نیز صادر می کردند و تمام امکانات خود را در کشت زمین ها و ایجاد باغ های میوه و فضای سبز به کار می بردند.

یکی از مورّخین می گوید:

در اطراف سمرقند به هر کجا نگاه می کنیم نقطه ای نیست که از آب و آبادانی و سبزی بی نصیب باشد. اگر دو ماه هم مسافرت به طول انجامد، هرگز با بیابان روبرو نمی شوید.»(۱)

در بین النهرین، عراق، و سیستان ،گندم و جو فراوانی به دست می آمد و در بسیاری از شهرها انگورهای متنوع به دست می آمد. همچنین میوه های گوناگونی، از قبیل سیب و گلابی و لیمو و نارنج و خرما و هلو و زرد آلو و انواع گل ها و

۱- مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج۳، ص۷۸.

ریاحین در بسیاری از شهرها به عمل می آمد و هر شهری به میوه ای و گلی شهرت داشت.

ابومنصور ثعالبی در وصف سیب غزنه می گوید:

تُفاح غزنه نفاع ونفاح

کانه الشهد والریحان و الراح

سیب غزنه نافع و نفاح است، چنانستی که شهدی است خشبو و شرابی است گوارا.(۱)

بر اثر یورش مغول ها، باغبانی نیز از رونق افتاد و وضع بدین منوال بود تا آن که غازان خان تیموری در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری قمری به توسعه کشاورزی پرداخت. در قلمرو او انواع درختان میوه و سبزی ها در تمام نقاط کشت می شدند و باغبانی آن قدر رونق داشت که از اصفهان انواع میوه به هندوستان و آسیای صغیر واز کرمان خرما به سایر کشورها صادر می شد. در این دوره اقلید و سورمق مرکز تولید برگه زردآلو و خراسان ناحیه با ارزشی برای پرورش انواع میوه به شمار می آمد. از زمان غازان خان حدود سال ۷۰۰ هجری قمری کتابی به نام «کتاب در علم فلاحت» و زراعت که نویسنده آن ناشناس است باقی مانده که درسال ۱۳۲۳ هجری قمری توسط عبدالغفارخان نجم الدوله با چاپ سنگی منتشر شده است. در کتاب مورد

۱- محمد بن محمود قزوینی، آثارالبلاد و اخبار العباد، ص۴۲۹.

اشاره که دارای بخش های گوناگون است درباره نگه داری بـذرها، غلات و این که کـدام درخت و گیاه از بـذر می رویـد و کـدام را بایـد به صورت نهـال کاشت و همچنین خواص انگور و دیگر درختان میوه دار و بی ثمر، انواع گیاهان تزئینی و کود صحبت شده و به هر گیاهی فصـلی اختصاص یافته است. نویسنده در این کتاب به مشاهدات تجارب و امتحان خویش در قلمه زدن، پیونـد زدن انواع درختان ثمردار و بی بهره و نیز بذرافشانی نهال کاری و غرس درختان اسـتفاده کرده و چنین بر می آید که به شـخصه آزمـایش هـای زیـادی در کشـاورزی انجام داده است. دانشـمندان این سـرزمین در خلال مطالعه درباره ویژگی دارویی گیاهان، به امور کاملا فنی می پرداختند و دسـتگاه هایی برای بهره برداری از آب تهیه دیدند که از آن جمله می توان چرخ چاه خودکار را نام برد.(۱)

با آغاز فرمانروایی صفویان، بار دیگر کشاورزی در ایران رونق گرفت. هر چند که با وجود تمام کوشش ها حتی در زمان شاه عبـاس نیز به رونق پیش از حمله مغول نرسـید. در این دوره در تمـام ایران درختان میوه به ویژه زرد آلو، به، انار، بادام و انگور کشت می شدند. کشت خرما در خوزستان،

۱- احمد صدر حاج سید جوادی، دائره المعارف تشیع، ج۱۴، ص۸۲.

فارس، کرمان و سیستان انجام می شد و خرمای ایران به ویژه خرمای جهرم، بهترین خرمای جهان به شمار می آمد و مقدار فراوانی از آن به هندوستان صادر می شد. کشت مرکبات و زیتون در مازندران و خوزستان معمول بوده است. در این دوره خرمای کرمان، پیاز خراسان، انار یزد و شیراز و نیز پرتقال مازندران به خارج صادر می شده است.

از زمان صفویان نیز کتاب های کشاورزی متعددی باقی مانده که مهمترین آنها «ارشاد الزراعه» تالیف فاضل هروی در سال ۹۲۱ هجری قمری است که در سال ۱۳۲۳ هجری قمری توسط عبد الغفارخان نجم الدوله با چاپ سنگی منتشر گشته است.(۱)

بعد از صفویان هر کدام حکمرانان بر حسب قدرت و ضعف خود آثاری بر روی کشاورزی ایران داشتند که روی هم رفته آثار منفی بیش تر بود. نخستین جنبش به سوی کشاورزی نوین در زمان صدارت امیرکبیر به وجود آمد. او با وارد کردن انواع بذرهای اصلاح شده با کارشناسان خارجی قراردادهایی منعقد ساخت و کشاورزی ایران را به سوی پیشرفت حرکت داد. در اوایل قرن چهاردهم هجری قمری با تاسیس اولین مدرسه کشاورزی ایران به نام «مدرسه فلاحت

۱- همان، ج۱۴، ص۸۲.

مظفری» و وارد کردن سیب زمینی و انواع نهال های میوه به خصوص سیب و گیلاس از خارج باغبانی ایران گسترش بیشتری یافت و سپس با ایجاد مدارس متوسطه، عالی و دانشکده های کشاورزی موسسه اصلاح و تهیه بذر و نهال و غیره به وضع کنونی در آمد.

ایران در زمینه کشاورزی و باغداری، در خصوص برخی تولیدات دارای رتبه های بالا-یی است. بنا بر آمار سال ۲۰۰۷، این کشور در تولید خیار در جهان دارای مقام دوم، بادام مقام چهارم، سیب مقام پنجم ،گیلاس سوم، انجیر مقام سوم، پسته مقام اول، طالبی مقام چهارم، گردو مقام چهارم، زردآلو مقام دوم، خرما مقام دوم، نخود مقام دوم، هندوانه مقام پنجم، می باشد.(۱)

اقسام کشاورزی

اشاره

کشاورزی را از منظر فقهی می توان به چند دسته تقسیم کرد:

۱.کشاورزی واجب

فقها و علمای اسلام در این زمینه می فرمایند:

کسب و کار و تلاش برای زندگی از طریق تجارت و

۱- همان، ج۱۴، ص۸۲.

زراعت (کشاورزی) و صنعت و مانند آن برای کسانی که مخارج همسر و فرزند خود را ندارند واجب است، همچنین برای حفظ نظام و تأمین احتیاجات جامعه اسلامی.(1)

۲.کشاورزی مستحب

روایات فراوانی بر استحباب کشاورزی دلالت دارد و انسان ها را به این کار دعوت کرده است؛ از جمله روایت محاسن از امیر المومنین علی (علیه السلام):

بر شماست که به تربیت گوسفند و کشاورزی بپردازید که رفت و آمد هر دو خیر و برکت است.(2)

علمای اسلام در باب استحباب کشاورزی می فرمایند: کسب و کار و تلاش برای زندگی از طریق تجارت و زراعت و صنعت و مانند آن برای کسانی که مخارج همسر و فرزند خود را ندارند واجب است، همچنین برای حفظ نظام و تأمین احتیاجات جامعه اسلامی، و در غیر این صورت، مستحبّ مؤکّد است؛ مخصوصاً برای کمک به فقرا و یا وسعت بخشیدن به زندگی

۱- آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل ص ۳۲۴، مساله۱۷۴۸.
۲- «عَلَيْكُمْ بِالْغَنَمِ وَ الْحَرْثِ فَإِنَّهُمَا يَغْدُوَانِ بِخَيْرٍ وَ يَرُوحَانِ بِخَيْر» برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، ج ۲، ص۶۴۳

خانواده.»(۱)

بنـابراین، فقهای شـیعه، در راسـتای روایت های متعـددی که در باره فضـیلت زراعت و کشاورزی نقل شـده است، به مسـتحبّی بودن شغل زراعت و کشاورزی داده اند.(۲)

۳.کشاورزی حرام

اشاره

کشاورزی زمانی حرام است که کشاورز محصولی را به نیّت استفاده حرام آن بکارد که به چند مورد اشاره می شود:

الف: کشت انگور و جو به نیّت ساختن شراب و فُقّاع؛(۳)

ب: کشت خشخاش برای به وجود آوردن مواد مخدر.

استفتا

کاشت و پرورش گیاهانی از قبیل خشـخاش، شاهدانه هندی، کویحا که از آنها تریاک، هروئین، مورفین و حشـیش و کوکائین گرفته می شود چه حکمی دارد؟

جواب: کاشت و پرورش این نوع گیاهان که بر خلاف مقرّرات نظام جمهوری اسلامی می باشد جایز نیست.(۴)

۱- آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل ص ۳۲۴، مساله۱۷۴۸

۲- سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، ج۵، ص۲۸۷.

۳- آیت الله مکارم شیرازی، دائره المعارف فقه مقارن، ص ۴۳۰.

۴- امام خمینی(رحمه الله علیه)، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۲، ص ۱۰۱۷.

محصولات عمده کشاورزی

اشاره

محصولات عمده کشاورزی به دو قسم دسته بندی می شود:

الف)محصولات غذایی

۱. غلات (گندم، برنج، جو و ذرّت)

۲. حبوبات

حبوبات شامل لوبیا، عدس، ماش، باقلا و غیره می باشد که در تمام کشور کم و بیش کشت می شود.

۳. سبزیجات

سبزیجات مانند کاهو، اسفناج، سیر، پیاز، هویج، گوجه فرنگی، تره، جعفری، نعناع ؛ با توجه به تنوع آب و هوا در کشور، در بیشترِ فصلهای سال، قابل کشت و بهره برداری است.

۴. میوه جات

شرایط آب و هوای کشور، جنس خاك و وسعت ایران؛ انواع گوناگون میوه در ایران به عمل می آید که عمده ترین آنها به این شرح است: پرتقال، نارنگی، سیب، زردآلو، بادام، قیسی، گلابی، آلو، گیلاس، شلیل، انجیر، انار، آلبالو، توت،

ص: ۴۰

به و از گیل. طبق آمار ارائه شـده، حـدود هفتصد هزار هکتار اراضـی ایران را درختان میوه پوشانده که محصول آن، دو میلیون تن برآورد می شود.

ب)نباتات و گیاهان عمده صنعتی

اشاره

برخی از نباتات و گیاهان صنعتی عبارتند از:

۱. پنبه

«پنبه» از جمله کالاهـای اسـتراتژیکی محسوب می شود که دارای مصـارف گونـاگونی است. از الیـاف پنبه، مـاده اولیه صـنایع نسـاجی؛ از پنبه دانه، ماده اولیه صـنایع تولیـد کننـده روغن گیاهی؛ از کنجاله پنبه، در دامـداری ها و از ساقه بوته پنبه به عنوان مواد اولیه صـنایع چوب اسـتفاده می شود. از الیاف پنبه به دست آمده در واحدهای مختلف پتوبافی، حوله بافی، فرش ماشینی، قالیبافی، کشبافی، ریسندگی، نساجی و... استفاده می شود.

کشت پنبه در ایران به سال های قبل از میلاد برمی گردد که در گذشته به (پشم سفید) معروف بود.

از آن جـا که این گیاه صـنعتی در مناطق گرمسـیری که درجه حرارت آن در تابسـتان بین ۲۵ تا ۳۰ درجه بالای صـفر و دارای خاك رسی - شنی باشد، قابل رشد است ؛

ص: ۴۱

در بیشتر نواحی ایران قابل کشت می باشد.

۲. چغندر قند

ورود بذر چغندر به ایران تاریخ مشخصی ندارد؛ ولی آنچه مسلّم است بیش از نیم قرن است این محصول که در ایران کشت می شود. نواحی نیمه خشک و خشک معتدل که باران سالانه آن حدود ۳۰۰ میلیمتر بوده و آب کافی برای آبیاری داشته باشد؛ بهترین مناطق کشت چغندر را تشکیل می دهد. در حال حاضر، چغندر قند در استانهای خراسان، فارس، اصفهان، کرمانشاه، همدان و آذربایجان کشت می شود که حدود ۱۷۰ هزار هکتار زمین های مزروعی کشور را شامل می شود. استان خراسان با پانزده هزار هکتار زمین زیر کشت چغندر قند،دربین تولید کنندگان این محصول دارای مقام اول است

۳. نیشکر

«نیشکر» از جمله نباتات صنعتی است که در نواحی (گرم و مرطوب) و (معتدل و مرطوب) کشت می شود. زراعت کشت نیشکر در ایران از زمان اشکانیان به ویژه ساسانیان در خوزستان رواج پیدا کرد. استان خوزستان، رتبه اول تولید کنندگان نیشکر در ایران را

داراست که با تأسیس کارخانه تصفیه نیشکر در هفت تپه، تولیدات روزانه شکر رو به فزونی می باشد.(۱)

آمار محصولات کشاورزی در کشور

سطح محصولات زراعی

در سال زراعی۱۳۹۳ - ۱۳۹۲ سطح محصولات زراعی۸۴و ۱۱میلیون هکتار بوده که سطح مربوط به غلات۲۱, ۷۲ در صد، حبوبات۹۴, ۶درصد، محصولات صنعتی۲۱, ۴ در صد، سبزیجات۲۳, ۴ درصد، محصولات جالیزی۹۲, ۲ در صد، نباتات علوفه ای۶۱, ۸ و سایر محصولات۸۶, ۰ درصد بوده است که بیشترین سطح مربوط به گندم۲۰, ۵۱ درصد، جو۴۷, ۱۴ درصد، یونجه۴۱, ۵ درصد، شلتوک ۵۵, ۴ درصد، نخود۴۶, ۴ درصد و ذرّت دانه ای۹۷, ۱ درصد بوده است.

یعنی۸۲ درصد از سطح برداشت محصولات زراعی متعلّق به محصول مزبور است.(۲)

ص: ۴۳

۱- مرکز تحقیقات اسلامی سپاه، جغرافیای سیاسی اقتصادی ایران، ص۸۹.

۲- کریم احمدی، آمار نامه کشاورزی سال۱۳۹۳، وزارت جهادکشاورزی، معاونت برنامه ریزی و اقتصادی، مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات، تهران، ۱۳۹۴ ه ش.

میزان تولید

در سال زراعی۹۳-۹۲ تقریباً ۰۷, ۷۴ میلیون تن از انواع محصولات زراعی تولید شده است که غلات ۷۰, ۲۳ درصد، حبوبات ۸۳, ۰درصد، محصولات صنعتی۰۲, ۱۶ دصد، سبزیجات ۸۷, ۲۱ درصد، محصولات جالیزی۵۰, ۱۲ درصد، نباتات علوفه ای۸۹, ۲۴ درصد و سایر محصولات۱۹, ۰ درصد بوده است که بیشترین تولید مربوط به گندم۲۸, ۱۴ درصد، ذرّت علوفه ای۲۴, ۱۳ درصد، نیشکر۸۹, ۸ درصد، گوجه فرنگی۴۳, ۸درصد، یونجه۸۸, ۷ درصد، سیب زمینی۷۳, ۶ درصد، چغندر قند۳۹, ۶ درصد، هندوانه۴۱, ۵ درصد و جو۹۹, ۳ درصد بوده است. بنابر این بالغ بر ۷۵ درصد از کلّ تولیدات زراعی مربوط به ۹ محصول عنوان شده می باشد.

در این سال زراعی، استان خوزستان با ۸۵, ۸ درصد در سطح برداشت محصولات زراعی، بیشترین سطح برداشت شده را نسبت به استان های دیگر به خود اختصاص داده است و استان های کرمانشاه با ۸۷, ۶ درصد در رتبه های بعدی قرار گرفته اند. کمترین سطح محصولات زراعی با۳۶, ۰ درصد به استان البرزمتعلّق بوده است.

ص: ۴۴

فصل دوم: کشاورزی در قرآن کریم و روایات اسلامی

کشاورزی در قرآن کریم

قرآن کریم با لحن تشویق آمیزی از موضوع کشت و زرع سـخن به میان آورده و منافع آن را، اعم از منافع غذایی و پوششی بر می شـمرد. قرآن مجیـد در سوره هود، بـا اشـاره به آفرینش زمین و نعمت های فراوانی که خداونـد متعال در اختیار انسان قرار داده است، انسانها را به آباد کردن زمین فرمان داده می فرماید: «هُوَ أَنْشَأَکُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَکُمْ فیها؛ اوست

که شما را از زمین پدید آورد و خواست که آبادانش دارید.»(۱)

حضرت امیر المومنین علی(علیه السلام) در تفسیر این آیه شریفه می فرماید:

خداوند سبحان اعلام کرد که مردم را به آبادانی امر کرده است تا این مطلب سبب گذران زندگی شان شود؛ به این نحو که از زمین، دانه ها و ثمره ها و نظیر آنها از اموری که خداوند برای مَمَر زندگی قرار داده است، بِروید.(۲)

نکته کلیدی و اساسی این است که براساس آموزه های قرآن کریم خداوند خود را زارع و رویاننده گیاهان و محصولات کشاورزی معرفی کرده و انسان ها را به تدبّر در این مساله فراخوانده و می فرماید:« أَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُون؛ آیا شما آن را می رویانید یا ما می رویانیم؟!»(۳)

صاحب تفسیر نمونه در شرح آیه فوق می نویسد:

این، خداوند است که در درون دانه یک سلول زنده بسیار کوچک آفریده که وقتی در محیط مساعد قرار

۱- هود/۶۱.
۲- «فَأَعْلَمَنَا سُبْحَانَهُ أَنَّهُ قَدْ أَمَرَهُمْ بِالْعِمَارَهِ لِيَكُونَ ذَلِكَ سَبَباً لِمَعَايِشِهِمْ بِمَا يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ مِنَ الْحَبِّ وَ الثَّمَرَاتِ وَ مَا شَاكَلَ ذَلِكَ مِمَّا جَعَلَهُ اللَّهُ مَعَايِشَ لِلْخَلْقِ». علامه مجلسی، بحارالانوار، ج ۹۰، ص۴۷.
۳- واقعه/۶۴.

گرفت، در آغاز از مواد غذایی آماده در خود دانه استفاده می کند، جوانه می زند و ریشه می دواند، سپس با سرعت عجیبی از مواد غذایی زمین کمک می گیرد و دستگاه های عظیم و لابراتوارهای موجود در درون گیاه به کار می افتد و غوغایی برپا می کند. ساقه و شاخه و خوشه را می سازد و گاه از یک تخم صدها یا هزاران تخم برمی خیزد. دانشمندان می گویند: تشکیلاتی که در ساختمان یک گیاه به کار رفته از تشکیلات موجود در یک شهر عظیم صنعتی با کارخانه های متعددش شگفت انگیزتر و به مراتب پیچیده تر است.»(۱)

در یک آیه، حضرت ابراهیم از بی آب و علف بودن و عدم امکان کشاورزی در سرزمینی که خانواده خود را آن جا ساکن کرده، شکوه می کند و زندگی در سرزمین بی گیاه و بدون کشاورزی را دشوار و همراه با مشکلات زیاد می داند و می فرماید:

پروردگارا! من بعضی از فرزندانم را در سرزمین بی آب و علفی، در کنار خانه ای که حرم توست، ساکن ساختم تا نماز را برپا دارند. تو دل های گروهی از مردم را متوجّه آنها ساز؛ و از ثمرات به آنها روزی ده؛ شاید

ص: ۴۷

۱- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۲۵۰.

آنان شکر تو را بجای آورند».(۱)

آیاتی که مربوط به کشاورزی فراوان هستند و تفسیر و تبیین تمامی آنها مفصّل و طولانی خواهد شد، امّا به طور کلّی از این آیات چنین بر می آید که کشاورزی و کشاورزان مورد عنایت خدای تعالی می باشند.

خصوصیات کشاورزی در روایات اسلامی

اشاره

در مجامع حدیثی و منابع روایی ، درباره کشاورزی و زراعت و باغداری، روایات فراوانی ازپیامبر اکرم(صلّی الله علیه و آله) و ائمه معصومین(علیهم السلام) ملاحظ می شودکه در آنها به بیان فضایل و خصوصیات این کار توجّه شده است. در ادامه به طور خلاصه به چند خصوصیت کشاورزی اشاره می شود:

۱.گرانبهاترین گوهر نایاب

امام صادق(علیه السلام) فرمود:

الْکِیمِیَاءُ الْأَکْبَرُ الزِّرَاعَهُ؛ زراعت ،گرانبهاترین گوهر نایاب است.(۲)

ص: ۴۸

۱- « رَبَّنا إِنِّی أَسْکَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتی بِوادٍ غَیْرِ ذی زَرْعٍ عِنْدَ بَیْتِکَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنا لِیُقیمُوا الصَّلاهَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَهً مِنَ النَّاسِ تَهْوی إِلَیْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ یَشْکُرُونَ» ابراهیم/۳۷.

۲- شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، کافی، ج۵، ص ۲۶۱.

به راستی چرا پیشوایان مذهب، این همه در موردکشاورزی تاکید کرده اند؟ شاید تاکید ایشان به این علت باشد که ادامه حیات و زندگی انسانها به تغذیه وابسته است، و تغذیه نیز در گرو کار کشاورزی است. نه تنها زندگی «فردی» بلکه زندگی« اجتماعی» ملت نیز به چگونگی تولیدات و محصولات کشاورزی آن جامعه وابسته است. هر جامعه ای که بخواهد مستقل و آزادزندگی کند و سر نوشت خودش را با دست خود رقم بزند، باید در زمینه کشاورزی استقلال داشته و بتواند محصولات مورد نیازش را خودش تولید کند؛ زیرا خود کفایی و استقلال هر ملت در گرو پیشرفت تولیدات کشاورزی آن ملت است. رسیدن به اهداف عالی معنوی و مقامات بلند عرفانی نیز در گرو تامین نیازهای جسمانی انسان است. حضرت رسول اکرم(صلّی الله علیه و آله) فرمود:

بار خدایا، به نان ما برکت عنایت فرما و فاصله ای میان ما و آن ایجاد نفرما. اگر نان نباشد، ما نمی توانیم روزه بگیریم، نماز بخوانیم و واجبات الهی را به جای آوریم.(۱)

ص: ۴۹

۱- «بَارِكْ لَنَا فِي الْخُبْزِ وَ لَا تُفَرِّقْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ فَلَوْ لَا الْخُبْزُ مَا صَلَّيْنَا وَ لَا صُمْنَا وَ لَا أَدَّيْنَا فَرَائِضَ رَبِّنَا.» شیخ کلینی، کافی، ج۵، ص۷۳.

براساس این نکات کشاورزی مهمترین عامل پیشرفت هر جامعه است و مردمی که نتوانند نان سفره خویش را تامین کنند، هرگز روی خوشبختی واستقلال را نخواهند دید.

امیر المومنین علی(علیه السلام)فرمود:

از رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) سوال شد: کدام ثروت بهتر است؟ فرمود: زراعتی که صاحبش آن را بدست خود کشته و شایسته اش نموده و به هنگام درو زکات آن را پرداخته است.(۱)

۲.کشاورزی سفره ای گسترده

کشاورزی فرایند تولید محصولاتی است که به مصرف تمام افرادجامعه می رسد و هرکس از آن بهره ای می برد. در واقع زراعت سفره ای گسترده است که علاوه بر انسانها، حیوانات آسمان و زمین هم ازآن بهره مند می شوند. امام باقر(علیه السلام)در این مورد از پدر بزرگوارش چنین نقل می کند:

کشاورزی، بهترینِ کارهاست: دانه را می کاری و نیکوکار و بدکار و از آن می خورند: نیکوکار، هر مقدار که چیزی بخورد، برای تو آمرزش می طلبد، و بدکار ، هر آنچه او از آن می خورد، لعنتش می کند. و چارپایان و

۱- «سُئِلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: أَيُّ الْمَالِ خَيْرٌ؟ قَالَ: الزَّرْعُ زَرَعَهُ صَاحِبُهُ، وَ أَصْلَحَهُ، وَ أَدّى حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ.» شیخ کلینی، کافی، ج۱۰، ص۳۷۲، دار الحدیث، قم، چاپ اوّل، ۱۴۲۹ه ق.

پرندگان هم از آن می خورند».(۱)

۳.حلال ترین و پاکیزه ترین کارها

امام صادق(علیه السلام) حلال ترین و پاکیزه ترین کارها را کشاورزی، درختکاری و باغداری می داند و می فرماید:

به کشاورزی و درختکاری بپردازید. به خدای سوگند در کارهای جسمی هیچ کاری سودمندتر و پاکیزه تر از این نیست که محیط زندگی و شهر خویش را سر سبز و پر طراوت سازید.(۲)

۴.بهترین ثروت

چنانکه گذشت، کشاورزی بزرگ ترین کیمیاست و خداوند متعال برای پیامبرانش از میان کارها، کشاورزی را انتخاب کرده است. انسان ها از روزگار قدیم به ارزش اقتصادی کشاورزی پی برده اند؛ چرا که کشاورزی است که توان برآورده نمودن بخش عظیمی از این نیازها را داراست؛ ضمن اینکه سرمایه اولیه آن جز آب و خاک نیست و هرگاه

۱- «خَیْرُ الْأَعْمَالِ زَرْعٌ یَزْرَعُهُ فَیَأْکُلُ مِنْهُ الْبَرُّ وَ الْفَاجِرُ أَمَّا الْبَرُّ فَمَا أَکَلَ مِنْهُ وَ شَرِبَ یَسْتَغْفِرُ لَهُ وَ أَمَّا الْفَاجِرُ فَمَا أَکَلَ مِنْهُ مِنْ شَیْ ءٍ یَلْعَنُهُ وَ تَأْکُلُ مِنْهُ السِّبَاعُ وَ الطَّیْر» علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص۶۹.

۲- «ازْرَعُوا وَ اغْرِسُوا فَلَا وَ اللَّهِ مَا عَمِلَ النَّاسُ عَمَلًا أَحَلَّ وَ لَا أَطْیَبَ مِنْه» شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۰.

تلاش و همّت بشر بدان افزوده شود، زمینه دست یابی به محصولات ارزشمند آن بیش تر فراهم است. این مطلب ، بر همان سخن گهر بار امام صادق(علیه السلام) مبتنی است که فرمود:

مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تُرَاباً ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ؛ هر کس آب و خاک داشته باشد و باز نیازمند باشد، از رحمت خداوند دور است.»(۱)

۵.صدقه بودن محصولات کشاورزی

پیامبر گرامی اسلام(صلّی الله علیه و آله وسلّم) فرمود: هیچ مسلمانی نیست که درختی را در زمین بنشاند یا زراعتی را کشت کند، و انسان یا پرنده یا چرنده ای از آن بخورد؛ مگر این که برای او صدقه ای محسوب شود.(۲)

آداب کشت و زرع

اشاره

اسلام برای تمام مراحل کشاورزی و شیوه های آن آموزه های تربیتی و آموزشی دارد که در این جا به برخی از آداب

ص: ۵۲

۱- عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الاسناد، ص۱۱۵.

۲- « مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْساً يَأْكُلُ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ دَابَّةٌ أَوْ طَيْرٌ إِلَّا أَنْ يُكْتَبَ لَهُ صَدَقَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَه». آقا حسین بروجردی، جامع احادیث الشیعه، ج۲۳، ص۹۵۴.

کشت و زرع در اسلام اشاره می شود:

۱.رو به قبله بودن

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

هر گاه خواستی زراعت کنی ، مشتی از بذر را بگیر ، رو به قبله بِایست و سه بار بگو:

«آیا آنچه را کِشت می کنیـد، ملاحظه کرده اید؟ آیا شـما آن را [بی یاری ما]می کارید ، یا ماییم که زراعت می کنیم؟». آن گاه سه بار می گویی: «بلکه خداست که می کارد». سـپس بگو: «خدایا! آن را دانه ای بابرکت قرار ده و به ما در آن ، سلامت بخش» . آن گاه آن مشت [بذر] را که در دست توست ، به مزرعه بیفشان.»(۱)

آری! کشاورز باید از همان ابتدا به یاد داشـته باشد که نتیجه کار وی، تنها و تنها در دست خداست و بدون خواست و اراده او امری محقق نخواهـد گشـت. به همین دلیـل است در روایـات یکی از مصـادیق آیه «وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَـوَکَّلِ الْمُتَوَکِّلُـون؛ و تـوکّل کنندگان، باید فقط بر خدا توکّل کنند»(۲)

۱- « إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَزْرَعَ زَرْعاً فَخُذْ قَبْضَهً مِنَ الْبَـذْرِ وَ اسْـتَقْبِلِ الْقِبْلَهَ وَ قُلْ- أَ فَرَأَیْتُم ما تَحْرُثُونَ أَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزّارِعُونَ ثَلَـاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ تَقُولُ بَـلِ اللَّهُ الزَّارِعُ ثَلَـاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَبّاً مُبَارَکاً وَ ارْزُقْنَا فِیهِ السَّلَامَهَ ثُمَّ انْثُرِ الْقَبْضَهَ الَّتِی فِی یَـدِکَ فِی الْقَرَاحِ». شیخ کلینی، کافی، ج ۵ ، ص۲۶۲
۲- ابراهیم/۱۲.

کشاورزان عنوان شده اند.

در روایتی دیگر از صادق آل محمد (علیهم السلام) چنین آمده است :

هر گاه خواستی بذر بیفشانی این دعا را بخوان:

«اللَّهُمَّ قَدْ بَذَرْتُ وَ أَنْتَ الزَّارِعُ فَاجْعَلْهُ حَبّاً مُتَرَاكِماً؛ خدایا! من بذر افشاندم؛ در حالی که تو رویاننده و به ثمر نشاننده ای. پس آن را دانه های انبوه و پر محصول قرار ده»(۱)

۲.پرهیز از بذرپاشی و میوه چینی در شب

در گذشته رسم بود که کشاورزان در روز بذر بپاشند و در روز محصول برداشت نمایند تا سایرین متوجه شوند. این امر دو مزیت داشت: اوّل آن که سایرین متوجه می شدند محصول آنان آماده است و برای دریافت آن تسریع می نمودند. دوّم اینکه اگر کسی نیازمند بود نزد کشاورز و باغدار آمده و اندکی قوت برای خود و خانواده اش به عنوان صدقه از وی دریافت می کرد. در روایات نیز آثار و برکات فراوانی برای دادن صدقه به نیازمندان آورده شده است؛ لکن برخی از کشاورزان برای آن که مبادا کسی متوجه برداشت و کاشت محصول آن ها شود و ازآن ها رد خواست کمک کند،

۱- شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص۲۶۳.

شبانه به این کار اقدام می کردند. این عمل، امری ناپسند از سوی امامان (علیهم السلام) دانسته شده و از یاران خویش خواسته اند، از این کار اجتناب ورزند. روایت زیر از امام صادق (علیه السلام) به خوبی موضع ائمه (علیهم السلام) را در این مسئله را روشن می سازد:

امام صادق(علیه السلام) فرمود:

شبانه میوه چینی، درو، قربانی و بذرافشانی نکن؛ چرا که اگر چنین کنی، قانع و معتر نزد تو نیایند. راوی گوید: پرسیدم قانع و معتر کیانند؟ فرمودند: قانع کسی است که به عطایت راضی می شود و معتر رهگذری است که از تو کمک می خواهد...»(1)

ص: ۵۵

۱- «لَا تَصْرِمْ بِاللَّیْلِ، وَ لَاتَحْصُدْ بِاللَّیْلِ، وَ لَاتُضَحِ بِاللَّیْلِ، وَ لَاتَبْذُرْ بِاللَّیْلِ؛ فَإِنَّکَ إِنْ تَفْعَلْ، لَمْ یَأْتِکَ الْقَانِعُ وَ الْمُعْتَرُّ»فَقُلْتُ: مَا الْقَانِعُ وَ الْمُعْتَرُّ؟ قَالَ : «الْقَانِعُ: الَّذِی یَقْنَعُ بِمَا أَعْطَیْتَهُ، وَ الْمُعْتَرُّ: الَّذِی یَمُرُّ بِکَ، فَیَسْأَلُکَ...» شیخ کلینی، کافی، ج۳، ص۵۶۵.

فصل سوم: عوامل رشد کشاورزی

اشاره

دو عامل اساسی در رشد و توسعه محصولات کشاورزی وجود دارد که عبارتند از:

۱. عوامل معنوی؛

۲ عوامل طبیعی.

عوامل معنوی رشد کشاورزی

اشاره

قرآن کریم اصلی ترین عامل نزول برکات الهی را، ایمان و تقوای الهی می داند و می فرماید:

«وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ»؛ و اگر مردمی که در شهرها

و آبادی ها زندگی دارند، ایمان بیاورند و تقوا پیشه کنند ؛برکات آسمان و زمین را بر آنها می گشائیم»(۱)

بر اساس آیه مذکور، بزرگترین عامل معنوی رشد و افزایش محصولات کشاورزی، ایمان و تقوای الهی است.

در آیات قرآن کریم و روایات اسلامی به برخی از مصادیق پرهیزکاری که در رشد و افزایش محصولات کشاورزی تأثیر دارد؛ اشاره شده که عبارتند از:

۱.پرداخت زکات

اشاره

از جمله مسائل شرعی که در امر کشاورزی و زراعت بحث قرار می گیرد، پرداخت زکات غلات(گندم، جو، خرما و کشمش) می باشد.

روایات فراوانی به این مقوله ودستاوردهای پرداخت زکات غلات بر محصولات کشاورزی پرداخته است.

امام باقر(علیه السلام) در این زمینه می فرماید :

الزَّکَاهُ تَزِیدُ فِی الرِّزْق ؛ زکات موجب زیادی رزق و روزی می شود»(۲)

نیز آن حضرت فرمود:

ص: ۵۷

۱- اعراف/۹۶.

۲- شیخ طوسی، امالی، ص۲۹۶، دار الثقافه، قم، ۱۴۱۴ ه ق.

در کتاب علی(علیه السلام) دیدم که پیامبر اکرم (صلّی الله علیه و آله) فرمود: هرگاه مردم از پرداخت زکات خودداری کنند، زمین برکات خود از زراعت و میوه ها و معادن دریغ می ورزد.(۱)

در خاطرات کودکی حضرت آیت الله العظمی سید محمود شاهرودی (رحمه الله علیه) می خوانیم:

کشاورزان منطقه [قلعه آقا عبدالله شاهرود] دو سال پیاپی در بند ملخ ها گرفتار آمده بودند. آشکار شدن آثار این آفت در ماه های آغازین سال سوم، آنها را در نگرانی فرو برد. سران آبادی در سرای «سید علی» گرد هم آمدند تا راه های مبارزه با ملخ ها را بررسی نمایند. هریک از آنها به فراخور تجربه خویش راهی پیشنهاد کرده، درباره آن سخن گفتند؛ چون گفت گوها به بن بست رسید، سید محمود یکباره برخاست و گفت: «همه به خداوند روی آورید و بر پرداخت زکات مالتان پیمان ببندید تا پروردگار آفت را از مزارعتان دور سازد و باران رحمت خویش را بر شما فرو ریزد.» این سخن بزرگ که از کودکی خردسال بعید می نمود، کشاورزان نگران را به خود آورد. همه پیمان بستند که اگر آفات از کشت زارشان دور شود و کشت هایشان به

۱- عنْ أَبِی جَعْفَرٍ (علیه السلام) قَالَ وَجَدْنَا فِی کِتَابِ عَلِیٍّ (علیه السلام) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صلّی الله علیه و آله) إِذَا مُنِعَتِ الزَّکَاةُ مَنَعَتِ الْأَرْضُ بَرَکَاتِهَا مِنَ الزَّرْعِ وَالثِّمارِ وَالْمَعادِنِ کُلَّها» حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص۵۱، جامعه مدرسین، قم، ۱۴۰۴ ه ق.

بار نشست، زکات بپردازند و چنین شد.(۱)

الف)اهمّیت پرداخت زکات

در اهمیّت پرداخت زکات، همین بس که اگر مسلمانان زکات اموال خویش را به طور صحیح و کامل بپردازند، هیچ فرد فقیر و محرومی در سرتاسر کشور اسلامی باقی نخواهد ماند.

در حدیثی از امام صادق(علیه السلام) می خوانیم :

اگر همه مردم زکات اموال خود را بپردازند، مسلمانی فقیر و نیازمند، باقی نخواهد ماند... و مردم، فقیر، محتاج، گرسنه و برهنه نمی شوند؛ مگر به خاطر گناه ثروتمندان!(۲)

ب)احکام شرعی زکات

وجوب زکات غلّه

اشاره

زکات غلّات چهارگانه (گندم ، جو ، خرما و کشمش) از واجبات عبادی و اقتصادی است. از این رو ، هنگام ادای آن قصد تقرب به خدا شرط صحت ادای این واجب الهی است.

۱- محمد مهدی فجری ، یتیمان سرافراز، ص۹۹، مهر امیرالمومنین، چاپ سوم، ۱۳۸۷ه ش.

۲- «لَوْ أَنَّ النَّاسَ أَدَّوُا الزَّكَاهَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ مَا بَقِيَ مُسْلِمٌ فَقِيراً مُحْتَاجاً .... وَ إِنَّ النَّاسَ مَا افْتَقَرُوا وَ لَا احْتَاجُوا وَ لَا جَاعُوا وَ لَا عَرُوا إِلَّا بِذُنُوبِ الْأَغْنِيَاءِ». ابن ابی جمهور ، عوالی اللئالی ، ج۱ ، ص ۳۷۰ .

وجوب پرداخت زکات غلات در دین اسلام از جمله فروعی است که تمام فِرقه های اصلی اسلامی بر آن اتفاق نظر دارند.

زکات سایر غلّات (برنج ، نخود ، عدس و ...) به عقیده فقهای شیعه مستحب است نه واجب .

در مقنعه شیخ مفید آمده است:

زکات سایر حبوباتی که از زمین می روید و قابل پیمانه است، به میزان یک دهم و یک بیستم، درست مانند زکات گندم و جو پرداخت می شود؛ ولی به عنوان مستحب مؤکّد، نه واجب.(۱)

«سُلت» که دانه است به نرمی گندم و خاصیت جو دارد ،زکات ندارد؛ ولی زکات «عَلَس» که مثل گندم است و خوراک مردمان صنعا می باشد، بنابر احتیاط واجب باید داده شود.(۲)

استفتاء

آیا پرداخت مالیات در نظام جمهوری اسلامی از وجوه شرعیّه کفایت می کند؟

جواب: مالیات مانند سایر هزینه های کسب وکار است

ص: ۶۰

۱- علی اصغر مروارید، ینابیع الفقهیه، ج۵ ، ص۳۴.
۲- امام خمینی (رحمه الله علیه)، توضیح المسائل، مساله۱۸۵۴.

و جای وجوه شرعیّه را نمی گیرد.(۱)

شرایط وجوب زکات غلّه

اشاره

زکات در غلّات چهارگانه (گندم، جو، خرما و کشمش) در صورتی واجب است که دو شرط ذیل فراهم باشد:

الف) رسیدن به نصاب : زکات گندم و جو و خرما و کشمش وقتی واجب می شود که به مقدار نصاب برسند و نصاب آنها ۲۸۸ من تبریز و ۴۵ مثقال کم است که ۸۴۷ کیلو و ۲۰۷گرم می شود.(۲)

مسئله

اگر وزن گندم و جو و خرما و کشمش موقعی که تر است ،به ۲۸۸ من ، ۴۵ مثقال کم برسد و بعد از خشک شدن کمتر از این مقدار شود، زکات آن واجب نیست.(۳)

ب: مالکیت : یعنی باید قبل از تعلّق زکات به محصول ، اصل درخت ها یا زراعت ملک شخص باشد و تحقّق مالکیت، یا به واسطه کاشتن است، مانند کشت گندم و جو یا به وسیله نقل و انتقال، مثل خریدن و هدیه گرفتن

۱- آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل با اضافات فراوان و استفتاءات جدید، سوال ۳۷۰، قدس، قم، ۱۳۹۲ ه ش.
۲- امام خمینی(ره)، توضیح المسائل، مساله۱۸۶۴.
۳- امام خمینی(ره)، توضیح المسائل، مساله۱۸۷۱.

و مانند آن مثل این که کسی درخت خرما و تاک را قبل از رسیدن خرما و انگور ، بخرد اگر تنها میوه را بر روی درخت، (بدون خود درخت) قبل از وقت تعلّق زکات به آن بخرد، بازهم مالکیّت تحقّق پیدا می کند و بالتبع زکات به آن در صورت رسیدن به نصاب تعلق می گیرد.

زمان وجوب زکات غلّه

بنابر قول مشهور فقیهان، زمان تعلّق زکات به گندم و جو هنگام بسته شدن دانه و به خرما هنگام زرد یا قرمز شدن و به انگور هنگام غوره شدن آن است. مقابل مشهور، برخی زمان تعلّق زکات را هنگام صدق عنوان گندم، جو، خرما و انگور دانسته اند.(۱)

مسئله: اگر پیش از دادن زکات از انگور بعد از کشمش شدن، و خرما بعد از تمر شدن و جو و گندم بعد از صدق اسم، (که زکات آنها واجب شده است) خود و عیالاتش بخورند، یا مثلاً به فقیر بدهد، باید زکات مقداری را که مصرف کرده است ، بدهد.(۲)

مقدار زکات غلّه

مقدار زکات غلات در صورتی که محصول،با آب باران ،

۱- سید محمد کاظم طباطبایی یزدی ، عروه الوثقی ، ج۴ ، ص۶۴.

۲- امام خمینی(رحمه الله علیه)، توضیح المسائل، مساله۱۸۶۵.

نهر و مانند آن آبیاری شود ؛ یک دهم و اگر با دَلو ، ریسمان ، شتر آب کش، دولاب، ماشین آلات و مانند آن آبیاری گردد؛ یـک بیسـتم است و اگر به هر دو روش صورت گیرد؛ حکم روش بیشتر جاری است و در صورت تساوی دو روش؛ زکات آن یک دهم از نصف محصول و یک بیستم از نصف دیگر محصول خواهد بود.(۱)

اگر شک کند که آبیاری با آب باران بوده، یا آبیاری به دلو، بیست یک بر او واجب می شود.(۲)

استفتاء نخست: شخصـی زمین زراعتی انگور دارد و نحوه آبرسانی این زمین چنین است که استخر بزرگی را ساخته اند و آب را از چشمه به داخل این استخرهدایت می کنند و بعد به وسیله لوله کشی به درختان آب رسانی می کنند. چنین اشخاصی باید زکات را یک بیستم حساب کنند یا یک دهم؟

جواب: در فرض سوال، مقدار زکات یک دهم است.(۳)

استفتاء دوّم: ر روستای ما گندم بیشتر با آب چاه آبیاری می شود؛ البته تا عید با آب باران آبیاری می شود حکم زکات

۱- شیخ محمد حسن نجفی جواهری، جواهر الکلام، ج۱۵ ، ص۲۳۶ - ۲۳۸.
۲- آیت الله مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، مساله ۱۸۷۷.
۳- سؤال تلفنی (۳۷۱۰۲۰۰۲۵) از دفتر آیت الله مکارم شیرازی.

ما چگونه است؟ مثلاً در ۴۰ تن گندم چقدر باید زکات داد؟

جواب: به نسبتی که با آب چاه آبیاری شده؛ یک بیستم و به نسبتی که با آب باران آبیاری شده؛ یک دهم؛ بنابراین اگر نصف با آب باران آبیاری شده و نصف با آب چاه آبیاری شده باشد؛ زکات چهل تن گندم، سه تن گندم می شود.(۱)

کسر هزینه های کشت

مخارجی را که برای گندم و جو و خرما و انگور گرده است ،حتّی مقداری از قیمت اسباب و لباس را که به واسطه زراعت کم شده است ، می تواند از حاصل کسر کند. و چنانچه پیش از کم کردن اینها به ۲۸۸ من و ۴۵ مثقال کم برسد، باید زکات باقی مانده آن را بدهد.(۲)

۲.انفاق

از جمله مسائلی که موجب برکت و افزایش محصولات کشاورزی می شود، «انفاق» بخشی از محصولات در راه خداست.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید:

ما آنها را آزمودیم، همان گونه که صاحبان باغ را

۱- آیت الله خامنه ای(دامت برکاته)، زکات اموال، پایگاه اطلاع رسانی http://farsi.khamenei.ir.

۲- امام خمینی(ره)، توضیح المسائل، مساله ۱۸۸۰.

آزمایش کردیم، هنگامی که سوگند یاد کردند که میوه های باغ را صبحگاهان (دور از چشم مستمندان) بچینند. و هیچ از آن استثنا نکنند؛ امّا {شبا نگاه }عذابی فراگیر بر (تمام) باغ آنها فرود آمد؛ در حالی که همه در خواب بودند، و آن باغ سرسبز همچون شب سیاه و ظلمانی شد! صبحگاهان یکدیگر را صدا زدند، که به سوی کشتزار و باغ خود حرکت کنید، اگر قصد چیدن میوه ها را دارید! آنها حرکت کردند؛ در حالی که آهسته با هم می گفتند: مواظب باشید امروز حتی یک فقیر بر شما وارد نشود! (آری) آنها صبحگاهان تصمیم داشتند که با قدرت از مستمندان جلوگیری کنند. هنگامی که (وارد باغ شدند و) آن را دیدند گفتند: «حقّاً» ما گمراهیم!»(1)

خداوند در آیه مذکور، بحث انفاق در کشاورزی را مطرح و سرنوشت گروهی را بیان می کند که از محصولات باغ خود به فقرا انفاق نمی کردند ؛در نتیجه محصولات آنها ازبین رفت؛. درحالی که اگر انفاق می کردند؛ خداوند به کشاورزی آن ها برکت می داد.

۱- «إِنَّا بَلَوْناهُمْ کَما بَلَوْنا أَصْحابَ الْجَنَّهِ إِذْ أَقْسَمُوا لَیَصْرِمُنَّها مُصْبِحینَ وَ لا یَسْتَثْنُونَ فَطافَ عَلَیْها طائِفٌ مِنْ رَبِّکَ وَ هُمْ نائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ کَالصَّریم فَتَنادَوْا مُصْبِحین أَنِ اغْدُوا عَلی حَرْثِکُمْ إِنْ کُنْتُمْ صارِمینَ فَانْطَلَقُوا وَ هُمْ یَتَخافَتُونَ أَنْ لا یَدْخُلَنَّهَا الْیَوْمَ عَلَیْکُمْ مِسْکین...». قلم/۱۷- ۲۹.

۳.دعا

یکی از عوامل معنوی در افزایش برکات الهی در محصولات کشاورزی، «دعا کردن» هنگام بذر افشانی است که در باب آداب کشت و زرع ذکر شد.

در روایتی آمده است:

دعا برای دفع کرم هایی که خربزه و زراعت را می خورد،آن است که بر روی چهار نی یا چهار تکه کاغذ دعای زیر نوشته می شود .و در چهار گوشه مزرعه بر روی چهار نی قرار داده می شود. آن دعا این است: ای کرم ها، ای جنبنده ها، حشرات و حیوانات، از این زمین و از این کشتزار به خرابه ها روید؛ همان گونه که یونس از شکم ماهی خارج شد. اگر بیرون نروید، شعله هایی از آتش یا سرب گداخته به سوی شما می فرستم و یاری نمی شوید.

«آیا کسانی را که از بیم مرگ از سرزمین خود خارج شدند، در حالی که هزاران نفر بودند، مشاهده نکردی؟ آن گاه خداوند به آنان گفت: بمیرید، پس مردند.»

«از آن بیرون رو که تو رانده شده ای.»

«پس از آنجا ترسان و منتظر بیرون رفت.»

«پاک و منزه است کسی که شبانه بنده اش را از مسجدالحرام به مسجدالاقصی حرکت داد.»

«روزی که قیامت را مشاهده می کنند، گویا جز یک بعداز ظهر و یا پیش ازظهری [در دنیا] درنگ نکرده اند.»

«آنـان را از باغ ها و چشـمه ها و کشتزارها و جایگاه های زیبا و نیکو و نعمت هایی که در آن شادمان و خنـدان بودنـد، بیرون کردیم.»

«آسمان و زمین بر آنان گریه نکرد و به آنان فرصت داده نشد.»

«از آنجا فرود آی، تو نمی توانی در آنجا تکبّر ورزی.»

«بیرون رو؛ زیرا تو از خواران و ذلیلان هستی.»

«با حالت نکوهیده و رانده شده از آنجا بیرون رو.»

«حتماً سـپاهیانی بر آنان فرود می آوریم که توان رویارویی با آن را نداشـته باشـند و آنان را از آن سـرزمین با خواری و زبونی بیرون می کنیم.»(۱)

ص: ۶۷

۱- «رقیه الـدود الـذی یأکل المباطخ و الزرع یکتب علی أربع قصـبات أو أربع رقاع و یجعل علی أربع قصـبات فی أربع جوانب المبطخه أو الزرع أیها الـدود أیها الـدواب و الهوام و الحیوانات اخرجوا من هذه الأرض و الزرع إلی الخراب کما خرج ابن متی من بطن الحوت فإن لم تخرجوا أرسلت علیکم- شُواظٌ مِنْ نارٍ وَ نُحاسٌ فَلا تَنْتَصِرانِ أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَـذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا فماتوا- فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً یَتَرَقَّبُ سُـبْحانَ الَّذِی أَسْـری بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَی الْمَسْجِدِ الْأَقْصَی کَأَنَّهُمْ یَوْمَ یَرَوْنَها لَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا عَشِیَّهً أَوْ ضُحاها فَأَخْرَجْناهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ. وَ زُرُوعٍ وَ مَقـامٍ کَرِیمٍ. وَ نَعْمَهٍ کـانُوا فِیهـا فـاکِهِینَ فَمـا بَکَتْ عَلَیْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ وَ ما کانُوا مُنْظَرِینَ فَاهْبِطْ مِنْها فَما یَکُونُ لَکَ أَنْ تَتَکَبَّرَ فِیها فَاخْرُجْ إِنَّکَ مِنَ الصَّاغِرِینَ اخرج منها مَـذْؤُماً مَدْحُوراً فَلَنَأْتِیَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لا قِبَلَ لَهُمْ بِها وَ لَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْها أَذِلَّهً وَ هُمْ صاغِرُونَ» بروجردی، آقا حسین، عده ای از فضلاء، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع أحادیث الشیعه)، ج ۲۳، ص۹۷۵.

عوامل طبیعی رشد کشاورزی

۱.خاک

خاک خوب و مناسب در کشاورزی و زمین مناسب باعث می شود، محصولات خوبی برداشت شود.

خاک عنصری است که به ظاهر بی ارزش می نماید و بسیاری از آدمیان منزلت واقعی آن را درک نمی کنند؛ چرا که بی هیچ منّتی در اختیار آنان نهاده شده است و هر گونه بخواهند، در آن تصرّف می کنند. امّا حقیقت چیز دیگری است. خاک مایه همه چیزهایی است که نیاز انسان را بر می آورند. چرا خاک بستر اصلی کشت و کار و مادّه همه محصولات کشاورزی است.حیات سبزه ها، میوه ها، دانه ها و گیاهان ازخاک است و از دامنه آن بر می خیزند.

امام باقر(علیه السلام) از پدر بزرگوارشان نقل کرده که امیرالمومنین علی(علیه السلام) پیوسته می فرمود:

ص: ۶۸

«مَنْ وَجِدَ مَاءً وَ تُرَاباً ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ؛ هر کس آب و خاکی داشته و با این حال نیازمند باشد، خداوند او را از رحمت خود دور می کند.»(۱)

این روایت افزون بر اشاره به اهمیّت آب و خاک، نشان می دهد که خداوند بر آب و خاک برکات و آثاری نهاده که صورت مدیریت درست دولت ها و استفاده بهینه ازخاک ؛ فقر و فلاکت از جامعه رخت بر خواهد بست.

درفرمایش امام صادق(علیه السلام) به مفضّل آمده است: یکی از عناصر چهار گانه ای که خدای تعالی هر یک از آنها را به قدر و احتیاج و نیاز مردم آفریده، زمین است. فکر کن و ببین که آن را وسیع و پهناور قرار داده، تا برای مسکن و چراگاه و مزارع و تولید چوب و هیزم کافی باشد، و بشود از آن داروها و ریشه های گیاهی و معادن مفید استخراج کرد و از جمله حکمت های الهی آن است که سنگ از زمین خشک تر است، حال اگر تمام زمین سنگ بود، یا به اندازه سنگ سفت می بود، آیا گیاهی که حیات جانداران به آن است، در آن می رویید، یا این که شخم زدن و ساخت و ساز و کارهای ضروری دیگر بر روی آن امکان داشت.»(۲)

ص: ۶۹

۱- حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، ص۱۱۵.

۲- مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص۱۳۷.

۲.آب

اشاره

در قرآن کریم و روایات ائمه معصومین(علیهم السلام) مطالب فراوانی در باره سودمندی آب و سهم بی بدیل آن زندگی بشر و کشاورزی و سر سبزی زمین و در موارد بسیار دیگری آمده است.

آب ، مایه حیات همه موجودات عالم(۱)و سیّد و آقای نوشیدنی های دنیا و آخرت(۲) است. زمین به وسیله آب احیاء می گردد و آب موجودات زنده را به تحرّک (۳)درمی آورد. همه نباتات و گیاهان نتیجه آب اند، ساقه ها، برگ ها، دانه ها، خوشه ای خرما، باغ های انگور، زیتون و انار، همه از ثمره های آب است.(۴)

آب نه تنها برای رشد گیاهان و نباتات، که برای طهارت و پاکی انسان و دور کردن پلیدی ها نیز می باشد. از آب به

۱- انبیاء/۳۰.
۲- قال علی(علیه السلام): «الماءُ سیّدُ الشرابِ فی الدّنیا و الاخره.» شیخ کلینی، کافی، ج ۶، ص ۳۸۰.
۳- «اَنزَل مِنَ السّماءِ ماءً فَاَحیا بِهِ الارضَ بَعدَ مَوتِها وَ بَثَّ فیها مِن کُلِّ دَابّه» بقره/۲۲.
۴- «وَ هُوَ الذی اَنزَلَ مِنَ السّماءِ ماءً فَاَخرَجنا بِهِ نَبَاتَ کُلِّ شَیء فاخرَجنا مِنهُ خَضِراً نُخرجُ مِنهُ حَبّاً مُتَراکِباً وَ مِنَ النَّخلِ مِن طَلعِها قِنوانٌ دانیه و جَنات مِن اَعناب» انعام/۹۹.

عنوان معجزه خداوند برای قوّت قلب و ثبات قدم در طریق الهی یاد شده است.(۱) از آب، روزی انسان فراهم می گردد.

قسمت اعظم گیاهان و بدن جانوران را آب تشکیل می دهد. برای تشکیل یک گرم توده گیاهی از نوع شاخه و برگ، که بیرون از خاک واقع شده، به ۲۵۰ تا ۱۰۰۰ گرم آب احتیاج است.(۲)

امام صادق(علیه السلام) در ضمن توصیه های خود به مفضّل می فرماید:

بدان ای مفضّل، در رأس معاش و حیات انسان، نان و آب قرار دارد. بنگر چگونه در این دو تدبیر شده است. نیاز انسان به آب بیش از نیازش به نان است. بدین دلیل که مقاومت انسان در برابر گرسنگی، بیش از قدرت او در مقابل تشنگی است. موارد نیاز انسان به آب، بیش از نان می باشد؛ زیرا انسان به منظور آشامیدن ، وضو، غسل و شستوشوی لباس، سیراب کردن حیوانات و کشت و زرع، از آن استفاده می کند....»(۳)

۱- «و یُنَزِلُ عَلَیکُم مِنَ السّماءِ مَاءً لِیُطَهّرَکُم بِهِ وَ یُذهِبَ عَنکُم رِجزَ الشَّیطانِ وَ لِیَربِطَ عَلی قُلوبِکُم وَ یُثَبّتَ بِهِ الاقدامَ» انفال/۱۱

۲- کردوانی، پرویز، منابع و مسائل آب در ایران، ج ۱، ص ۲۲.

۳- محمد تقی مجلسی، بحارالانوار، ج ۳، ص ۸۶.

در کشوری مانند ایران، بارندگی کافی نیست و باید از منابع آب زمینی و زیر زمینی، حداکثر استفاده را نمود و از هدر رفتن آب جلوگیری به عمل آورد؛ یعنی تا حد توان، از خروج آب شیرین به خارج از مرزهای جغرافیایی کشور، سرازیر شدن آن به آب شور دریاها یا نفوذ آب در کویرها قبل از استفاده، جلوگیری کرد. ترویج فرهنگ استفاده صحیح از آب در میان عموم مردم و به ویژه قشر کشاورز و جلوگیری از هدر رفتن آب رودخانه ها به فاضلاب ها، می تواند نقش مهمی در بهبود امر کشاورزی اداشته باشد.

یکی از اصلی ترین عوامل کم آبی در ایران، آبیاری غرقابی(۱) است که موجب هدر رفتن آب زیادی می شود. نتایج تحقیقات و مطالعات مختلف گویای آن است که در بخش کشاورزی، آب به شکل های مختلف و به میزان

۱- آبیاری غرقابی (کرتی): یکی از روش های معمول برای آبیاری گیاهان آبیاری به روش کرتی است.در این روش مزرعه به قطعات مختلف تقسیم و به طور جداگانه تسطیح می شود.سپس دور تا دور هر قطعه با خاک دیواره ی کوتاهی(مرز)ایجاد می گردد. پس از اینکه کرت آماده شد عملیات کاشت محصول و آبیاری در آن انجام خواهد شد. برای آبیاری هر قطعه آب را تا ارتفاع معینی وارد کرت می کنند. آب موجود در کرت تا نفوذ کامل باقی می ماند. گاهی پس از نفوذ مقدار مشخصی آب بقیه ی آن را از کرت خارج می کنند.

زیـادی تلـف می شود؛ به نحوی که بـازده کـل آبیـاری در کشور بین ۳۵ تا ۴۰درصـد تغییر می کند. این وضـعیت پر مخاطره گوشزد و تاکیدی جدی بر ضرورت مدیریت و بهره وری بهتر از منابع موجود است؛ به خصوص این که استفاده از روش رایج آبیاری غرقابی باعث هدر رفت ۷۰درصد آب مصرفی می شود.

همچنین به دلیـل اسـتفاده نکردن از سیسـتم های نوین آبیاری به ازای مصـرف یک متر مکعب در بخش کشاورزی بین ۵۰۰ تا ۷۰۰ گرم محصولات کشاورزی تولید می شود که این میزان با استفاده از سیستم های نوین آبیاری به ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ گرم قابل افزایش است. بنـابراین برای جـبران کم آبی در بخش کشـاورزی که بزرگ ترین و مهم ترین مصـرف کننـده آب است، تغییر الگوی کشت، بهبود راندمان آبیاری و افزایش بهره وری امری ضروری است.

استفتا

نخست: بسیاری از کشاورزان در اثر کم آبی، از فاضلاب برای آبیاری استفاده می کنند؛ آیا این کار خلاف شرع است؟

جواب: خیر؛ اگر منع قانونی نداشـته باشـد خلاف شـرع نیست. این که محصولات کاشـته شده با فاضـلاب آبیاری شود یا کود نجس پای آنها ریخته شود، موجب نجس شدن

ص: ۷۳

محصولات کاشته شده نمی شود؛ به خاطر آن که استحاله صورت می گیرد و این آب تغییر وضعیت می دهد. بنابراین میوه یا دیگر محصولات پاک است و مشکلی

ندارد.(۱)

استفتاء دوّم:استفاده از آب های زیرزمینی برای مصارف صنعتی و کشاورزی چه حکمی دارد؟

جواب: هر کسی نباید فقط به مدت و محیط زندگی خودش نگاه کند. این گونه نباشد که مثلاً یک نفر بگوید که من فقط در این مزرعه زندگی می کنم و تا پنجاه شصت سال دیگر هم زنده هستم و کارهایم را جوری انجام می دهم که به این شصت سال و این زمین خودم لطمه ای وارد نشود و کاری هم به مصالح دیگران و آیندگان ندارم. ممکن است این فرد چاهی حفر کند که برای او مفید باشد، اما با این کار به منابع طبیعی لطمه می زند؛ سفره های آب زیرزمینی از بین می رود، یا سطح آب ها پایین می رود یا به قنات هایی که شاید هزاران سال مزارع را آبیاری می کرده و جزء برکات کشور ما هست، آسیب وارد می شود. خب با توجه به این مسائل مسئولین آمدند قانون وضع کرده اند. بنابراین استفاده از آب های زیرزمینی در جاهایی که منع قانونی وجود دارد یا در

۱- آیت الله خامنه ای(دامت برکاته)، پاسخ به سؤالات شرعی مخاطبان درباره ی احکام محیط زیست، سوال۹، پایگاه اطلاع رسانی http://farsi.khamenei.ir.

جاهـایی که ملـک شخصـی دیگران است جـایز نیست. امـا اگر مجوز قانونی گرفته ایـد یا ملک شخصـی خودتان هست و منع قانونی هم ندارد اشکال ندارد.(۱)

استفتاء سوم: آیا استفاده از روش های آبیاری تحت فشار و قطره ای واجب است؟

جواب: واجب نیست؛ ولی در صورت امکان اولویت دارد.(۲)

۳.خورشید

امروزه اثبات شده که تاثیر حرکت خورشید در رشد و نمو گیاهان امری واضح و غیر قابل انکار می باشد.

امام صادق(علیه السلام) قرن ها پیش فرموده است:

در بلنـدی و کوتـاهی حرکت خورشـید تفکر کن و ببین چگونه از این تغییر و حرکت هـا، فصـل هـای چهار گانه به وجود می آیـد و تـدبیر خـدای حکیم ظـاهر می گردد؛ پس در زمسـتان، گرما و حرارت درون درختان و گیاهان پنهان می مانـد، تا مادّه اصلی میوه ها در آنها به وجود آید و در هوا غلظتی ایجاد می شود که بر اثر آن، ابر و باران تولید می گردد و در بهار موادی

۱- همان، سوال ۱۰.

۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتاء اینترنتی، کد رهگیری۹۵۰۵۲۴۰۰۹۹.

که در درختان ایجاد شده بود، شکوفه می کنند و به حرکت در می آیند و گل ها می رویند و در تابستان از شدّت گرمای هوا، میوها می رسند. حال در این نوع از گردش خورشید تفکر کن که از آن ماه ها و برج های دوازده گانه ایجاد می شود و چون چرخش خورشید تمام شود، سال به پایان می رسد و در این مقدار از حرکت خورشید غلّات و میوه ها می رسند و کارشان تمام می شود و باز در سال بعد رشد، نمو و نمای خود را از سر می گیرند.»(۱)

۴.باران

یکی از اساسی ترین عوامل رشد محصولات کشاورزی، باران است.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید: «یُنْبِتُ لَکُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَ الزَّیْتُونَ وَ النَّخِیلَ وَ الْأَعْنابَ وَ مِنْ کُلِّ الثَّمراتِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُون؛ خداوند با آن (آب باران) برای شما زراعت و زیتون و نخل و انگور می رویاند، و از همه میوه ها، مسلما در این نشانه روشنی است برای گروهی که می اندیشند .(۲)

۱- مفضل بن عمر، توحید مفضّل، ص ۱۱۰.

۲- نحل/۱۱.

۵.رعایت الگوی کشت مناسب

هر محصول در شرایط اقلیمی خاص خود، از عملکرد بالاتری برخوردار است واگر الگوی کشت بر اساس استعداد منطقه تعیین شود، به دلیل سازگاری محیطی وکاهش قیمت تمام شده محصول، می توان به رشد پایدار در این بخش نزدیک شد.

برای دستیابی به الگوی بهینه کشت مواردی چون دما، رطوبت، بارندگی، نوع خاک از لحاظ بافت و مواد مغذی، عمق خاک، موجودی منابع تولید مانند ذخایر آب، سطح و سرعت پیشرفت تکنولوژی و بازار و قیمت محصول موثرند.

دلایل کمی محصولات کشاورزی

اشاره

عوامل مختلفی موجب شده که در زمان های مختلف، کشاورزی با مشکل روبرو شود. مروری بر آیات و روایات گویای آن است که عوامل گوناگونی در این زمینه دخالت دارند که توجه به آنها ضروری می باشد:

۱.گناه

اشاره

«ارتکاب گناه»، یکی از عوامل خشکسالی و نباریدن باران، نزول بلا و آفات، و تغییر در نعمت های الهی است؛ چنان که قرآن کریم در آیات بسیاری پیوند روشنی میان

ص: ۷۷

مسائل معنوی و مادی بر قرار می سازد و استغفار از گناه و بازگشت به سوی خدا را مایه آبادانی، خرّمی، طراوت، سرسبزی و اضافه شدن نیرویی بر نیروها معرفی کرده است.

این حقیقت در بسیاری از آیات قرآن به چشم می خورد، از جمله در سوره نوح از زبان این پیامبر بزرگ می خوانیم:

به آنها گفتم از گناهان خود در پیشگاه پروردگارتان استغفار کنید که او آمرزنده است، تا باران آسمان را پشت سر هم بر شما فرو ریزد و شما را با اموال و فرزندان کمک بخشد و باغها و نهرها برای شما قرار دهد.»(۱)

جالب توجه این که در روایات اسلامی می خوانیم: ربیع بن صبیح می گوید: نزد حسن(۲) بودم، مردی از در وارد شد و از خشکسالی آبادی اش شکایت کرد، حسن به او گفت: استغفار کن، دیگری آمد از فقر شکایت کرد، به او نیز گفت استغفار کن، سومی آمد و به او گفت: دعا کن خداوند

۱- «فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كانَ غَفَّاراً يُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ مِدْراراً وَ يُمْدِدْكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهاراً». نوح/۹- ۱۲.

۲- مترجم می گوید: خدا رحمت کند ابو علی را که روایت فوق را از ربیع بن صبیح از حسن نقل کرده ولی بیان نکرده که این کدام حسن است حضرت امام حسن مجتبی علیه السّلام و یا حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام و یا حسن دیگر است.

پسری به من بدهد به او نیز گفت :استغفار کن، ربیع می گوید (من تعجب کردم) و به او گفتم هر کس نزد تو می آید و مشکلی دارد و تقاضای نعمتی، به او همین دستور را می دهی و به همه می گویی از خدا طلب آمرزش کنید.

وی در جواب من گفت: آنچه را گفتم از پیش خود نگفتم، من این مطلب را از کلام خدا که از پیامبرش نوح حکایت می کند، استفاده کردم و سپس آیات سوره نوح را که ذکر شد تلاوت کرد.(۱)

ابو حمزه می گوید از امام باقر (علیه السلام) شنیدم:

هیچ سالی کم بارش تر از سال دیگر نیست، بلکه خداوند باران را هر جا که خواهد می باراند. [امّا] هر گاه مردمی مرتکب گناهان شوند ، خداوند عزّ و جلّ بارانی را که برای آنان مقدّر کرده بود، از ایشان باز دارد».(۲)

براساس این روایات ، یکی از بزرگترین عوامل دور شدن از رحمت الهی و عدم نزول رحمت خداوند از آسمان، گناه

۱- فضل بن حسن طبرسی، ترجمه مجمع البیان، ج۲۵، ص۳۳۶.
۲- «إنّه ما مِن سَنَةٍ أقَلَّ مَطَراً مِن سَنَةٍ ، و لکنّ اللّه ـ یَضَعُهُ حیثُ یشاءُ ، إنّ اللّه ـ عزّ و جلّ إذا عَمِلَ قَومٌ بالمعاصِی صَرَفَ عَنهُم ما کانَ قَدَّرَ لَهُم مِنَ المَطَرِ.» محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج۴، ص۲۸۷، حدیث ۶۸۵۱.

کردن افراد در آن منطقه است و همان گونه که در روایت امام باقر (علیه السلام) آمده است، سهمیه باران هر سال با سال های دیگر تفاوتی نمی کند و هر مقدار باران که سال های قبل از آسمان فرود می آمده است، در این سال و سال های بعد نازل خواهد شد؛ اما چه می شود که در یک منطقه در سال های قبل وفور باران بوده؛ اما سالی هاست دستخوش قحطی و خشکسالی است؟ پاسخ آن را از روایات مذکور خواهیم یافت و آن ارتکاب گناه است.

استغفار عمومی، تنها راه نزول باران

با توجه به مفاد روایات بیان شده، مبنی بر ابن که که علّت مهم قحطی و خشکسالی از نگاه اهل بیت (علیه السلام) مسئله گناه است؛ برای باز گردادن نعمتها و برکات الهی چه باید کرد؟

شایسته است در پاسخ به این سوال نیز از قرآن و روایات استفاده کنیم.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید:

و ای قوم من! از پروردگارتان طلب آمرزش کنید، سپس به سوی او بازگردید، تا (باران) آسمان را پی در پی بر شما بفرستد؛ و نیرویی بر نیرویتان بیفزاید! و

گنهکارانه، روی (از حق) بر نتابید!»(۱)

امیرالمومنین (علیه السلام) در خطبه ۱۴۳ نهج البلاغه که به خطبه «استسقاء» (طلب باران) شهرت دارد، به طور کلی تمام بلاها و گرفتاری های آدمی را برگرفته از گناه دانسته و تنها عامل بازگشت برکات و رحمت های خداوند را استغفار و توبه از گناه می داند و می فرماید:

«خداوند بندگان خود را که گناه کارند با کمبود میوه ها و جلوگیری از نزول برکات و بستن در گنج های خیرات، آزمایش می کند؛ برای آنکه توبه کننده ای بازگردد، و گناهکار، دل از معصیت بکند و پند گیرنده پند گیرد و بازدارنده، راه نافرمانی را بر بندگان خدا ببندد و همانا خدا استغفار و آمرزش خواستن را وسیله دائمی فرو ریختن روزی و موجب رحمت آفریدگان قرار داد و فرمود: "از پروردگار خود آمرزش بخواهید، که آمرزنده است، برکات خود را از آسمان بر شما فرو می بارد و با بخشش اموال فراوان و فرزندان، شما را یاری می دهد و باغستانها و نهرهای پر آب در اختیار شما می گذارد." پس رحمت خدا بر آن کس که به استقبال توبه رود و از گناهان خود پوزش طلبد.»(۲)

۱- «وَ یا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ یُرْسِلِ السَّماءَ عَلَیْکُمْ مِدْراراً وَ یَزِدْکُمْ قُوَّةً إِلی قُوَّتِکُمْ وَ لا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمین». هود/۵۲.
۲- سید رضی، نهج البلاغه، مترجم محمد دشتی، خطبه۱۴۳، ص۲۶۳.

بنابراین، استغفار و توبه عمومی از گناه ، می توانـد باران های رحمت را بازگرداند و منطقه را از قحطی و خشکسالی برهاند؛ اما اگر جرم و گناه رواج پیدا کند، خداوند باران را از آنها گرفته ، به جای آن بادها و طوفان های شدید فرستد.

با توجه به مطالب مذکور، شاید این سئوال در ذهن مخاطبان ایجاد شده باشد که آیا هر جا باران فراوان ببارد، نشانه این است که مردم آن منطقه دینـدار و با تقوا هستند؟ در حالی که سراغ داریم مکانهایی که انواع ظلم و جنایت ها و فسق و فجورها در آن رخ می دهد؛ اما در طول سال باران های فراوانی در آنجا می بارد.

برای پاسخ دادن به این سوال از بیـان نورانی حضـرت امیر (علیه السـلام) در حکمت ۲۵ نهـج البلاغه اسـتفاده می شود که می فرماید:

ای فرزند آدم، چون ببینی خداوند سبحان نعمتهایش را پی در پی به سوی تو می فرستد؛ در حالی که او را نافرمانی می کنی؛ از وی برحذر باش.»(۱)

نیز در حکمت ۱۱۶ می فرماید:

ص: ۸۲

۱- «یَا ابْنَ آدَمَ إِذَا رَأَیْتَ رَبَّکَ سُبْحَانَهُ یُتَابِعُ عَلَیْکَ نِعَمَهُ وَ أَنْتَ تَعْصِیهِ فَاحْذَرْه» شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، ص۴۷۲.

بسا کسی که با احسان و بخشش (خداوند) به او کم کم به عذاب و کیفر نزدیک شده باشد.»(۱)

۲.آزمایش الهی

یکی از علل قحطی یا خشکسالی، امتحان الهی است؛ چنان که در سوره بقره آمده است:

قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، و کاهش در مالها و جان ها و میوه ها، آزمایش می کنیم و بشارت ده

به استقامت کنندگان.»(۲) خداوند متعال، همه انسان ها را آزمایش می کند؛ امّا آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. گاهی کم شدن مال و محصولات یا پیدا شدن خوف و ترس و سایر مشکلات، به خاطر آزمایش الهی است ، و گاه پر محصولی و وفور نعمت.

۳.کم فروشی

یکی از گناهانی که به کبیره بودنش تصریح شده، «کم فروشی» است. اصل حرمت این گناه ، ازمنظر قرآن وسنت و اجماع عقل ثابت است

۱- همان، ص۴۸۹.

۲- «وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَیْ ءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَراتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرینَ» بقره/۱۵۵.

از پیامبر گرامی اسلام(صلّی الله علیه و آله وسلّم) درباره پیامد های این گناه کبیره چنین روایت شده است:

هرگاه پس از من زنا پدیدار شود، مرگ ناگهانی فراوان شود، و هرگاه از پیمانه و ترازو کم شود، خداوند آنان را به قحطی و کمی (خواربار و سایر وسایل زندگی) گرفتار

می کند.»(۱)

امام باقر (علیه السلام) می فرماید:

از گناهانی که مانع نزول باران است، کم فروشی است که امیرالمومنین (علیه السلام) می فرماید: رسول خدا (صلّی الله علیه و آله) فرموده است: هر زمان که فروشندگان در یک منطقه کم فروشی کنند، خداوند اهل آنجا را با خشکسالی و کمبود نعمت عذاب می کند.(۲)

۴.ترک امر به معروف و نهی از منکر

یکی از عوامل کمی محصولات و قحطی، ترک فریضه امر به معروف و نهی از منکر است.

از رسول خدا (صلّی الله علیه و آله) چنین نقل شده است:

۱- «أذا ظَهَرَ الزِّنا مِنْ بَعْدی کَثُرَ مَوْتُ الْفَجْأَهِ، وَ اذا طُّفِفَ الْمِکْیالُ و المیزانُ أَخَذَهُم اللّهُ بِالسِّنینَ وَالنَّقْصِ ...» شیخ صدوق، ترجمه ثواب الاعمال، ترجمه محمد علی مجاهدی، ص۶۳۹.

۲- شیخ صدوق، ترجمه ثواب الاعمال، ترجمه محمد علی مجاهدی، ص۶۳۹.

مـادام کـه امّت من امر به معروف و نهی از منکر کننـد و در تقـوا یـاور هم باشـند، در خیر و برکت قرار دارنـد؛ امـا اگر چنین نکردند، برکات از آنها جدا می شود و در آسمان و زمین هیچ کس به یاری آنان نمی آید.»(۱)

بـا تـوجه بـه ایـن روایـات، ترک امر به معروف و نهی از منکر نیز از جمله عوامـل قحطی و خشـکسالی محسـوب می شـود که متاسـفانه در زمـان مـا نه تنهـا امر به معروف و نهی از منکر نمی شود که برعکس، ارزش ها به ضـد ارزش و ضـد ارزش ها به ارزش تبـدیل شـده و خیلی از افراد جامعه مقید به امر به معروف و نهی از منکر نیسـتند و در جامعه ای که این دو فریضه ترک شود، خداوند بر آن غضب می کند و اهل آن را به قحطی و خشـکسالی مبتلا می سازد و باران خود را از آنها گرفته و به جای آن، طوفان ها و گرد و خاک های شدید برای آنها می فرستد.

۵.کمی اطلاعات و مدیریت

البته نبایـد از نظر دور داشت که کمی اطلاعـات کشـاورزان از دانش های کشاورزی و عـدم مـدیریت صـحیح نیز عامل مهمی برای کم محصولی می باشد. بنابراین، در زمان حاضر که کشت و زرع نیازمند استفاده از آلات و ابزار

۱- شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، ص۱۲۹.

و روش هایی تازه است؛ لازم است که کشاورزان، آنها را مورد استفاده قرار دهند و در کار با آنها مهارت پیدا کنند تا سال به سال محصول بهتر و با کیفیت تر به دست آورده و علاوه بر معاش خود و خانواده، دیگران را از آن بهره مند کنند.

ص: ۸۶

فصل چهارم: روش نگهداری محصولات کشاورزی

اهمیّت و ضرورت نگهداری محصولات

«انبارکردن »محصولات زراعتی اصلی مهم وضروری برای نگهداری مواد غذای و رساندن غذای های متنوع با کیفیت عالی برای استفاده بشر، است. بنابرین انبارکردن محصولات به منظور استفاده در فصل های نامناسب سال، یا هنگام وقوع جنگ ها، خشکسالی ها، قحطی ها و برای مقابله با گرسنگی از زمان های بسیار قدیم درجوامع انسانی معمول بوده است.

اهمیت «انبار» در نگهداری محصولات کشاورزی امری بدیهی است ؛چرا که نگهداری محصولات کشاورزی برای

مدت طولانی برای انسان ها بدون ذخیره وانبار ناممکن است.

با توجه به اهمیت موضوع، متأسفانه در کشور ما جایگاه های حفظ و نگهداری مواد غذایی مانند سردخانه ها، سیلوهای مجهز، انبارها ، به صورت مناسب و کافی وجود ندارد. به همین سبب، بخش بزرگی از محصولات کشاورزی به وسیله عوامل گوناگونی همچون حشرات، جوندگان، میکروارگانیسم ها و شرایط نامناسب طبیعی مانند باد، باران و دمای زیاد ضایع می شوند. به یقین، با بهبود امکانات حفظ و نگه داری مواد غذایی در کشور، امکان تغذیه بهتر مردم فراهم خواهد شد.

بر پایه آمارهای موجود، به طور متوسط، ۳۵ درصد از محصولات کشاورزی در ایران در مراحل گوناگون ضایع می شود که این مقدار ،غذای ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر از جمعیت کشور است. ضایعات کشاورزی در سه مرحله پیش از برداشت، برداشت، و پس از آن روی می دهد؛ ولی قسمت عمده ضایعات، به مراحل برداشت و پس از آن (تا مرحله مصرف) مربوط است.(۱)

روش نگهداری محصولات در قرآن کریم

در قرآن کریم درباره چگونگی نگهدارب محصولات

۱- حسین بافکار، هسته حیات، ص ۴۰، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، قم، ۱۳۸۵ ه ش.

کشاورزی چنین آمده است:

«قالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِینَ دَأَباً فَما حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فی سُنْبُلِهِ إِلاَّ قَلیلاً مِمَّا تَأْکُلُون؛ یوسف گفت: هفت سال با جدیّت زراعت می کنید و آنچه را درو کردید، جز کمی که می خورید، در خوشه های خود باقی بگذارید (و ذخیره کنید)».(۱)

شیخ طوسی(رحمه الله علیه) در تفسیر آیه مذکور می نویسد:

گفته شده یوسف(علیه السلام) از آن روی به آنان فرمان داد تا غلّات را در خوشه نگهداری کرده و از این انبارش بهره برند؛ به خاطر این که سوسک و شپش در سنبل نمی افتد و دانه ها فاسد نمی شود؛ گر چه مدّت ها بر آن بگذرد؛ امّا اگر دانه ها پاک شود و آنها را از خوشه ها در آورند، به سرعت فاسد می شود.»(۲)

انواع روش نگهداری محصولات کشاورزی

اشاره

برای نگهداری محصولات کشاورزی دو روش وجود دارد:

۱- یوسف/۴۷.

۲- شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج۶، ص۱۴۹.

۱.روش های سنّتی

اشاره

این روش ها عبارتند از :

الف) نگهداری از طریق خشک کردن

یکی از قدیمی ترین روش هایی که برای نگهداری سبزیجات و میوه جات بکار می رود، روش خشک کردن است. بشر این روش را از طبیعت کسب کرده است. رایج ترین روش خشک کردن اغذیه به طریقه سنتی استفاده از نور آفتاب و جریان هوا می باشد. روش های خشک کردن مواد غذایی با استفاده از آفتاب که به نام خشک کردن آفتابی مرسوم است، از دیر زمان در نقاط مختلف جهان معمول بوده وامروز نیز مقادیر زیادی از میوه ها با این روش خشک می شوند. دراین روش میوه پس از آماده سازی در سینی های مخصوص گسترده شده، و یا ممکن است مستقیماً روی قطعه زمینی که به این منظور آماده شده است، پهن و در آفتاب خشک شود، خشک کردن آفتابی ممکن است به صورت عملیات مقدماتی برای خشک کردن بعضی از میوه ها نظیر انگور انجام شود و عملیات تکمیلی با روش صنعتی انجام گیرد.

ب) نگهداری موادغذایی به روش چال کردن درخاک

در این روش، در مناطق مختلف روستایی گودال هایی

ص: ۹۰

حدوداً تا ۲ متر در زمین حفر می نمودند و میوه جاتی مانند انار و سیب و گلابی و یا سبزیجاتی مانند پیاز و سیب زمین و چغندر را در گودالی مذکور دفن و بدین ترتیب برای مدت های طولانی میوه جات وسبزیجات را نگهداری می کردند.

ج) نگهداری مواد غذایی داخل کاه یا کاه و شن

در این روش میوه جات و سبزیجات، نظیر انار و سیب زمینی و چغندر وسیب و گلابی را در جایی تاریک و خشک و خنک بر بستری از کاه یا کاه و شن طوری قرار می دهند که میوه جات و یا سبزیجات روی هم انباشته نشوند و بدین ترتیب آنها را تا ماه ها سالم می مانند.

ه) نگهداری به طریقه جوشانیدن و غلیظ کردن

بعضی از محصولات کشاورزی را می توان با کمک جوشانیدن و غلیظ کردن برای مدتی نگهداری کرد. لواشک ها و انواع رب ها محصول این نوع نگهداری است.

و) نگهداری مواد غذایی به روش آویزان کردن اغذیه بدیوار یا سقف

در این روش میوه جات، مانند انگور یا انجیر را به نخ هایی وصل و از سقف یا دیوار آویزان می نمایند و بدین

صورت انگور و یا میوه جاتی نظیر آن را برای ماه ها سالم نگهداری می کنند.

ز)نگهداری بوسیله سرکه

یکی از راه های بسیار متداول در شهر و روستا نگهداری میوه ها و سبزی ها با استفاده از سرکه و تهیه ترشی می باشد.

ح) نگهداری به وسیله نمک

بسیاری از سبزیجات و میوه ها را می توان با استفاده از آب و نمک و سرکه برای مدت کوتاهی نگهداری کرد.

ط) نگهداری با استفاده از انبارهای مناسب

یکی دیگر از روشهای بسیار مهم و متداول نگهداری مواد غذایی آنها در انبار می باشد؛ انبارهایی که به طریق صحیح و علمی ساخته شده و به وسایل لازم مجهز است . این انبارها باید شرایط زیر را داشته باشد :

در برابر رطوبت غیر قابل نفوذ باشد؛

حرارت به آنها غیر قابل نفوذ باشند؛

در و پنجره های آن دارای تورهای سیمی باشند تا از نفوذ حشرات جلوگیری شود؛

دارای نور کافی باشند (نور غیر مستقیم) و در آنها تهویه به خوبی انجام گیرد؛

ص: ۹۲

قفسه بندی شده باشند و برای کنترل درجه حرارت و رطوبت وسایل لازم را داشته باشد؛

برای جلوگیری از فساد مواد غذایی، نباید آنها را روی هم انباشته کرد؛ بلکه آن ها را باید در طبقه بندی های مناسب قرار داد.

باید توجه داشت که گونی ها و کیسه های مواد غذایی را باید با فاصله ای معین روی هم یا در کنار هم قرار داد

و از روی هم انباشته شدن مواد غذایی، به خصوص آنهاکه تنفس می کنند، مثل غلات ، حبوبات و سبزیجات جلوگیری شود ؛ زیرا به کیفیت آنها صدمه وارد می شود.

ی) نگهداری با استفاده از شکر

با افزودن شربت یا شکر به میوه سبزی و پختن و رساندن آن به غلظت معینی می توان مربای آن میوه را تهیه کرد.

۲.روش صنعتی

اشاره

«سیلوها»، مخازن نگهداری برخی از محصولات کشاورزی به صورت توده و بدون بسته بندی هستند. این مخازن باید دارای شرایطی باشند تا بتوانند کیفیّت محصول را به نحو مطلوب حفظ کنند.

سیلوها از نظر ساختمانی به سه گروه زمینی، سطحی و

هوایی تقسیم می شوند:

الف) سیلوی زمینی

این سیلوها در مناطقی که سطح سفره آب زیرزمینی در عمق بیشتر از ۶ -۷ متری سطح زمین است در داخل زمین احداث می گردند. دیواره و بدنه این سیلوها می تواند بتونی یا خاکی باشند. سیلوهای زمینی خاکی به دلیل آلودگی محصول با خاک کمتر مورد استفاده قرار می گیرد. سیلوهای زمینی بتونی، رایج ترین نوع سیلو برای نگهداری محصولات علوفه ای هستند. عمق این سیلوها۲-۳متر و مقطع آن ذوزنقه ای شکل است.

ب) سیلوی سطحی

این سیلوها در مناطقی که سفره آب زیرزمینی و رطوبت محیطی بالا است، به منظور نگهداری محصولات کشاورزی، به خصوص علوفه در سطح زمین ساخته می شوند. ابعاد این نوع سیلو مانند سیلوی زمینی است و ارتفاع و دیواره ها به منظور تسهیل در تردد تراکتور شیبدار می باشد.

ج) سیلوی هوایی

ارتفاع این سیلوها بیشتر از ۳ متر است و جنس آن ها از چوب یا فلز یا بتون می باشد. نوع بتونی آن معمولاً پرحجم

است و برای نگهداری غلات مورد استفاده قرار می گیرد.

مشکلات نگهداری محصولات کشاورزی

بیشتر فرآورده های کشاورزی فصلی هستند و پس از برداشت باید در انبارها و سیلوها نگهداری شوند. افزون برآن کشاورزان برای تامین نیاز خود به انبار کردن محصولات کشاورزی نیاز دارند. ضمن این که انبار کردن محصولات کشاورزی جهت برقراری تعادل در عرضه و تقاضا امری ضروری است.از طرفی با همه اقدام ها و فعالیت هایی که در کشورهای گوناگون برای توسعه اقتصادی و افزایش رشد کشاورزی به عمل می آید؛ مقدار زیادی از محصولات به علت نبود شرایط مناسب نگهداری از بین می روند و از این راه زیان های فراوانی به تولیدات کشاورزی وارد می شود و اغلب محصولات کشاورزان در زمان برداشت یا از بین رفته؛ و یا این که خوراک دام می شود.

ص: ۹۵

فصل پنجم: وظایف حکومت اسلامی

اشاره

حکومت اسلامی در قبال کشاورزی و کشاورزان وظایفی دارد که به اختصار به آنها اشاره می شود:

نیکی به کشاورزان

حضرت رسول اکرم(صلّی الله علیه و آله) به عنوان حاکم جامعه اسلامی به کشاورزان توجّه داشت و به حاکمان بعد از خود هم درباره کشاورزان سفارش کرد. آن حضرت خطاب به امیرالمومنین علی(علیه السلام) فرمود:

یاعلی، مبادا در حکومت تو به کشاورزان ستم شود؟(۱)

۱- «وَصَّی رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَلِیّاً (ع) عِنْدَ وَفَاتِهِ فَقَالَ یَا عَلِیُّ لَا یُظْلَمُ الْفَلَّاحُونَ بِحَضْرَتِک» شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۹، ص۶۲.

حضرت علی(علیه السلام) به کارگزارانش چنین می نوشت:

مسلمانان را به بیگاری نکشید و هر که بیش از حق خود خواست به او ندهید؛ زیرا قصد تجاوز از حد خود دارد . (۱)

نیز از حضرت امام باقر(علیه السلام) چنین نقل شده است:

امیرالمومنین، علی (علیه السلام) به فرماندهان نظامی می نوشت: «شما را به خدا مبادا کشاورزان از جانب شما مورد ستم قرار گیرند.(۲)

تخفیفات مالیاتی

امیرالمؤمنین، علی(علیه السلام) در ترویج و توسعه کشاورزی تلاش فراوان می نمود؛ و علاوه بر این که خود آن حضرت کشاورزی نمونه بود، در برنامه دولتش کشاورزی در اولویت قرار داشت و به استانداران و فرمانداران خود دستور داده بود که از حال کشاورزان و خراج گزاران همیشه باخبر باشند.

هنگامی که مالک اشتر را به فرمانداری مصر برمی گزینند، نامه بسیار مفصلی برای او نوشت و اصول و فرامین مهمی را به او ابلاغ کرد. یکی از بندهای این نامه درباره دادن

۱- شیخ کلینی، کافی، ج۵، ص۲۸۴.

۲- حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الاسناد، ص۱۳۸، حدیث ۴۸۹.

تخفیفات مالیاتی به کشاورزان در مواقع اضطراری است: پس اگر مردم شکایت کردند، از سنگینی مالیات، یا آفت زدگی، یا خشک شدن آب چشمه ها، یا کمی باران، یا خراب شدن زمین در سیلاب ها، یا خشکسالی، در گرفتن مالیات به میزانی تخفیف ده تا امورشان سامان گیرد و هرگز تخفیف دادن در خراج، تو را نگران نسازد؛ زیرا آن، اندوخته ای است که در آبادانی شهرهای تو و آراستن ولایت های تو نقش دارد، و رعیت تو را می ستایند و تو از گسترش عدالت میان مردم خشنود خواهی شد و به افزایش قوّت آنان تکیّه خواهی کرد، بدانچه در نزدشان اندوختی و به آنان بخشیدی، و با گسترش عدالت در بین مردم، و مهربانی با رعیّت، به آنان اطمینان خواهی داشت. آن گاه اگر در آینده کاری پیش آید و به عهده شان بگذاری، با شادمانی خواهند پذیرفت؛ زیرا عمران و آبادی، قدرت تحمّل مردم را زیاد می کند. همانا ویرانی زمین به جهت تنگدستی کشاورزان است و تنگدستی کشاورزان، به جهت غارت اموال از ط

رف زمامدارانی است که به آینده حکومتشان اعتماد ندارند، و از تاریخ گذشتگان عبرت نمی گیرند.(۱)

۱- سید رضی، نهج البلاغه، نامه۵۳.

به کار گماردن افراد امین و کارشناس

از دیگر برنامه های حکومت اسلامی که می تواند بر تولید محصولات کشاورزی موثر باشد، مسئولیت دادن به افراد کاردان و امین است تا امور کشاورزی را زیر نظر گرفته ، تلاش و کوشش خویش را درجهت بهبود کشاورزی به کار گیرند.

قرآن کریم دلیل پیشنهاد حضرت یوسف(علیه السلام) برای سرپرستی امور کشاورزی را کاردانی و آگاهی او در مسائل داند و می فرماید:

«قالَ اجْعَلْنی عَلی خَزائِنِ الْأَرْضِ إِنِّی حَفیظٌ عَلیمٌ؛ [یوسف] گفت: مرا سرپرست خزائن سرزمین (مصر) قرار ده، که نگهدارنده و آگاهم!»(۱)

آموزش کشاورزان

یکی از مهم ترین وظایف دولت در قبال کشاورزان، آموزش رایگان مسائل کشاورزی به کشاورزان است.

طراحی برنامه های ویژه برای آموزش کشاورزان، مرحله ای مهم در جریان آموزش برای توسعه است. این برنامه های آموزشی، از جایی که کشاورزان هستند شروع می گردد؛ یعنی روستاها. چنین برنامه هایی بر مبنای علاقه ها و نیازهای

۱- یوسف/۵۵.

ویژه فعلی کشاورزان استوار است. واحد درسی برای آموزش و یادگیری بزرگ سالان، در بیش تر موارد باید نوآوری یا تغییر در یکی از عملیات ویژه کشاورزی باشد. آموزش هر یک از عملیات نوین یا تغییری که در شیوه کار پیشنهاد می گردد، باید از لحاظ فنی استوار باشد و از لحاظ اقتصادی، سود آور به شمار آید.

خرید و قیمت گذاری مناسب

کشاورزان باید درقبال زحمتی که می کشند و محصولاتی که تولید می کنند، سود منصفانه ای عایدشان شود تا بتوانند با انگیزه بهتر، به تولید بیش تر برسند و در این راه گام های بلندتری بردارند. این قشر تولید کننده از آسیب پذیر ترین قشرهای جامعه تولیدی به شمار می روند ومسؤلیت دولت و وزارت متولی این بخش در مقابل آنها بسیار سنگین است؛ چرا که ازطرفی تولید کننده حیاتی ترین نیاز جامعه هستند. واز طرف دیگر، به دلایل متعدد ،توان فروش محصولاتشان را به موقع و به قیمت مناسب ندارند وتا امروز سود سرشار محصولاتشان نصیب دلالان می شد؛ چون محصولات کشاورزی فساد پذیر است و مثل بسیاری از کالاها ومحصولات دیگر نمی توان آنها را در هر شرایطی انبار کرد. غالب کشاورزان گرچه تولید کنندگان خوبی

هستند؛ اما بازاریاب و اقتصاد دان نیستند و در دنیای پیچیده امروز و شگردهای بازار، به حمایت همه جانبه توسط دولت دارند. حتی اگر از شیوه های فروش و بازاریابی مطلع باشند، ممکن است فروش بعضی از محصولات به دلیل هزینه های زیاد ، مقرون به صرفه نباشند.

اگر قیمت های محصولات کشاورزی را که از کشاورز خریداری می شود، را نسبت به همین محصولات بازار داخلی (مغازه ها) مقایسه کنیم ، ملاحظه می کنیم که چقدر کشاورز مغبون واقع شده و یکی از دلایل عمده آن نقش پر رنگ واسطه ها و واسطه گری و دلال بازی است.

اگر بتوان با راهکارهای مناسب این فاصله فاحش قیمت محصول سر مزرعه تا قیمت آن در بازار را کم کرد، دولت بزرگترین کمک و حمایت را رد حق کشاورزان صورت داده است . کم کردن واسطه ها و دلالان سود کشاورز را افزایش می دهد ،بدون این که دولت متحمل هزینه ای شود.

در قوانین جمهوری اسلامی ایران این مسئله بدین شرح آمده است:

«مادّه واحده - به منظور حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید و جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و ضرر و زیان کشاورزان،

ص: ۱۰۱

دولت موظف است همه ساله خرید محصولات اساسی کشاورزی (گندم، برنج، جو، ذرت، چغندر، پنبه وش، دانه های روغنی،چای، سیب زمینی، پیاز و حبوبات) را تضمین نموده و حداقل قیمت خرید تضمینی را اعلام و نسبت به خرید آنها از طریق واحدهای ذیربط اقدام نماید.

تبصره۱: وزارت کشاورزی موظف است همه ساله قیمت خرید تضمینی محصولات فوق الذکر را با رعایت هزینه های واقعی تولید و در یک واحد بهره برداری متعارف و حفظ رابطه مبادله در داخل و خارج بخش کشاورزی تعیین و حداکثر تا آخر تیر ماه به هیأت دولت تقدیم نماید.

تبصره۲: دولت موظف است قیمت های مصوبه مزبور را قبل از آغاز هر سال زراعی (آخر شهریور ماه) از طریق رسانه های عمومی اعلان نماید.

تبصره۳: دولت موظف است ضرر و زیان احتمالی موضوع این قانون را از منابع مالی خود تأمین نماید.»(۱)

عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی

از جمله وظایف حکومت در قبال کشاورزی و کشاورزان، عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی از خارج است.

۱- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی، پایگاه اطلاع رسانی http://rc.majlis.ir

حضرت آیت الله خامنه ای در این زمینه می فرماید:

باید در سیاست های واردات بازنگری جدی شود و از واردات ،به ویژه محصولات زراعی و باغی و واردات کالاهایی که در آن مزیت تولید داریم، پرهیز شود.»(۱)

استفتاء: آیا واردات محصولات کشاورزی در زمان برداشت که به ضرر برای کشاورزی می شود جایز است؟

پاسخ: دولت باید کاری کند که ضرری متوجه کشاورزان نشود و کشاورزان نیز نباید در صورت عدم واردات، قیمت محصول را مرتب بالا ببرند.(۲)

حمایت از صنایع بخش کشاورزی

یکی از وظایف دولت در بخش کشاورزی، توسعه صنایع بخش کشاورزی و حمایت ازآن است . در قانون به این مسئله تصریح شده است.

ماده۸: توسعه و حمایت از صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی و صنایع روستایی در چارچوب سیاست های صنعتی کشور به عهده وزارت جهاد کشاورزی می باشد. مصادیق این صنایع توسط هیأت وزیران تعیین

۱- آیت الله خامنه ای، دیدار رئیس جمهوری و اعضای هیئت دولت با رهبر انقلاب، ۰۶/۰۶/۱۳۹۰.

۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتاء اینترنتی، کد رهگیری۹۵۰۵۲۴۰۰۹۹.

خواهد شد.

تبصره: به منظور افزایش بهره وری در بخش کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی موظف است با اتخاذ سیاست های حمایتی و تشویقی زمینه توسعه و ارتقاء فن آوری در تولیدماشین آلات و ادوات مورد استفاده در بخش کشاورزی را فراهم سازد.(۱)

اعطاء وام بدون بهره

اعطاء وام بدون بهره به کشاورزان می تواند در رشد و پیشرفت کشاورزی و رسیدن به خودکفایی نقش اساسی داشته باشد. به همین دلیل ب دولت باید به کشاورزان و کارگاه های تولیدی محصولات کشاورزی وام بدون بهره عطا کند تا جامعه در محصولات کشاورزی به خود کفایی برسد.

جبران خسارات

از جمله وظایف حکومت در زمینه کشاورزی، جبران خسارات سرمازدگی، آفات، سیل زدگی و... است. از

۱- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی، تاریخ تصویب ۱۳۷۹/۱۰/۰۶،پایگاه اطلاع رسانی http://rc.majlis.ir.

آن جا که برخی از محصولات کشاورزی، سریع دجار خسارت می شوند و باعث زیان به کشاورزان می شود، دولت می تواند با جبران خسارات کشاورزان وضعیت محصولات کشاورزی در جامعه بهبود دهد.

حمایت از تعاونی های بخش کشاورزی

براساس مادّه ۷۲ وزارت جهاد کشاورزی موظف است ضمن پیش بینی تمهیدات مناسب برای تسهیل در دسترسی تعاونی ها به زمین، با برنامه ریزی جامع، از تشکیل و فعالیت کلیه تعاونی های زیرمجموعه بخش کشاورزی و تعاونی های توسعه روستایی و کشت و صنعت در مقیاس بزرگ را در قالب تعاونی های فراگیر ملی یا متعارفحمایت لازم به عمل آورد و جهت دسترسی تعاونی ها به بازارهای نهایی حذف واسطه های غیرضروری با وزارت تعاون،کار و رفاه اجتماعی همکاری لازم را بنماید.(۱)

نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی

اشاره

کشاورزی را به عنوان نیروی محرکه رشد اقتصادی در مراحل اولیه توسعه دانسته اند ودر مراحل بعدی رشد هم برای بخش کشاورزی حداقل پنج نقش عمده (تامین درآمد،

۱- همان.

ایجاد اشتغال، تامین غذا، ایجاد بازار و ارز آوری) رادر تغییر ساختار اقتصاد قائل هستند. به لحاظ خصوصیات عدم وابستگی بخش کشاورزی به خارج و فراهم بودن امکانات ومنبع داخلی، حرکت اولیه رشد اقتصادی می تواند از بخش کشاورزی باشد؛ به طوری که ممکن است چنین اولویتی برای بخش های دیگر و در مراحل اولیه فراهم نباشد.

بخش کشاورزی معمولا با هر بخش دیگری به صورت رقابتی عمل نمی کند، بلکه رشد آن، می تواند مکمل رشد بخش های دیگر باشد. توجه دقیق تر به اکثر عواملی که مورد استفاده بخش کشاورزی است، می تواند رقیب نبودن رشد این بخش را با رشد سایر بخش ها توجیه نماید.

نمی توان از اقتدار و استقلال ملی یک ملت سخن به میان آورد و در عین حال به سهولت از کنار نقش منحصر به فرد و با اهمیت بخش کشاورزی گذر کرد. بخش کشاورزی در جهت اعتلای استقلال و خودکفایی کشور، پیشگام جریان توسعه بوده و بی جهت نیست که در نزد صاحبان خرد، به واسطه توانمندی های بالفعل و بالقوه این بخش، به عنوان تکیه گاه اقتصاد ملی قلمداد می گردد.

به طور کلی، از دیدگاه توسعه اقتصادی، نقش کشاورزی

به دلیل کمک آن به پیشبرد جریان رشد و توسعه، نمایان تر است. بخش کشاورزی در جریان رشد و توسعه اقتصادی، چند وظیفه مهم و اساسی بر عهده دارد که از آن جمله می توان به این موارد اشاره کرد:

۱.تامین غذا

یکی از مشکلات اساسی بشر، در جهان امروز، تأمین نیازهای غذایی است؛ به گونه ای که امنیت غذایی، یکی از اهداف مهم دولت هاست. از وظایف اصلی کشاورزی در هر کشوری تامین نیازهای غذایی آن جامعه است. اهمیت تامین غذا به تنهایی می تواند مبنای استراتژی توسعه اقتصادی باشد.

قرآن کریم در این زمینه می فرماید:

«كَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَ الْأَنْعام؛ مانند آبی است که (به صورت برف و باران) از آسمان فرو ریختیم که به سبب آن ،گیاهان زمین از آنچه مردم و چهارپایان می خورند»(۱)

ناامنی غذایی، وجهه بین المللی هر نظام سیاسی

ص: ۱۰۷

۱- یونس/۲۴.

را تخریب می کند و با وابسته کردن آن به خارج باعث ضربه پذیری سیاسی اش می شود و معناداری ارزش های حیاتی ملی را نزد افرادی که مشمول آن هستند کاهش می دهد و در نتیجه امنیت ملی آن نظام را به مخاطره می اندازد. براین اساس ، باید به محور اصلی تامین امنیت غذایی که کشاورزی می باشد، اهمیّت داده شود.

۲.خود کفایی

رشد کشاورزی در جامعه موجب «خود کفائی» جامعه اسلامی در محصولات کشاورزی خواهد بود و خود کفایی جامعه نیز موجب عزّت و استقلال اقتصادی کشور خواهد شد.

در اصل۴۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، کشاورزی و توسعه آن یکی از عوامل اصلی رسیدن به خودکفایی و استقلال اقتصادی است.(۱)

امام خمینی(رحمه الله علیه) در این زمینه می فرماید:

کشاورزی که یکی از امور مهم مملکت ماست و ما باید صادر کنیم محصولات خودمان را به خارج. این طور نباشد که ما باز هم گرفتار باشیم و دستمان پیش

ص: ۱۰۸

۱- http://parliran.ir. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۴۳، پایگاه اطلاع رسانی

خارجی ها دراز باشد برای این که نان به ما بدهید. این برای مملکتی، اولاً یک مملکت اسلامی عار است که دستش را دراز کند طرف آمریکا که شما نان ما را بدهید، حالا بفروشید به ما؛ این یک عاری است برای ما، ما باید خودکفا شویم در همه چیز، من جمله در قضیه کشاورزی. ایران یک مملکتی است که کشاورزی او کشاورزی غنی ای باید باشد؛ ایران یکی از استان هایش می تواند مال خودش را کفاف بدهد ومابقی صادر شود.»(۱)

کشور عزیز ما که از سرزمین های بسیار وسیع کشاورزی برخوردار می باشد ؛ اما در رژیم ستمشاهی پهلوی براثر نفوذ استعمارگران و سیاست های غلط حاکمان ،کشاورزی از صحنه خارج گردیده بود و سرزمین های وسیعی از بهترین زمین های حاصل خیز با تبدیل شدن به ساختمان ویلاها به جایی که کشور ما با توان بهره دهی نان چندین کشور، خود محتاج بیگانگان گردید.

۳.اشتغال زایی

تولید و صدور محصولات کشاورزی، جنبه اشتغال زایی دارد و توسعه فعالیت های مربوط به تولید و صدور این

ص: ۱۰۹

۱- امام خمینی، صحیفه نور، ج۱۰، ص ۶۱-۶۰، تاریخ ۵/۸/۱۳۵۸ در جمع جهاد سازندگی اصفهان.

محصولات، سبب رشد و شکوفایی بیش تر در اقتصاد ملی می شود.

۴.ارز آوری

تأمین ارز خارجی برای وارد کردن کالاهای سرمایه ای، از راه افزایش صادرات، عرضه مواد خام مورد نیاز صنعت و کمک به توسعه فعالیت های تولیدی از دیگر مواردی است که توسعه کشاورزی درآن ها نقشی به سزا دارد.

صدور محصولات کشاورزی، برای به دست آوردن ارز خارجی، در مقایسه با صدور مواد خام معدنی و زیرزمینی، با مشکلات بیش تری همراه است؛ولی با صرفه تر است؛ زیرا اولاً، محصولات کشاورزی جزو منابع تجدید شونده است؛ لذا یک منبع دائمی و تمام ناشدنی برای تامین ارز به شمار می رود؛ثانیاً تولید و صدور محصولات کشاورزی جنبه اشتغال زایی بیش تری دارد و توسعه فعالیت های مربوط به تولید و صدور این محصولات، باعث رشد و شکوفایی بیشتر در اقتصاد ملی می گردد.(۱)

۱- صادق سید نژاد، تولید ملی، کار و سرمایه از منظر آموزه های دینی، ص۱۰۵.

فصل ششم: احکام کشاورزی

رعایت نوبت آب کشاورزی

استفتا

استفتا نخست:آب رودخانه در روستا برای آبیاری زمین ها به نوبت صورت می گیرد. اگر کسی بدون رعایت نوبت از آن استفاده کند، آیا اشکال دارد؟

جواب: اشکال دارد، و جایز نیست.(۱)

استفتاء دوم:زراعتی که با آب غیر نوبتی در مسئلهٔ قبل رشد یافته است چه حکمی دارد؟

ص: ۱۱۱

۱- آیت الله فاضل لنکرانی، جامع المسائل، ج ۱، ص۳۷۶، سوال۱۴۱۴.

جواب: حاصل آن زراعت حرام نیست.(۱)

استفتاء سوم:آیا کشاورزان می توانند حق آب خود را بفروشند؟

جواب: حق فروش را در قسمتی که ذی حق هستند دارند.(۲)

استفتاء چهارم:آب رودخانه ای از قدیم بین کشاورزان تقسیم می شده است؛ آیا این تقسیم حقی برای آنها ایجاد می کند؛ به طوری که دیگران حق استفاده از آب رودخانه را نداشته باشند؟

جواب: حقّ برای کشاورزان ایجاد کرده است؛ ولی به اندازه نیاز و احتیاج و نسبت به مازاد حقی ندارند.(۳)

استفتاء پنجم: کسی که پول برق چاه را نمی دهد، آبیاری با آن به چه صورت است؟

جواب: هرگونه استفاده غیرقانونی از این انشعابات جایز نیست مگر این که با اداره مربوطه مصالحه نمایند.(۴)

ص: ۱۱۲

۱- همان، سوال۱۴۱۵.

۲- همان، سؤال ۱۴۱۶.

۳- همان، سوال۱۴۱۹.

۴- آیت الله مکارم شیرازی، سوال اینترنتی، کد رهگیری۹۵۰۵۲۴۰۰۵۱.

حقّ مارّه

تصرف در مال دیگران حرام است؛ اما مواردی از این حکم مستثناست؛ از جمله: «حقّ مارّه» می باشد که به معنای حق رهگذر بر درخت میوه یا زراعت درخوردن ازآن است .

حق مارّه به معنای خوردن میوه درخت ، زراعت و سبزی ها برای کسی که به طور اتفاقی از کنار آنها عبور می کند، و بنابر مشهور(بلکه با ادعای اجماعِ) با شرایط زیر جایز است:

۱. منجر به افساد نگردد؛ بدین معنا رهگذرکه شاخه درخت و ساقه گیاه و زراعت را نشکند، به قدر متعارف بخورد و خوردن در حدی نباشد که بر محصول باغ و مزرعه تأثیر چشمگیر بگذارد. بنابر این، چنانچه چند نفر از یک جا – هرچند اندک – بخورند و خوردن آنان نمود داشته باشد و افساد به شمار رود، جایز نخواهد بود.

۲. عبور اتفاقی باشد. بنابر این، اگر از ابتدا به قصد خوردن میوه درختی از آن جا بگذرد، خوردن جایز نیست. برخی این شرط را نپذیرفته و خوردن را هرچند با قصد آن از ابتدا جایز دانسته اند.

۳. به خوردن بسنده کند و چیزی از محصول را با خود نبرد.

۴. باغ و زراعت فاقد دیوار و در باشد.

بنـابر این، بالا رفتن از دیوار و گشودن در باغ وماننـد آن تصـرف در ملک دیگری محسوب می گردد و جایز نیست؛ مگر آن که شاخهٔ درخت بیرون از دیوار باشد، که در این صورت خوردن از میوهٔ آن جایز است.

۵. بنابر قول برخی، علم یا ظن به ناخشنودی صاحب باغ یا مزرعه نداشته باشد.

۶. به قول برخی، میوه و محصول چیده نشده باشد.(۱)

سدّ معبر

گـاهی مشاهـده می شود در راه هـایی که از قـدیم الایـام محل رفت آمـد افراد و حیوانات بوده،ماننـد راه های عبور عشایر در ییلاق و قشلاق و نیز راه هایی که بین زمین هایی واقع شده که الان ارزش فراوانی یافته است؛ برخی افراد سود جو سدّ معبر می کنند و باعث اذیت کشاورزان می شوند.

براساس روایات اسـلامی، کسانی که در مسیر مردم مانعی ایجاد می کنند ،سرزنش شده اند. پیامبر گرامی اسلام(صلی الله علیه و آله می فرمایند:

سه گروهند که در اثر کار خود، از سوی خداوند لعنت

۱- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۳، ص ۳۴۰.

شده اند: ۱- کسانی که اماکن عمومی، سایه بان ها و محل پیاده شدن مسافران را آلوده کنند. ۲- کسانی که آب عمومی (آب نوبتی) را غصب کنند؛ ۳- کسانی که سدّ معبر کرده، مانع عبور عابران شوند.(۱)

ادای فریضهٔ روزه در روزهای گرم

اشاره

یکی از دستورات خداوند به انسان ها، روزه داری است تا در سایه آن، انسان بتواند از هرگونه فساد و بیماری مصون بماند و با رهانیدن خود از دام های شیطان، خود را در مسیر انبیا و ائمه(علیهم السلام) قرار دهد. قرآن این دستور را این گونه بیان می فرماید:« یا أَیُّهَا الَّذینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ کَما کُتِبَ عَلَی الَّذینَ مِنْ قَبْلِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُون؛ ای افرادی که ایمان آورده اید! روزه بر شما نوشته شده؛ همان گونه که بر کسانی که قبل از شما بودند نوشته شد؛ تا پرهیزکار شوید.»(۲)

بسیاری از کشاورزان عزیز با حلول ماه رمضان، حتی در گرمای تابستان روزه می گیرند. امام جعفرصادق(علیه السلام) در ثواب روزه داری در روز گرم می فرماید:

۱- شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۲۵.

۲- بقره/۱۸۳.

هرکس که در روز گرم (تابستان) برای رضای خدا روزه بگیرد و دچارتشنگی شود،خداوند بزرگ هزار فرشته را می گمارد تا چهره او را نوازش دهند و او را (به سعادت دنیا وآخرت) بشارت دهند.(۱)

استفتا

استفتاء نخست: من کارگرم و در روی کمباین کشاورزی کار می کنم. گندم های این منطقه در این فصل رسیده و درو آنها با ماه مبارک رمضان مصادف می باشد و کار کردن در مزرعه با کمباین که همراه با گرد و غبار می باشد، باعث باطل شدن روزه می شود و اگر گندم برای بعد از ماه رمضان گذارده شود، فاسد می شود. تکلیف روزه کارگران کمباین چه می شود؟

جواب: در صورت امکان باید خود را حفظ کنند و روزه بگیرند و اگر ممکن نیست و حتما گرد و غبار غلیظ به حلق فرو می رود و باید کار کنند؛ معذورند و به همان حال روزه را بگیرند و بعد قضا کنند.(۲)

۱- «مَنْ صَامَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْماً فِي شِدَّةِ الْحَرِّ فَأَصَابَهُ ظَمَأٌ وَكَّلَ اللَّهُ بِهِ أَلْفَ مَلَكٍ يَمْسَحُونَ وَجْهَهُ وَ يُبَشِّرُونَهُ حَتَّى إِذَا أَفْطَرَقَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ لَهُ مَا أَطْيَبَ رِيحَكَ وَ رَوْحَكَ مَلَائِكَتِي اشْهَدُوا أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَه» شیخ کلینی، کافی، ج۴، ص۶۴.

۲- امام خمینی، استفتائات، ج ۱، ص ۳۱۰، سوال۲۲.

استفتاء دوم: در بعضی از روزهای گرم ماه مبارک رمضان، یک کشاورز نوبت آبیاری دارد در هوای گرم تابستان، آبیاری با حالت روزه تقریبا غیر ممکن است؛ یعنی طوری است که اگر شخص روزه باشد لطمه به زراعت و یا لطمه به سلامتی می زند. آیا این شخص می تواند روزه آن روز را افطار کند و قضای آن را بعدا بگیرد؟

جواب: اگر می تواند کار را ترک کند باید روزه بگیرد و اگر نمی تواند هر وقت به حرج افتاد، می تواند افطار نماید؛ ولی تا در حرج واقع نشده، نباید روزه را باطل کند.(۱)

استفتاء سوم: ماه مبارک رمضان که مصادف است با فصل درو، و درو کردن با دهان روزه خیلی مشکل است و معمولا نمی توانند روزه بگیرند؛ زیرا درو گندم یا جو عقب می ماند و در نتیجه محصول از بین می رود؛ امام در این مورد چه دستور می فرمایند؟

جواب: در صورتی که بتوانند روزه بگیرند؛ و لو این که برای درو کمک بگیرند، یا در شب کار کنند باید روزه بگیرند و اگر ممکن نباشد، باید روزه بگیرند و اگر در بین روز ، روزه برای آنها حرجی شد بعد از آن می توانند افطار کنند.(۲)

۱- امام خمینی(رحمه الله علیه)، ، استفتائات، ج ۱، ص ۳۱۹، سوال۴۷.

۲- ج ۱، ص: ۳۱۹، سوال۴۸.

زراعت در قبرستان

استفتاء

زراعت و کشاورزی در قبرستان بعد از آن که اکثر آن مندرس شده باشد، چه حکمی دارد؟

جواب: احوط آن است که تا اثری از بعضی قبور باشد زراعت و غیر زراعت در آن نکنند.(۱)

تربیت سگ

نگهداری توله سگ جهت تربیت آن برای امور مباح همچون نگهبانی از گله، زراعت و باغ جایز است.(۲)

خمس کشاورزی

یکی از واجبات مهم مالی در اسلام پرداخت «خمس» است که از فروع دین و جزء عبادات شمرده می شود. از این رو بایدبه قصد قربت انجام گیرد. تمام مذاهب اسلامی(شیعه و سنی) در اصل وجوب خمس اتفاق نظر

۱- مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، بیست و پنج رساله فارسی، ص ۶۱۴.

۲- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام؛ ج ۲، ص ۴۳۸.

دارند. تنها اختلاف میان آنان، موارد و مصارف آن است.(۱)

آیه ۴۱ سوره انفال در خصوص خمس می باشد.

بدانید هر غنیمتی که به دست شما می رسد. یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و اهل بیت او و یتیمان و مستمندان و واماندگان در راه (از آنها) می باشد، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل، روز درگیری دو گروه (باایمان و بی ایمان): روز جنگ بدر نازل کردیم، ایمان آورده اید؛ و خداوند بر هر چیزی توانا است.»(۲)

احکام خمس کشاورزی

۱.سال خمسی کشاورز

اشاره

ابتدای سال خمسی با تعیین از جانب مکلّف مشخص نمی شود، بلکه یک امر واقعی است؛بدین شکل که برای کسی که شغل او کاسبی است با شروع کاسبی؛ برای کشاورز با رسیدن وقت برداشت محصول و برای کارگر و کارمند با دستیابی به اولین درآمد، آغاز می شود. حساب

۱- آیت الله خوئی، ، مستند العروه الوثقی، کتاب الخمس،ص۹

۲- «وَ اعْلَمُوا انَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَانَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الیَتامی وَ الْمَساکینِ وَ ابْنِ السَّبیلِ انْ کُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما انْزَلْنا عَلی عَبْدِنا یَوْمَ الْفُرْقانِ یَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیٍ ءٍ قَدیرٌ»

سر سال خمسی و محاسبه درآمد سالانه، واجب مستقلی نیست؛ بلکه راهی برای شناخت مقدار خمس است و وقتی محاسبه واجب می شود که بداند خمسی به او تعلق گرفته؛ ولی مقدار آن را نمی داند و اگر از منفعت کسب چیزی نزد او نماند و همه آن در مؤونه زندگی مصرف شود، خمس هیچ کدام از آنها بر او واجب نیست.(۱)

استفتا

چنانچه محصول کشاورزی پس از سال خمسی به دست می آید، تکلیف کشاورز نسبت به ادای خمس زراعت چیست؟

جواب: محصولاتی که پس از سال خمسی به دست می آید، جزو درآمد سال آینده محسوب است که در آن سال در زاید بر مؤونه خمس دارد.(۲)

۲.خمس زمین های کشاورزی

اشاره

به عقیده برخی از فقها، اگر گذران زندگی منوط به زمین کشاورزی باشد، خمس تعلّق نمی گیرد و به عقیده برخی از فقها، در صورتی که با دادن خمس آنها بتواند زندگی خود را

۱- آیت الله خامنه ای(دامت برکاته)، استفتائات، سوال۱۰۱۷.

۲- آیت الله خامنه ای(دامت برکاته)، احکام خمس، سوال۵، سایت http://farsi.khamenei.ir

در حدّ شأن اداره کند، خمس دارد.(۱)

آیت الله فاضل لنکرانی(رحمه الله علیه) در این زمینه می نویسد:

اگر باغ، برای استفاده خود و خانواده از میوه آن خریداری شده و مناسب با شأن او و در حدّ نیاز او باشد، خمس ندارد و اگر برای فروش میوه آن باشد، خمس دارد. ولی زمین زراعتی در حکم سرمایه است، و طبق احکام خمس سرمایه خمس دارد.(۲)

استفتا

استفتاء نخست: حکم خمس زمین کشاورزی که بیست سال قبل با قیمت پایین خریداری شده و تاکنون که قیمت آن حدود دو هزار برابر شده و خمس آن پرداخت نشده چیست؟

جواب: اگر زمین را با منافع کسب یا حقوق خود خریده است ، خمس مبلغ پرداختی بابت قیمت زمین را ضامن است و با فرض تفاوت چشم گیر نسبت به قیمت فعلی، احوط مصالحه در مقدار تفاوت قیمت است.(۳)

۱- معاونت آموزش و پژوهش، گزیده مناسک حج، ص۹۱، مساله۱۴۱.

۲- آیت الله فاضل لنکرانی(رحمه الله علیه)، جامع المسائل، ج ۱، ص۱۸۹، سوال۷۵۲.

۳- آیت الله خامنه ای(دامت برکاته)، احکام خمس، سوال۵۱، سایت http://farsi.khamenei.ir

استفتاء دوّم: فردی است زمین مواتی را برای کشاورزی و امرار معاش خود آباد می کند و این زمین به دلیل آباد شدن بدون این که پولی خرج کند دارای ارزش می شود؛ خمس این زمین واجب است یا نه؟

جواب: بله باید خمس آن را بدهد.(۱)

استفتاء سوم: زمینی که سند آن را پدرم در زمان حیاتش به نام من کرده، بعد از فوتش به من ارث رسیده، با توجه به آن که پدرم در وصیت نامه اش قید نموده که خمس اموالش داده شود ،آیا خمس آن بر من واجب است؟

جواب: اگر پدر شما در خصوص پرداخت خمس این زمین وصیتی کرده، اول باید به وصیّت عمل شود و سپس آن زمین به ملک ورثه در می آید و چنانچه در زمان حیات، زمین مذکور را به شما تملیک کرده و شما هم آن را قبض کرده اید، در حالی که زمین متعلّق خمس بوده؛ هبه درست است ؛ ولی خمس آن مانند سایر دیون میت باید قبل از تقسیم ماترک پرداخت شود.(۲)

استفتاء چهارم: باغ پدری از طریق بخشش یا ارث به

۱- آیت الله لطف الله صافی گلپایگانی، جامع الاحکام، ج۱، ص۱۹۴، سوال۶۷۱.

۲- آیت الله خامنه ای(دامت برکاته)، احکام خمس، سوال۹۹، http://farsi.khamenei.ir.

پسرش منتقل شده است؛ آن باغ هنگام هدیه یا انتقال به او بابت ارث، قیمت زیادی نداشت، ولی در حال حاضر قیمت آن با قیمت قبلی آن تفاوت زیادی کرده است؛ آیا به آن مقدار زیادی که بر اثر افزایش قیمت حاصل شده، خمس تعلّق می گیرد؟

جواب: ارث و هبه و پول فروش آنها خمس ندارد، هرچند قیمت آنها افزایش یافته باشد؛ مگر این که نگهداری آن به قصد تجارت و زیاد شدن قیمت باشد که در این صورت، ارتفاع قیمت سوقیه اش پس از فروش بنا بر احتیاط واجب متعلّق خمس است.(۱)

۳.خمس باغداری

سوال نخست: اگر باغی به ارث به کسی برسد و او در آن باغ درخت هایی را غرس بنماید؛ آیا این درختان به محض

غرس باید تخمیس شوند یا پس از مثمر شدن؟

جواب: در مورد سؤال چنانچه به درختان غرس شده جهت استفاده از میوه آنها بر حسب متعارف خود و عائله اش حاجت داشته باشد، خمس ندارد ؛ ولی اگر به منظور فروش میوه آنها غرس شده، باید نهال آنها سال اول تخمیس و بعد از تخمیس در سال اوّل، می توانند جهت تخمیس نمو

۱- همان، سوال ۱۰۰.

متصل آنها تا سال مثمر شدن صبر کنند.(۱)

سوال دوّم: باغی را احداث کرده، هم برای کسب و امرار معاش و هم استفاده شخصی از میوه های آن؛ آیا اصل درخت های میوه خمس دارد یا نه و آیا جزء رأس المال است یا نه؟

جواب: هر مقدار برای استفاده شخصی از میوه جات آن مورد نیاز باشد، خمس ندارد و مابقی خمس دارد.(۲)

سوال سوم: اگر درخت بید و چنار و مانند این ها را بدون این که خمس آنها را بدهد، بفروشد؛ خمس را چه کسی باید بدهد: فروشنده یا خریدار؟

جواب: بر فروشنده و هم بر خریدار، اگر مطلع باشد ادای خمس آن واجب است.(۳)

۴.خمس بذر

استفتاء نخست: این جانب هر ساله مقدار مشخصی بذر گندم کشت می کنم؛ آیا هر سال باید خمس آن را بپردازم؟

جواب: در زاید بر مؤونه خمس دارد و مؤونه، آن مقدار

۱- همان، ج ۱، ص ۱۹۵، سوال ۶۷۳.

۲- همان، ج ۱، ص ۱۹۵، سوال ۶۷۶.

۳- همان، ج ۱، ص ۱۹۷، سوال ۶۷۹.

است که در زندگی به کشت آن نیاز دارید.(۱)

استفتاء دوم: کشاورزی با بذری که خمس آن را نپرداخته زراعت کرده است. پس از نمو، فقط به محصول خمس تعلق می گیرد، یا بایستی خمس بذر را نیز محاسبه کند؟

پاسخ: خمس بذر را ضامن است و محصول در زاید بر مؤونه سال نیز خمس دارد.(۲)

۵.خمس سود کشاورزی

استفتاء: سود پولی که از کشاورزی به دست آمده، آیا متعلّق خمس است؟

جواب: اگر زائد بر مؤنه سال باشد خمس دارد.(۳)

۶.خمس ابزار و آلات کشاورزی

استفتاء: آیا به ابزار و آلات کشاورزی همچون تراکتور و کمپاین خمس تعلق می گیرد؟

آیت الله خامنه ای(دامت برکاته) در جواب می فرمایند:

اگر با پول درآمد خریداری شده باشند، متعلق خمس

۱- آیت الله بهجت، استفتائات، سوال۲۰۹.

۲- آیت الله خامنه(دامت برکاته)، احکام خمس، پایگاه اطلاع رسانی http://farsi.khamenei.ir.

۳- آیت الله شیخ حسین مظاهری، استفتائات، ص۲۰۱، موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهرا (ع)، اصفهان، ۱۳۹۱ ه ش.

هستند.»(۱)

آیت الله مکارم شیرازی در جواب استفتای فوق می فرماید:

سرمایه خمس دارد؛ مگر سرمایه ای که اگر خمس آن را ، هرچند به صورت تدریجی بدهد ، با بقیه آن، زندگی او در حد آبرو و شؤونش اداره نمی شود. بنابراین، اگر با پرداخت خمس آن ، لطمه ای به کار او نمی خورد، باید خمس آن را بدهد؛ خواه این سرمایه سرمایه تجارت باشد یا زمین و آب و ملک برای زراعت، یا ابزار کار.(۲)

مزارعه

اشاره

«مزارعه»بر وزن مفاعله ، در لغت از ریشه «زرع» به معنای با «همدیگر کاشتن» می باشد و در اصطلاح «عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین، زمینی را برای مدت معینی به طرف دیگر می دهد که در آن زراعت کند و حاصل را تقسیم کنند.

مالک زمین را مزارِع و کسی را که زراعت می کند، عامل می گویند».

۱- آیت الله خامنه ای، استفتاء اینترنتی، شماره استفتاء: ac۴bfb۸۲e۰e۴۶۲f۴۲۵fa۴af۲e۲۱۰c۷۱f

۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتاء اینترنتی، کد رهگیری۹۵۰۳۱۱۰۱۴۴.

۱.شرایط صحت مزارعه

درستی مزارعه به چند شرط زیرمشروط است:

نخست: وجود ایجاب وقبولی که رضایت دو طرف را بر بستن قرارداد مزارعه نشان دهند؛ زیرا رکن اساسی هر قرارداد تراضی می باشد.

استفاده از هر عبارتی که رضایت دو طرف را در ایجاب وقبول مزارعه نشان دهد، کافی است، نیز «معاطات» یا «بستن عملی قرارداد»؛ یعنی واگذاری زمین به کشاورز برای زراعت وتحویل گرفتن زمین از سوی وی نیز برای صحت مزارعه کافی است.

دوّم: اهلیت داشتن دو طرف شامل بلوغ، عقل، اختیار وهمچنین ممنوع نبودن از تصرف در اموال به دلیل سفاهت ویا ورشکستگی.

سوّم: اشتراک دو طرف در محصول. بنابراین اختصاص تمام محصول به یکی از دو طرف صحیح نمی باشد.

چهارم: اشتراک دو طرف در تمام محصول و یا در تمام گونه های محصول؛ بدین معنی که مثلًا گونه ای از محصول به یکی از دو طرف وگونه ای دیگر به طرف دوم اختصاص نیابد، ویا این که یکی، محصولات برداشت شده در ابتدای فصل ودیگری محصولات پایان فصل را به خود اختصاص ندهند.

ص: ۱۲۷

پنجم: قـابلیت زمین مورد مزارعه برای کشـاورزی، هر چنـد این قابلیت پس از اصـلاح آن زمین به وجود آیـد. پس زمین های شـوره زار غیر قابـل کشـت وزمیـن هـایی کـه هر چنـد گـاه زیر آب می رونـد وهمین امر آنهـا را غیر قابـل کشت می کنـد، یا زمینهایی که نه از راه کندن چاه ونه از راه کشـیدن آبراه ها ونه از راه امید بسـتن به باران های فصلی نتوان به آنها آب رسانید، نمی توانند مورد مزارعه قرار گیرند.

ششم: جزئیـات قرارداد مزارعه، بایـد تمامـاً معلوم باشـند، تا شائبه هیـچ ابهام که در متن قرارداد که به نزاعی منجر گردد ، باقی نماند. روشن بودن قرارداد واز میان رفتن هرگونه شائبه ابهام با رعایت موارد زیر محقق می شود:

الف. تعیین مـدّت مزارعه به چنـد ماه معین ویا چنـد سال مشـخص، یا به گونه ای که عرفاً غرر یا ابهامی نابخشودنی در مزارعه باقی نمانـد. بنابراین، اگر این گونه توافق شود که طرف اول زمین را در اختیار طرف دوم قرار می دهـد، تا هر چه می تواند در هرفصـل زراعی در آن کشـاورزی کنـد ونیمی از محصول را به او بدهـد؛ به طوری که شـائبه های غرر وابهام از میان برداشـته شوند، مزارعه درست خواهد بود.

ب. تعیین سهم دو طرف به صورت کسری؛ «مثلًا نصف یا ثلث ویا به صورت درصدی :بیست در صد، چهل در صد

ومانند اینها؛ در غیر این صورت مزارعه باطل خواهد بود.

ج. تعیین محصولی که باید در زمین کشت شود ،اینکه مثلًا گندم باشد، جوباشد، سبزیجات باشد ویا حبوبات. اگر خواست ها، با تفاوت محصولات کشت شده، متفاوت شوند، وبا عدم تعیین محصولات ودر صورتی که این عدم تعیین، شائبه بوجود آمدن ابهام وغرر ویا زیانی بزرگ را به همراه داشته باشد؛ مزارعه باطل خواهد بود؛ در غیر این صورت مزارعه درست است.

د. تعیین زمین ومساحت آن؛ لذا اگر زمین مورد قرارداد در میان چند قطعه مردّد باشد و یا مساحت آن به درستی تعیین نشده باشد، واین امر موجب غرر شود؛ قرارداد مزارعه باطل خواهد بود.

م. تعیین دقیق طرفی که باید هزینه های گوناگون : بذر، ماشین آلات ودیگر هزینه های مربوط به زراعت را متقبل شود. به عبارت دیگر باید دو طرف دقیقاً تعیین کنند که هزینه ها برگردن صاحب زمین است ، یا کشاورز، و یا این که هزینه ها به نسبتی مشخص بین دو طرف تقسیم می شوند.(۱)

۱- سید محمد تقی مدرسی، احکام معاملات، ج۱، ص ۳۶۲-۳۶۳.

مساقات

۱.مساقات در اصطلاح

حضرت امام خمینی(رحمه الله علیه)« مساقات» را این گونه تعریف کرده اند:

اگر انسان با کسی به این قِسم معامله کند که درخت های میوه ای را که میوه آن مال خود او است، یا اختیار میوه های آن با او است تا مـدّت معینی به آن کس وا گـذار کند که تربیت نماید و آب دهد و(در مقابل) به مقداری که قرار می گذارند از میوه آن بردارد؛ این معامله را «مساقات» می گویند.»(۱)

۲.شرایط مساقات

شرایط مساقات عبارتند از:

الف) مالك و باغدار باید بالغ و عاقل باشند؛

ب) کسی آنها را مجبور به این کار نکرده باشد؛

ج) از تصرّف در مال خود ممنوع نباشند؛

د) مـدّت مساقات بایـد معلوم باشـد و اگر ابتدای آن را معیّن کنند و آخر آن را موقعی قرار دهند که حاصل آن سال به دست می آید صحیح است؛

ه) باید سهم هر کدام به صورت نصف یا ثلث حاصل

۱- امام خمینی، توضیح المسائل، ص۳۰۵، مسأله ۲۲۳۸.

و مانند آن باشد. بنابراین اگر قرار بگذارند که مثلاً یک تُن از میوه، مال صاحب باغ و بقیّه مال کسی است که کار می کند معامله باطل است؛

و) باید قرار داد معامله را پیش از ظاهر شدن میوه بگذارند و اگر بعد از ظاهر شدن میوه و پیش از رسیدن آن قرار بگذارند؛ چنانچه کارهایی مانند آبیاری و سمپاشی که برای پرورش میوه لازم است، باقی مانده باشد؛ مساقات صحیح است؛ وگرنه اشکال دارد و اگر فقط احتیاج به کارهایی مانند چیدن میوه و نگهداری آن باشد قرار داد آنها صحیح است، ولی مساقات نیست.(۱)

۳.صیغه مساقات

در معامله مُساقات لازم نیست صیغه بخوانند، بلکه اگر صاحب درخت به قصد مُساقات آن را واگذار کند و کسی که کار می کند به همین قصد تحویل بگیرد؛ معامله صحیح است.(۲)

خرید و فروش زرع و میوه ها

۱. فروش میوه ای که گُل آن ریخته و دانه بسته به طوری

۱- آیت الله ناصر مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، ج۲، ص۳۶۹، مساله ۲۲۴۱.
۲- امام خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج۲، ص۳۶۸، مساله ۲۲۴۰.

که معمولاً دیگر از آفت گذشته باشد، پیش از چیدن صحیح است و نیز فروختن غوره بر درخت اشکال ندارد.(۱)

۲. اگر بخواهند میوه ای را که بر درخت است، پیش از آن که گُلش بریزد، بفروشند باید چیزی که دارای مالیّت و قابل فروش جداگانه و ملک فروشنده باشد، با آن ضمیمه نمایند.(۲)

۳. اگر خوشه گندم و جو را بعد از آن که دانه بسته به چیز دیگری غیر گندم و جو بفروشند اشکال ندارد.(۳)

۴. فروش زرع بدون ریشه ؛ یعنی به صورت سبز چین، چه زمان چیدن آن رسیده باشد و چه نرسیده باشد؛ به نحوی که باقی بماند تا سبز چین شود یا پیش از سبز چین شدن، جایز است؛ بنابراین اگر کشت را بچینند و ریشه آن بار دیگر رشد کند و خوشه ببندد، خوشه مال فروشنده است و اگر خریدار آن را نچیند، مالک زمین می تواند او را بر چیدن ملزم کند و یا نگه دارد و اجرت بگیرد؛ ولی اگر نگه داشت و رشد کرد تا خوشه بست؛ آن خوشه ها مال خریدار خواهد بود و صاحب زمین فقط می تواند درخواست اجرت نماید، و نیز

۱- همان، مساله۲۰۹۹.

۲- همان، مساله۲۱۰۰.

۳- همان، مساله۲۱۰۳.

در خریدن درخت خرما حکم چنین است.(۱)

۵. فروختن میوه ها روی درختان خرما و سایر درخت ها قبل از بروز و نمودار شدن آنها، یک سال بدون ضمیمه، جایز نیست.(۲)

۶. میوه ای را که روی درخت خریداری کرده است، می تواند آن را به بیش از قیمت خرید، یا کمتر یا مساوی بفروشد ، چه قبل از تحویل گرفتن باشد ، یا بعد از آن.(۳)

۷. فروختن خوشه قبل از نمودار شدنش و بسته شدن دانه اش جایز نیست و بعد از بسته شدن آن جایز است، چه دانه اش آشکار باشد مانند جو، یا پوشیده باشد مانند گندم، چه تنها (خوشه فروخته شود) یا با ساقه اش، سر پا (بفروشد) یا درو شده (باشد). و فروختن آن به دانه ای که از جنس خودش است به این که خوشه های گندم به گندم و خوشه های جو به جو فروخته شود؛

بنابر احتیاط جایز نیست و این معامله به نام «محاقله» نامیده می شود و در این که بیع محاقله شامل فروختن خوشه گندم به جو و خوشه

۱- کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل، ص۳۶۳، مساله۱۵۷۵.

۲- امام خمینی(رحمه الله علیه)، تحریر الوسیله، ج۲، ص۴۴۷.

۳- کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل، ص۳۶۳، مساله۱۵۷۳.

جو به گنـدم شود، اشـکال است؛ لیکن احتیاط ترک نشود؛ خصوصا در مورد (فروش) خوشه جو به گندم و اقوی آن است که این حکم در غیر گنـدم و جوماننـد برنج و ذرّت جاری نیست ؛ اگر چه جریان حکم (در این ها) موافق احتیاط است؛ ولی اقوا آن است که بیع هر کدام از آنها به مقداری که از آن حاصل می شود، جایز نیست.(۱)

غصب و تصرّف مزارع دیگران

اشاره

یکی از موضوعـات مهم حقوقی، اموال و حقوق متعلق به آن است؛ زیرا در حقوق اسـلام، اهمیت اموال و حقوق مـالی افراد به منزله خون آنان محسوب شده و همان گونه که حفظ جان شـخص لازم است، حفظ حقوق مالی او نیز ضروری اعلام گردیده و شاید اشاره به این مهم باشد که قرآن می فرماید:

«یـا أَیُّهَـا الَّذینَ آمَنُوا لاـ تَأْکُلُوا أَمْوالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْباطِلِ إِلاَّ أَنْ تَکُونَ تِجارَهً عَنْ تَراضٍ مِنْکُمْ وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَـکُمْ إِنَّ اللَّهَ کانَ بِکُمْ رَحیماً؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را به باطل (و از طرق نامشـروع) نخورید مگر این که تجارتی با رضایت شما انجام گیرد و خودکشی نکنید! خداوند

۱- امام خمینی(رحمه الله علیه)، تحریر الوسیله ، ج ۲، ص ۴۴۹، مساله۱۲.

نسبت به شما مهربان است.(۱)

دراین آیه، حفظ مال و رعایت احترام آن، بر حفظ جان و نفس مقدم بیان شده و ابتدا دستور به حفظ مال شده است،مبنی براین که اموال خود را به اسباب باطل، یعنی اسبابی که قانونگذار آن را سبب انتقال مال از شخصی به شخص دیگر شناسایی نکرده یا مُمَلِّک ندانسته، مبادله و تصرف نکنید و بعد اعلام گردیده که جان و نفس دیگران را نیز محترم بدانید و خود یا دیگری را نکشید. پس همان گونه که پیامبر اسلام (صلّی الله علیه و آله) اعلام کرده اند خداوند، مال اشخاص را مانند خون آنان حرام کرده است(۲)

از این آیه شریفه نیز استفاده می شود که اهمیت حرمت مال در ردیف اهمیت حرمت نفس است و از اهمیت و حمایت حقوقی خاص برخوردار است. در نتیجه، از لحاظ حقوقی، رعایت حقوق مالی دیگران لازم است و این حقوق فقط به اسباب مُمَلِّک صحیح می تواند از شخصی به شخص دیگر منتقل شود.

امام خمینی (رحمه الله علیه) در باب حرمت غصب اموال و حقوق دیگران می نویسد:

۱- نساء/۲۹.

۲- پیامبر اکرم(صلّی الله علیه و آله) فرمود:«إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَ مَالَه و عِرضَهُ؛ خداوند خون و مال و آبروی مسلمان را بر دیگران حرام کرده» علامه مجلسی، بحارالانوار، ج۷۲، ص۲۰۱، دار إحیاء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.

« غصب» از گناهانی است که عقل و نقل، یعنی کتاب و سنت و اجماع بر حرمت آن اتفاق دارند و غصب از زشت ترین انواع ظلم است و ظلم چیزی است که عقل حکم به قباحت و زشتی آن می کند، و در حدیث نبوی آمده است که اگر کسی یک وجب از زمین را غصب کند، خدای متعال در قیامت آن را از هفت طبقه زمین طوق گردنش می کند و در حدیث دیگر آمده است : کسی که در یک وجب زمین به همسایه خود خیانت کند خدای تعالی آن را طوق گردنش می کند از طبقه هفتم زمین تا در قیامت خدا را با این طوق دیدار کند، مگر آن که توبه کند و برگردد، و نیز در حدیثی دیگر آمده است: کسی که زمینی را بدون حق از دیگری بگیرد او را تکلیف می کنند به این که خاکش راتا روز محشر بدوش بگیرد و از کلام امیرالمؤمنین علیه السلام است که فرمود: سنگی غصبی در خانه گروگان ویرانی آن است یعنی تا آن خانه را ویران نسازد رها نمی کند.»(۱)

بنابر این، طبق آیه مذکور و روایات اسلام غصب و تصّرف نا به حق اموال دیگران امری مذموم، ناپسند و حرام است.

در ذیل به برخی از احکام غصب اموال در کشاورزی

۱- امام خمینی(رحمه الله علیه)، تحریر الوسیله، کتاب غصب، ج۲، ص۱۷۲.

اشاره می شود:

۱.غصب بذر و شاخه درخت

استفتاء نخست: فردی با غصب چند هسته، یا دانه، یا بذر از دیگری آن را در ملکش کاشته، و آب داده، و پس از پرورش به درخت تبدیل کرده است. لطفاً بفرمایید که درخت ها و محصول آن متعلّق به کیست؟ آیا غاصب فقط قیمت دانه ها را بدهکار است؟

جواب: او باید قیمت بذر را به صاحبش بپردازد؛ ولی زراعت و درخت مال اوست.(۱)

استفتاء دوم: اگر فردی، شاخه ای غصبی را به درخت خود پیوند زند، مالک میوه آن درخت، که از این شاخه پیوندی غصبی به دست می آید، چه کسی است؟

جواب: باید قیمت آن شاخه را به صاحبش برگرداند؛ و ثمره تعلّق به صاحب درخت دارد.(۲)

استفتاء سوم: فردی قلمه، یا شاخه، یا ریشه ای از درخت غیر را غصب نموده، و در ملک خود می کارد. در صورتی که رشد کند و به درخت تبدیل شود، چه کسی مالک آن درخت و میوه اش می باشد؟

۱- آیت الله مکارم، استفتائات جدید، ج۳، ص۲۹۱، سوال۷۷۱.

۲- همان، سوال۷۷۴.

جواب: مالک آن صاحب درخت و قلمه است؛ مگر این که صاحب قلمه رضایت داشته باشد. (۱)

استفتاء چهارم: سیل، یا باد، بذر متعلّق به فردی را به زمین شخص دیگری برده، و در آنجا روئیده است. گیاه روییده شده و ثمره آن متعلّق به چه کسی است؟

جواب: گیاه مذکور متعلّق به صاحب بذر است؛ ولی باید مال الاجاره زمین را به صاحب زمین بپردازد.(۲)

۲.غصب زمین های کشاورزی

امام خمینی در باب حرمت غصب زمین کشاورزی می نویسد:

تصرّف در اراضی دیگران ، چه به طور کشت یا به طریق دیگر حرام است و توسعه کشت به طور غصب جایز نیست و باید از آن احتراز شود. غاصب باید فوراً زمین مغصوب را به صاحبش رد کند و صاحب زمین می تواند کشت او را حتی قبل از رسیدن موعد برداشت از زمین خود تخلیه کند.»(۳)

اگر در زمینی که غصب کرده، زراعت کند یا درخت بنشاند؛ زراعت و درخت و میوه آن مال خود اوست

۱- همان، سوال۷۷۳.

۲- همان، سوال۷۷۲.

۳- امام خمینی(رحمه الله علیه)، صحیفه نور، ج ۱۰، ص۲۵۶.

و چنانچه صاحب زمین راضی نباشد که زراعت و درخت در زمین بماند، کسی که غصب کرده، باید فوراً زراعت یا درخت خود را اگر چه ضرر نماید، از زمین بکند و نیز باید اجاره زمین را در مدّتی که زراعت و درخت در آن بوده به صاحب زمین بدهد و خرابی هایی را که در زمین پیدا شده است ، درست کند مثلاً جای درخت ها را پُر نماید و اگر به واسطه این ها قیمت زمین از اولش کمتر شود، باید تفاوت آن را هم بدهد و نمی تواند صاحب زمین را مجبور کند که زمین را به او بفروشد، یا اجاره دهد و نیز صاحب زمین نمی تواند او را مجبور کند که درخت یا زراعت را به او بفروشد.(۱)

استفتاء نخست: خرید زمین های کشاورزی از کشاورزان بدون رضایت آنها توسط زمین شهری یا نهاد دیگر چه صورت دارد؟

جواب: هیچ کس حق ندارد ملک شرعی دیگری را بدون رضایت او از او بگیرد و در فرض معامله مبلغ با توافق طرفین تعیین می شود و چنانچه به زور بگیرند آن زمین غصبی است و نماز در آن اشکال دارد و هرگاه ضرورتی ایجاب کند که ملکی را برای مصلحت مسلمین از صاحبش بگیرند،

۱- امام خمینی(رحمه الله علیه)، توضیح المسائل مراجع، ج۲، ص۵۴۷، مساله۲۵۵۶.

باید با او توافق کنند یا لااقل قیمت عادلانه روز را بپردازند و اگر در مالکیّت ملک اختلافی هست، باید به محاکم صالحه مراجعه شود.(۱)

استفتاء دوّم: کسی که در ملک دیگری به طور غصب زراعت کرده، آیا مالک حق دارد قبل از برداشت زرع از او جلوگیری کند، یا باید صبر کند پس از برداشت محصول از غاصب خلع ید نماید؟

جواب: حق دارد.(۲)

۳. چوپان، ضامن گوسفندان تلف شده نیست، مگر آن که کوتاهی کرده باشد؛ مانند آنکه گوسفندان را در غیر مرتع تعیین شده بچراند، یا بیش از حدّ متعارف آنها را بزند. اگر گوسفندان به زراعت کسی خسارت وارد کنند ، چوپان ضامن است نه مالک.(۳)

احتکار

اشاره

«احتکار»، آن است که کالایی که شدیداً مورد نیاز مردم است به انگیزه گران تر شدن از دسترس خریداران دور نگه

۱- آیت الله مکارم شیرازی، استفتائات جدید، ج۳، ص ۱۵۰، سوال۶۰۵.
۲- امام خمینی(رحمه الله علیه)، استفتائات ، ج ۲، ص۵۶۲، سوال۹۷.
۳- سید محمود هاشمی شاهرودی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام؛ ج ۳، ص ۱۸۶.

داشته شود؛ به طوری که مردم به واسطهٔ این کار در سختی قرار گیرند. این عمل در سخنان پیشوایان دین علیهم السلام مورد توبیخ شدید قرار گرفته و کسی که مرتکب این عمل می شود ملعون، خطاکار، خائن و در حد آدمکش به حساب آمده است.

موارد احتکار

بر اساس قول مشهور، احتکار تنها در گندم، جو، خرما، کشمش و روغن ثابت است. ثبوت آن در روغن زیتون و نمک اختلافی است؛ هر چند بسیاری از فقیهان، احتکار را در روغن زیتون ثابت دانسته اند. شکّی نیست که احتکار اگر به قصد اضرار به مسلمانان صورت گیرد و یا موجب اختلال در نظام زندگی اجتماعی آنان شود حرام است. البته نه به عنوان احتکار، بلکه به عنوان ثانوی که همان حرمت اضرار به مسلمانان یا حرمت ایجاد اختلال در نظام زندگی آنان است. از این جهت در حرمت بین موارد ذکر شده و غیر آن فرقی نیست و هر نوع حبس کردن موادّ غذایی و غیر غذایی را از چیزهایی که در زندگی به آن احتیاج است ، می تواند شامل شود.(۱)

۱- جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۱، ص۲۶۸.

شرایط احتکار

۱. انبار کردن مواد غذایی؛

۲. احتیاج داشتن مردم مسلمان به آن؛

۳. نبودن شخص دیگری که آن آذوقه را به اندازه کافی در اختیار مردم بگذارد؛

۴. انجام دادن این کار به انگیزه بالا رفتن قیمت کالا.(۱)

استفتاء نخست:احتکار چه چیزهایی از نظر شرعی حرام است؟ آیا تعزیر مالی محتکران به نظر جناب عالی جایز است؟

جواب: حرمت احتکار بر اساس آنچه در روایات آمده و نظر مشهور همان است؛ فقط در غلات چهارگانه و در روغن حیوانی و روغن نباتی است که طبقات مختلف جامعه به آن نیاز دارند؛ ولی حکومت اسلامی هنگامی که مصلحت عمومی اقتضا کند، حق دارد از احتکار سایر احتیاجات مردم هم جلوگیری کند و اجرای تعزیر مالی بر محتکر در صورتی که حاکم صلاح بداند، اشکال ندارد.(۲)

استفتاء دوم:آیا کسی محصول(مانند گندم و جو) خود را به جهت افزایش قیمت در سیلو نگهداری کند، احتکار

۱- نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج۱، ص۷۶.

۲- آیت الله خامنه ای، استفتائات، سوال ۱۴۶۸

محسوب می شود؟

جواب: انبار کردن کالاهای ضروری و مورد نیاز مردم، به قصد آنکه بتواند با قیمت بالاتر به فروش برساند، مشروط بر این که به اندازه کافی آن کالا در بازار وجود نداشته باشد؛ احتکار محسوب می شود.(۱)

مغارسه

«مغارسه» این است که کسی زمین خود را برای درختکاری به کسی دیگر بدهد و قرار بگذارد که درخت های کاشته شده، میان آنان تقسیم شود.(۲)

به عقیده برخی از فقهای امامیه مغارسه در شرع مقدّس اسلام، باطل است.

امام خمینی(رحمه الله علیه) در باب مغارسه می نویسد: اگر زمینی را به دیگری واگذار کند که در آن درخت بکارد و آنچه عمل می آید مال هر دو باشد، معامله باطل است. پس اگر درخت ها مال صاحب زمین بوده، بعد از تربیت هم مال اوست و باید مزد کسی که آنها را تربیت کرده، بدهد و اگر مال کسی بوده که آنها را تربیت کرده است ، بعد از تربیت هم مال اوست و می تواند آنها را بکند؛ ولی باید گودال هایی را که به

۱- آیت الله مکارم شیرازی، سوال اینترنتی، کد رهگیری۹۵۰۵۲۴۰۰۵۱.

۲- نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج۱، ص۴۷.

واسطه کندن درخت ها پیدا شده، پر کند و اجاره زمین را از روزی که درخت ها را کاشته به صاحب زمین بدهد و مالک هم می توانـد او را مجبور نماید که درخت ها را بکند و اگر به واسطه کندن درخت عیبی در آن پیدا شود، باید تفاوت قیمت آن را به صاحب درخت بدهد و نمی تواند او را مجبور کند که با اجاره یا بدون اجاره، درخت را در زمین باقی بگذارد.»(۱)

شهید اوّل در لمعه، بعد از بیان بطلان این عقد چنین می فرماید:

مغارسه باطل است، به دلیل این که در آن ضرر و زیان است و بر خلاف زرع در مزارعه، درخت ریشه دار است و برای میوه دادن نیاز به زمان طولانی نیار است. به این جهت، از نظر تعیین اجل، تقسیم و شرایط دیگر دچار مشکل می شود.»(۲)

و به عقیده برخی از فقها، مغارسه معامله ای صحیح است. حضرت آیت الله سیستانی در این زمینه می نویسد:

مُغارسه آن است که زمینی را به دیگری واگذار کند که در آن درخت بکارد و آنچه عمل می آید مال هر دو باشد؛ و این معامله صحیح است. هر چند احتیاط در

۱- امام خمینی(رحمه الله علیه)، توضیح المسائل مراجع، ج۲، ص۳۷۳، مساله۲۲۵۱.

۲- شهید اوّل، محمد بن مکّی، اللمه الدمشقیه فی فقه الامامیه، ص۱۵۴.

ترک آن است؛ ولی برای رسیدن به نتیجه آن، می توان معامله ای انجام داد که بی اشکال صحیح است؛ مثلاً دو طرف به این نحو با هم صلح و سازش کنند یا این که در نهال ها با هم شریک شوند؛ سپس باغبان، خود را به مالک زمین برای کاشتن و تربیت و آبیاری سهم او در مدّت زمانی معین به نصف منافع زمین در آن مدّت اجاره دهد.»(۱)

اجاره

«اجاره» عبارت است از قراردادی که طی آن منافع مال یا کار کسی در برابر اجرت معین به دیگری واگذار می شود.(۲)

در این جا به برخی از مسائل شرعی اجاره زمین کشاورزی اشاره می شود:

۱- اجاره زمین برای زراعت و کشاورزی در صورتی که آبرسانی به آن ممکن نباشد، صحیح نیست؛ زیرا استیفای منفعت مقصود از زمین مورد اجاره - زراعت - بدون آبیاری ممکن نیست.(۳)

۲- اگر زمینی را برای زراعت اجاره دهد و مال الاجاره را

۱- آیت الله سیستانی، توضیح المسائل مراجع، ج۲، ص۳۷۳، مساله ۲۲۵۱.

۲- نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج۱، ص۸۱.

۳- موسسه دائره المعارف فقه اسلامی، فقه اهل بیت علیهم السلام، ج۶۳، ص۴۰۹.

حاصل همان زمین، یا زمین دیگر که فعلاً موجود نیست، قرار دهد، و یا این که کلی در ذمّه قرار دهد، مشروط به آن که از حاصل همان زمین پرداخت شود، اجاره صحیح نیست، و اگر حاصل زمین بالفعل موجود باشد ،مانعی ندارد.(۱)

احیای موات

اشاره

به زمینی که بر اثر بی آبی یا آب گرفتگی یا نی زار بودن و یا موانعی دیگر، آماده بهره برداری نیست، «موات» و به عملیّات برطرف کردن موانع و آماده سازی آن برای بهره برداری، «احیاء» گفته می شود.(۲)

۱.احیای زمین های موات

زمین یا از زمین هایی است که به هنگام پیروزی مسلمانان، با قهر و غلبه بر کفّار، آباد بوده؛ یا از زمین های موات بوده است. در صورت دوم، موات بودن زمین یا اصلی است؛ یعنی در گذشته نیز یا آباد نبوده و یا آباد بودنش معلوم نیست، و یا عارضی؛ یعنی پیشینه آبادی دارد.

۱- آیت الله سیستانی، توضیح المسائل، مساله۲۲۰۴.

۲- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج۱، ص۲۸۸.

۲. احیای نهرها و چاه ها

اشاره

کسی که نهر (جدول و جوی آب) یا چاهی احداث کند، با حصول شرایط، مالک آن می شود؛ لیکن در این که آب موجود در آن دو را نیز مالک می شود یا تنها حق اولویّت استفاده از آن را پیدا می کند، اختلاف است. قول مشهور، حصول ملکیّت برای احیا کننده است.

احیای نهر به کندن آن در زمین مباح و وصل کردن به منبع آب؛ به حدّی که به آسانی آب در آن جریان یابدمحقق می شود؛ و احیای چاه به حفر و آماده کردن آن برای گرد آمدن آب در آن ؛ هرچند در وضعیّت فعلی آب نداشته باشد - (۱)

شرایط احیاء

۱. در تصرف مسلمانی نباشد؛

۲. حریم جای آبادی مانند باغ، خانه و راه نباشد؛

۳. جزء مشاعر و مکان هایی که در شرع برای عبادت قرار داده شده است، مانند سرزمین های عرفات، منا، و مشعر نباشد؛

۴. از زمین های واگذار شده از سوی رسول خدا (صلّی اللّه علیه و آله) یا

۱- همان، ج ۱، ص۲۸۸.

امام (علیه السّلام)به افراد، نباشد؛

۵. تحجیر شده (سنگ چینی و مانند آن) توسط دیگری نباشد؛

۶. پیامبر یا امام، آن را برای خود یا دیگری قرق قرار نداده باشد؛

۷. اسلام(در این که اسلام، شرط تملّک احیا کننده است و کافر به احیا، مالک نمی شود، یا این که کافر در صورت اذن امام به تملّک از طریق احیا، مالک می شودیا نه؛ اختلاف است)؛

۸. نیّت تملّک(در این که نیّت تملّک به احیا، در حصول ملکیّت شرط است یا نفس احیا موجب حصول ملکیت می شود؛ اختلاف است.)؛

۹. مباشرت (در این که شرط تملّک به احیا، اقدام خود شخص به عمل احیا است، یا اگر احیاء توسّط وکیل یا اجیر و یا نایب انجام شود نیز تملّک حاصل می شود، اختلاف است. برخی در صورت دوّم، بین اجیر و نایب و وکیل تفصیل داده اند؛ به این معنی که اگر أجیر زمینی را احیاء کند، تملّک برای مؤجر حاصل می گردد).(۱)

استفتاء: بعد از چندین سال زحمت، آبی از چاه برای

ص: ۱۴۸

۱- همان، ج۱، ص۲۸۸.

زراعت بیرون آورده ام؛ آیا این آب جزء انفال است یا متعلق به خودم؛ و آیا می توانم وقف کنم؟

جواب: بـا فرض اینکه محـل چـاه از اراضـی موات بوده و به قصـد تملک حیازت کرده و حفر چاه کرده ایـد، آن چاه متعلق به شما است و وقف آن مانع ندارد.(۱)

طبق ماده «۱۴۳» قانون مدنی: «هر کس از اراضـی موات و مباحه قسـمتی را بقصد تملک احیا کند، مالک آن قسمت می شود» ولی نباید احیاکننده در تصـرفات خود موجب اضرار بحق صاحب حریم شود. در نتیجه احیاء اراضی مزبوره دو حق با یکدیگر جمع می شود: یکی حق مـالکیت احیاء کننـده و دیگری حق حریم صـاحب قنـات و چاه آب .چنان که گـذشت کنـدن قنات و ایجـاد حریم در اراضـی موات می نمایـد، نه در اراضـی که قبلا تملک شـده است؛ زیرا پس از تملک هیـچ حقی بر آن برقرار نمی گردد، مگر آن که به وسـیله مالـک آن حـق به دیگری داده شـود. این است که هر گـاه کسـی در املاـک شـهری که غیر موات است چاهی برای آب خوردن یا زراعت بکنـد، هیچ گونه حق حریمی در املاک مجاور ایجاد نخواهد شد و همسایه نیز می تواند در

ص: ۱۴۹

۱- آیت الله محمد فاضل لنکرانی، جامع المسائل (فارسی - فاضل)، ج ۱، ص۳۶۷، سؤال ۱۳۹۷.

ملک خود چاه آب خوردن یا زراعت بکند، اگر چه فاصله بسیار کمی با چاه دیگر داشته باشد و از منبعی که چاه اول به وسیلهٔ مجاری زیر زمینی آب می گیرد ، چاه دوم نیز آب بگیرد و موجب تقلیل آب چاه اول بشود.(۱)

بیع مزابنه

«بیع مزابنه» دراصطلاح عبارت است از فروختن میوه موجود بر درخت خرما در برابر خرما.

تعریف مزابنه به آنچه در شناسه آمده، مشهور میان فقها است؛ لیکن برخی آن را به فروختن خرمای موجود بر درخت در برابر خرمای همان درخت تعریف کرده اند.(۲)

امام خمینی(رحمه الله علیه) در حکم معامله مزابنه می فرماید:

ولی فروختن خرمای، روی درخت به خرما جایز نیست؛ چه از خرمای همان درخت باشد یا از خرمای دیگری که بر درخت است و یا در زمین قرار گرفته است. و این معامله «مزابنه» نامیده می شود و احتیاط آن است که میوه درخت های دیگر - غیر درخت خرما - به خرما ملحق شود.»(۳)

۱- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، ج ۱، ص ۱۲۳.
۲- سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص ۱۹۸.
۳- امام خمینی، تحریر الوسیله، ج۲، ص۴۹۹.

شراکت

استفتاء:دو نفر زمینی را خریده اند و به مدّت بیست سال است که بطور مشترک در آن زراعت می کنند؛ در حال حاضر یکی از آنان به فروش سهم خود به دیگران اقدام نموده است؛ آیا او چنین حقّی را دارد یا آنکه فقط شریک او حقّ خریدن آن را دارد؟ و آیا در صورتی که از فروش زمین به شریکش خودداری کند، شریک او حقّ اعتراض دارد؟

جواب: شریک حقّ ندارد شریک دیگر خود را به فروش سهم خود به او وادار نماید و در صورتی که آن را به دیگری هم بفروشد حقّ اعتراض ندارد؛ ولی بعد از انجام معامله بیع، در صورتی که همه شرایط حقّ شفعه در آن مورد وجود داشته باشد، می تواند اخذ به شفعه نماید.(۱)

تدلیس در محصولات کشاورزی

استفتاء:کالاهای کشاورزی برای فروش تدلیس می شود. این تذکر لازم است که بازار خواهان تدلیس کالاست و اگر تدلیس نکنیم جنس فروخته نمی شود. فروش آنها به صورتی که ذکر شد چه حکمی دارد؟

جواب: اگر خریدار نداند، خیار فسخ دارد و اگر مشتری نتواند

۱- امام خمینی، توضیح المسائل، ج ۲، ص ۲۹۴.

تشخیص بدهد؛ فروشنده کار حرامی انجام داده است.(۱)

ارث زمین های کشاورزی

اشاره

استفتاء: آیا اولاد اناث از زمین های مزروعی از قبیل قطعات و باغات و زمین های کشاورزی ارث می برند یا خیر؟

جواب: دخترها از زمین خانه و باغ وملک مزروعی ارث می برند.(۲)

حکم ارث زوجه از زمین های کشاورزی

زن از تمام اموال منقول شوهر ارث می برد؛ ولی از زمین و قیمت آن ارث نمی برد؛ خواه زمین خانه باشد یا باغ، یا زمین زراعتی و مانند آن و نیز از خود هوایی ساختمان ارث نمی برد، مثل بنا و درخت؛ اما باید هوایی را قیمت کنند و از قیمت آن سهم ارث او را بدهند.(۳)

شغل خرید و فروش گندم و جو

به عقیده فقهای اسلام، شغل خرید و فروش گندم و جو و مانند این ها، جزء مشاغل مکروه به حساب می آید.(۴)

۱- آیت الله شیخ جواد تبریزی، استفتائات جدید، ج ۲، ص۲۶۶، سوال۱۱۵۲.

۲- سید محمد رضا موسوی گلپایگانی(رحمه الله علیه، مجمع المسائل، ج۳، ص۱۸۶، سوال۴۶.

۳- آیت الله مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، مساله۲۷۷۱.

۴- آیت الله سیستانی، توضیح المسائل، مساله۲۰۶۲.

فصل هفتم: درختکاری و نهال کاری

اشاره

از جمله نعمت های الهی که در قرآن کریم بسیار بر آن تأکید شده است، «درخت» است. درخت از گرانبهاترین آفریده های خداوند برای انسان است و به دلیل نقش حیاتی که در زندگی تمامی موجودات زنده به خصوص انسان ها دارا است؛ در اسلام مورد توجه خاص قرار گرفته است. درخت نماد آبادانی و شاخص سبزی و خرّمی و مظهر زندگی و باعث تلطیف هوا و موجب آسایش و رفاه انسان، و صفا و پاکی طبیعت می باشد. به همین دلیل یکی از مواهب و نعمت های خداوند در آخرت و یکی از ویژگی های بهشت و رضوان حق تعالی که در آیات کریمه و روایات شریفه بارها به آن اشاره

شده است؛ درخت می باشد:

به کسانی که ایمان آورده، و کارهای شایسته انجام داده انـد، بشارت ده که باغ هایی از بهشت برای آنهاست که نهرها از زیر درختانش جاری است. هر زمان که میوه ای از آن، به آنان داده شود، می گویند: این همان است که قبلا به ما روزی داده شده بود. (ولی این ها چقـدر از آنها بهتر و عالی تر است.) و میوه هایی که برای آنها آورده می شود، همه (از نظر خوبی و زیبایی) یکسانند. و برای آنان همسرانی پاک و پاکیزه است و جاودانه در آن خواهند بود.»(۱)

استفتاء: آیا کاشت درخت، مستحب است؟

جواب: با توجه به روایات در این زمینه، این امر مستحب می باشد.(۲)

فواید درختکاری

اشاره

گیاهان و درختان، سهمی به سزا و نقشی بسیار مهم

۱- «وَ بَشِّرِ الَّذینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْری مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ کُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَهٍ رِزْقاً قالُوا هـذَا الَّذی رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ وَ أُتُوا بِهِ مُتَشابِهاً وَ لَهُمْ فیها أَزْواجٌ مُطَهَّرَهٌ وَ هُمْ فیها خالِدُونَ» بقره/۲۵.

۲- آیت الله مکارم شیرازی، استفتائات اینترنتی، کد رهگیری۹۵۰۳۱۹۰۰۷۵.

در زندگی بشر دارند. تلطیف هوا، تعادل دمای محیط، حفاظت از خاک و تأمین بخشی از مواد غذایی مورد نیاز انسان، اندکی از سودمندی های فراوان آنها است. اسلام مردمان را به تماشای گیاهان سرسبز و نگاه به مناظر جذاب آنها دعوت کرده است؛ چنان که در فرموده های معصومین علیهم السلام از تأثیر مثبت گیاهان بر جسم و جان آدمیروایاتی عنوان شده است.

امام صادق (علیه السلام) به مفضل می فرماید:

نگریستن به گل های رنگارنگ و درختان سرسبز و خرم، چنان لذتی به آدمی می بخشد که هیچ لذتی را با آن برابر نمی توان کرد»(۱)

روایات وتجربه گویای آن هستند که هرگاه آدمی، به تماشای خرمی گیاهان و درختان سرسبز می نشیند، غرق در سرور و لذت می شود؛ روان وی آرام می گیرد و جانش به تازگی و طراوت می گرایدو تماشای آنها لذّت بخش و شادی آفرین است.

محققین درخت را از نظر سلامت فردی، اجتماعی و... دارای فواید بی شماری می دانند:

۱- «مَعَ مَا فِی النَّبَاتِ مِنَ التَّلَذُّذِ بِحُسْنِ مَنْظَرِهِ وَ نَضَارَتِهِ الَّتِی لَا یُعَدُّ لَهَا شَیْءٌ مِنْ مَنَاظِرِ الْعَالَمِ وَ مَلَاهِیهِ» مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص۱۵۴.

۱.ایجاد سلامتی و آسایش

به گفته محققین، تأثیرات فیزیولوژیکی درختان بر محیط های شهری، بسیار حائز اهمیت می باشد. درختان در سلامتی و آسایش ساکنان شهرها سهم بزرگی دارند؛ زیرا با جذب گازهای سمی از جمله گازکربنیک و ساخت اکسیژن - که یکی از اساسی ترین نیازهای حیات انسان و حیوان است - باعث دوام حیات انسان و حیوان می شوند.(۱)

۲.بهبود کیفیت آب و خاک و هوا

درختان موجب بازگشت آب به چرخه طبیعت شده و کیفیت خاک را بهبود می بخشند و قابلیت جذب مقادیر زیادی گرد و غبار را از اتمسفر دارا می باشند. درختانِ همیشه سبز، قادرند گرد و غبار و سایر آلودگی های موجود در هوا را بر روی سطح برگ خود جذب کنند. شست شوی این مواد بر اثر بارندگی، به همراه خار و خاشاک و برگ درختان در فصل پاییز موجب افزایش حاصل خیزی خاک در دراز مدت می شود.(۲)طبق بررسی های دانشمندان، برخی درختان از خود موادی در هوا پخش می کنند که باعث از بین رفتن بسیاری از

۱- محمد خسروشاهی و شهاب الدین قوامی، هشدار، ص۳۵.

۲- همان، ص۳۶.

باکتری ها و قارچ های تک سلولی و برخی از حشرات مضرّ می شود.(۱)

۳.استفاده از میوه درختان

افزون بر آنچه گفته شد، میوه بسیاری از درختان مورد استفاده انسان و حیوانات است؛ به طوری که می تواند در سلامت تغذیه انسان و تأمین ویتامین های مورد نیاز آدمی تأثیر به سزایی داشته باشد.

درخت دارای محصول

گرچه درخت سبز به خودی خود دارای فواید بسیار می باشد ؛ اما بزرگان دین بر کاشت درخت دارای محصول تاکید بیشتری نموده انـد. در اکثر آیـات و روایـات نیز از درختانی سـخن به میان آمـده است که دارای میوه می باشـند؛ چنان که در قرآن از درختان انار، خرما(۲)، انگور،(۳)و... سخن به میان آمده است.

۱- همان، ص۳۸.
۲- «فیهِما فاکِهَهٌ وَ نَخْلٌ وَ رُمَّان؛ در آنها میوه های فراوان و درخت خرما و انار است» رحمن/۶۸.
۳- «وَ جَعَلْنـا فیهـا جَنَّاتٍ مِنْ نَخیـلٍ وَ أَعْنـابٍ وَ فَجَّرْنـا فیها مِنَ الْعُیُون؛ و در آن باغهایی از نخلها و انگورها قرار دادیم و چشـمه هایی از آن جاری ساختیم» یس/۳۴.

رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) می فرماید:

هر کس درختی بنشاند و به ثمر بنشیند، خدا به اندازه ای که میوه از آن فراهم آید به او پاداش می دهد.»(۱)

نقل است که روزی انوشیروان از روستایی عبور می کرد. پیرمردی را دید که نهال گردو می نشاند. انوشیروان گفت: ای پیر زمانه! درخت نشاندن تو گذشته؛ زیرا تو پیرمرد ناتوانی و درخت گردو دیر بار می دهد.

پیرمرد گفت: کسانی که پیش از ما بودند، درخت نشاندند، ما خوردیم، ما هم می نشانیم، بعد از ما می خورند:

به یک عمر در کِشتزار جهان

نخوردیم جز کِشته دیگران

کنونم مکافات را کار بند

بکاریم تا دیگران برخورند

انوشیروان، او را آفرین گفت و کیسه ای زر به او داد. پیرمرد گفت: دیگران درخت می نشانند و چند سالی زحمت می کشند تا درختشان به بار بنشیند و حاصل بدهد، درخت من چه زود به بار نشست و حاصل داد. انوشیروان که از این جمله خوشش آمده بود کیسه زر دیگری به او داد و از آن جا

۱- «مَنْ غَرَسَ غَرْساً فَأَثْمَرَ أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الثَّمَرَهِ». محدث نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج۱۳، ص۴۶۰.

گذر کرد. پیرمرد گفت: برای هر درخت در هر سال یک مرتبه میوه است و من از درخت خود در یک ساعت، دو مرتبه بهره بردم و میوه چیدم.(۱)

شیوه نهال کاری

پیامبر اکرم (صلّی الله علیه و آله) فرمود:

برادرم عیسی از شهری می گذشت؛ در حالی که میوه های باغ آنها آفت زده شده بود. مردم آن دیار نزد او شکوه بردند. او فرمود: آفت زدایی این ها به دست خودتان انجام می گیرد که نمی دانید. شما هنگام درخت کاری نخست پای نهال خاک می ریزید؛ درحالی که باید ابتدا آب بر ریشه های نهال بریزید سپس خاک بریزید تا کِرم زده نشوند. پس آنان نهال کاری را به این سبک آغاز کردند و آفت زدایی شد.»(۲)

احکام قطع درختان

اشاره

در منابع روایی اسلام، از قطع درختان به شدت منع شده است. اهمیت این مسئله به حدّی است که رسول خدا(صلّی الله علیه و آله) همواره به رزمندگان اسلام سفارش می نمود که در صورت پیروزی بر دشمن نکاتی را مورد نظر قرار دهند که

۱- برگرفته از دیوان حزین لاهیجی، مقدمه و تصحیح بیژن ترقی، ص ۵۶۳، کتابخانه خیام، ۱۳۵۰ ش.

۲- آیت الله جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیات، ص۵۵.

یکی از آنها پرهیز از قطع درختان بود. امام علی(علیه السلام) نقل می فرماید:

هنگامی که رسول خدا(صلّی الله علیه و آله)گروهی را به جهاد می فرستاد، به آنان چنین رهنمود می داد: با نام خدا حرکت کنید ... مبادا به کشتن زنان، پیران و کودکان مبادرت نمایید. نیز از قطع درختان بپرهیزید ؛ مگر درختی مانع جنگ یا مانع بین شما و مشرکین باشد.»(۱)

این که آن بزرگوار پس از سفارش بر رعایت کودکان، زنان، و پیران، بر حفظ درختان و عدم قطع آنها در حین جنگ تاکید می فرماید؛ حکایت از اهمیت وجود درخت از دیدگاه اسلام است.

امام صادق(علیه السلام) می فرماید:

درختان مثمر را قطع نکنید چرا که خداوند عذاب را بر شما فرو خواهد فرستاد.»(۲)

۱- «انطلقوا بسم الله ...لا تقتلوا وليدا طفلا ولا امرأه ولا شيخا كبيرا ، ولا تغورن عينا ولا تعقرن شجرا إلا شجر يمنعكم قتالا أو يحجز بينكم وبين المشركين». متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام، کنز العمّال فی سنن الاقوال و الافعال، ج۴، ص ۴۷۸، ش۱۱۴۲۵.

۲- «لَا تَقْطَعُوا الثِّمَارَ فَيَبْعَثَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الْعَذَابَ صَبّاً». شیخ کلینی، کافی، ج ۱۰، ص۳۸۲.

استفتا

استفتاء نخست: آیا سوزاندن و قطع درختی که دارای جان و حیات است، موجب ضمان و گناه است؟

جواب: در صورتی که متعلق به دیگران باشد ضمان دارد؛ در غیر این صورت، نوعی انحراف و کار حرامی است.(۱)

استفتاء دوّم: آیا کاشتن درخت و گیاه در منزل یا مکان های عمومی دارای ثواب خاصی است؟

جواب: به طورکلی درخت کاشتن از نظر اسلام ثواب دارد. کاشتن گیاه هم به این معنا که یا فضا را سبز می کند یا هوا را تصفیه می کند یا گیاهانی است که ثمر می دهد؛ آن هم خوب است.

اما احکام ثانویه ای هم هست که باید مراعات شود. آیا در هر جایی خوب است درخت بکاریم؟ اگر مکان عمومی بود، یا منزل خودمان بود، چگونه است؟ بنابراین درست است که اصل درختکاری و کاشتن گیاه خوب است؛ اما حکم ثانویه هم در این جا مطرح است. اولاً ـ باید در ملک خودمان باشد. در جاهای عمومی بدون اجازه نمی شود درخت کاشت. در ملک دیگران هم مجاز نیستیم که

۱- آیت الله مکارم شیرازی، اسنفتائات، پایگاه اطلاع رسانی http://makarem.ir .

درخت بکاریم؛ حتی ممکن است نوعی از درخت کاشتن در ملک شخصی هم اشکال داشته باشد؛ مثلاً ـ فردی باغچه ای درست کرده؛ امّا چون درست نساخته، این باغچه به ساختمان همسایه نم می دهد. این کار آزار به همسایه است. او نمی تواند به بهانه این که گفته اند درختکاری کنید تا هوا تصفیه شود، فضا سبز شود، شهر سرسبز باشد، به همسایه اش آزار برساند.(۱)

استفتاء سوّم: ما در شمال کشور باغی داریم که در آن درختانی را می کاریم و پس از مدتی آنها را قطع کرده و چوب آنها را می فروشیم؛ آیا این کار جایز است؟

جواب: اولاً: در روایات داریم که اگر درختی را قطع کردید، به جای آن درخت دیگری بکارید. از منظر دین بنا بر این است که فضا و طبیعت باید با طراوت و سرسبز باشد.

ثانیاً: قطع کردن درختانی که صرفاً از چوب آنها استفاده می شود؛ اگر درختان ملک شخصی خودمان باشد، یا اگر متعلق به دیگران است، با اجازه ی مالک باشد و همچنین منع قانونی هم برای این کار نباشد اشکال ندارد.

اما ممکن است باغی متعلق به یک شخص هم باشد؛

ص: ۱۶۲

۱- آیت الله خامنه ای(دامت برکاته)، احکام محیط زیست، مساله۱۳، پایگاه اطلاع رسانی http://farsi.khamenei.ir

اما قانون به طور کلی قطع درختان را ممنوع بکند؛ چرا که وجود آن درختان باعث سلامت هوای شهر می شود. بنابراین، اگر قانونی هست که بریدن درختان باغ ها قرارگرفته در داخل شهر را ممنوع کرده باشد؛ حتی اگر درختان این باغ درختان میوه هم نباشند، باید قانون مراعات شود و نباید تخلف کرد.(۱)

استفتاء چهارم: شکستن شاخه درختان چه حکمی دارد؟

بی جهت نباید شاخه درختان را شکست. اگر این درخت متعلق به مردم یا مثلاً اموال بیت المال است؛ این کار حرام است. اگر هم باغ شخصی ما است، گاهی اوقات شکستن یک شاخه درخت، اسراف یا از بین بردن بی جهت اموال است.

اما یک وقت است که شما درخت را هرس می کنید که آن هم کار اهل فن است برای این که درخت میوه بیشتری دهد، این اشکال ندارد.(۲)

ص: ۱۶۳

۱- همان، مساله۱۴.

۲- همان، مساله۱۶.

کراهت فروش باغ

فروش ملک ، مانند زمین و خانه و باغ و آب، مکروه است؛ مگر این که ملک دیگری با آن پول بخرد.(۱)

در این زمینه روایات متعددی وجود دارد که به چند مورد اشاره می شود:

۱. امام موسی کاظم(علیه السلام) فرمود:

پولی که از فروش باغ و زمین کشاورزی به دست می آید، از بین می رود؛ مگر آن که با پول آن باغ و زمین کشاورزی دیگری خریداری شود.(۲)

۲. امام صادق(علیه السلام) فرمود:

شخصی که باغ و زمین کشاورزی می خرد، سود می برد و شخصی که آن را می فروشد، زیان می کند و مالش بی برکت می شود.(۳)

۳. امام باقر(علیه السلام) فرمود:

در تورات نوشته شده است: شخصی که زمین و یا

۱- آیت الله شیخ جواد تبریزی، توضیح المسائل مراجع، مسأله ۲۰۸۲.
۲- «ثَمَنُ الْعَقَارِ مَمْحُوقٌ إِلَّا أَنْ يُجْعَلَ فِي عَقَارٍ مِثْلِه». شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج۹، ص۵۷۶.
۳- «مُشْتَرِي الْعُقْدَةِ مَرْزُوقٌ، وَ بَائِعُهَا مَمْحُوق». شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج۹، ص۵۷۵.

آبی را می فروشد ؛ امّا به جای آن زمین و آب دیگری نمی خرد ؛ پولی را که بدست آورده است ،از دست می دهد.(1)

ص: ۱۶۵

۱- «مَكْتُوبٌ فِی التَّوْرَاهِ أَنَّهُ مَنْ بَاعَ أَرْضاً أَوْ مَاءً، وَ لَمْ يَضَعْهُ فِی أَرْضٍ وَ مَاءٍ ، ذَهَبَ ثَمَنُهُ مَحْقا». همان، ج۹، ص۵۷۵.

فصل هشتم: موانع و مشکلات کشاورزی ==

۱.خشکسالی

یکی از بزرگ ترین مشکلات کشاورزی، خشکسالی(۱)است.

در فصل سوم کتاب در این زمینه به طور تفصیل مطالب مربوط تشریح شد.

ص: ۱۶۶

۱- «خشکسالی» عبارت است از وضع و حالت خشکسال بودن که بر اثر نباریـدن باران یا کاهش بارش از زمین چیزی نروید، در نتیجه کم یابی و یا نایابی غلّات و در نهایت قحطی و یا گرانی پیش آید. (موسسه دائره المعارف الفقه الاسلامی، فرهنگ فقه فارسی، ج۳، ص۴۵۹.)

۲.کوچک بودن اراضی زراعی

یکی از چالش های بزرگ کشاورزی در ایران که مانع تغییر روش کشاورزی و مدیریت صحیح آن برای رسیدن به استانداردهای کمی و کیفی جهانی می باشد، پراکندگی و کوچک شدن اراضی کشاورزی است.

۸۶ درصد تولیدکنندگان بخش کشاورزی را در ایران خرده مالکان تشکیل می دهند و در مدت چهل سال گذشته ، تعداد واحدهای تولیدی کشاورزی به بیش از دو برابر رسیده و اندازه زمین های آنها به یک سوم کاهش یافته است.

کوچک شدن اراضی کشاورزی پیامد منفی اقتصادی و سیاسی زیادی به دنبال دارد که از جمله آنها نبود امکان مدیریت و برنامه ریزی درست برای کاهش مصرف آب و انرژی و استفاده بهینه ازخاک، نیروی انسانی و ماشین آلات است که نهایتا منجر به افزایش هزینه تولید و جلوگیری از تولید محصول با کیفیت مطلوب و استاندارد می گردد.

امام خمینی(رحمه الله علیه) در این زمینه می فرمایند:

کشاورزی ما که تولیدش حتی تا ۲۳ سال پیش، اضافه بر احتیاجات داخلی مان بود و ما صادر کننده این مازاد بودیم، فعلا از میان رفته است . مطابق ارقامی که نخست وزیر شاه در دو سال پیش به دست

داده است، ایران ۹۳ درصد از مواد غذایی مصرفی خود را وارد می کند و این است نتیجه به اصطلاح اصلاحات ارضی شاه!»(۱)

اگر اراضی به همین صورت و پشت سر هم بر اساس قانون ارث تقسیم شود اراضی عملا به عنوان یک واحد اقتصادی توجیه اقتصادی نخواهد داشت و زمینه را برای کاهش تولید فراهم می کند که علاوه بر آن امنیت غذایی کشور نیز تهدید خواهد شد.

۳.بالا بودن هزینه تولید

از جمله مشکلات اساسی در کشاورزی، بالا بودن هزینه تولید است. برای رفع این مشکل باید با دادن تسهیلات و

ایجاد مشوق هایی کشاورزان زحمتکش را به سمت تولید مکانیزه محصولات سوق داد. برای مثال با دادن وام کم بهره کشاورزان را جهت تغییر سیستم آبیاری از سنتی به آبیاری قطره ای و بارانی هدایت نمود تا ضمن کاهش هزینه و افزایش محصول، در مصرف آب نیز صرفه جویی لازم صورت پذیرد. همچنین لازم است لوازم مورد نیاز کشاورزان

بدون واسطه در اختیار آنها قرار گرفته تا مقداری از هزینه آنها کاهش یابد.

۱- امام خمینی، صحیفه نور جلد ۲ صفحه ۴۴ .

۴.پایین بودن قیمت محصولات کشاورزی

اشاره

یکی از بزرگترین مشکلات کشاورزی و کشارزان، پایین بودن قیمت محصولات هنگام برداشت است.

در طی چند سال اخیر بارها دیده یا شنیده ایم که چند محصول خاص کشاورزی به دلیل پایین بودن قیمت پیشنهادی خریداران و یا هجمه عرضه کشاورزان و یا دلایل دیگر، حتی صرفه برداشت هم ندارند و کشاورز برای جلوگیری از زیان بیشتر به استحصال محصول خود نیز حاضرنیست و حجم عظیمی از چند محصول کشاورزی در زمین ها فاسد می شود و از بین می رود؛ امّا همان محصول در چند ماه بعد به شدت اسیر تورّم فزاینده شده و قیمت های چند برابری به خود می بیند.به راستی چالش اصلی این موضوع کجاست که تاکنون اقتصاد ما بارها از این سوراخ گزیده شده و دولت و بخش خصوصی نتوانسته راه حلی برای آن پیدا کند. البته این قضیه به ایران نیست و حتی در متون اقتصادی به آن پرداخته شده و در علم اقتصاد به این قضیه، قضیه «تقاضای تار عنکبوتی» اطلاق می شود. مدل تقاضای تار عنکبوتی بیشتر در آن نوع محصولات کشاورزی دیده می شود که شرایط کشت مشابه دارند و به نوعی در

ص: ۱۶۹

کشت، جایگزین یک دیگر هستند.

به نظر می رسد سیب زمینی و پیاز بهترین مثال ممکن در این حالت باشند. این مدل به گونه ای است که به دلیل پایین بودن اطلاع کشاورزان از بازار، قیمت فعلی محصول در سال جاری، میزان کشت در سال بعد را تعیین می کند، مثلا در سالی که قیمت پیاز به دلیل بالا بودن عرضه رو به افول گذاشته، محصول جایگزین یعنی سیب زمینی کشت می شود و به این دلیل که اغلب کشاورزان در این سال سیب زمینی کشت کردند، قیمت سیب زمینی در سال بعد کاهش می یابد و این دور و تسلسل ها، سال ها ادامه پیدا می کند. پیاز در سال ۱۳۹۴ هجری شمسی به همین سرنوشت دچار شد و در موقع برداشت قیمت سر مزرعه به ۷۰ تومان هم رسید که در نتیجه آن، اغلب کشاورزان محصول خود را برداشت نکردند و تنها پس از گذشت چند ماه به دلیل کاهش عرضه، قیمت پیاز به بالای ۱۰۰۰ تومان نیز رسیده است. کارشناسان اقتصادی عقیده دارند حل این قضیه نیز راهکارهای زیادی خواهد داشت که در ادامه به بررسی چند راهکار مهم جلوگیری از آن می پردازیم.

ص: ۱۷۰

راهکارها و پیشنهادات

۱. اطلاع رسانی شفاف در بازار

اولین اقدامی که دولت می تواند برای کاهش اثر عنکبوتی در اقتصاد کشاورزی انجام دهد، آموزش کشاورزان و ارائه اطلاعات شفاف به آنان است. به طور مثال در مراکز جهاد کشاورزی امکاناتی را مهیا سازد تا کشاورزان بتوانند با مراجعه به آن از بازار محصولات کشاورزی آگاهی کسب کنند تا در دوره های بعدی به کشت محصولاتی بپردازند که تقاضای بیشتر و یا عرضه کمتر دارد و هم چنین دولت با ارائه پیشنهاد، میزان تولید محصولات خاص کشاورزی را در کشور تعدیل کند.

۲. استفاده از صنایع تبدیلی

ایجاد «صنایع تبدیلی»محصولات کشاورزی به مواد قابل نگهداری نیز می تواند عامل بازدارنده نوسانات شدید قیمتی در بازار این محصولات باشد. این صنایع باید در کنار قطب های کشاورزی هر محصول احداث شود تا با کمترین هزینه حمل و همچنین کوتاه کردن حلقه های توزیع، بیشترین سود را عاید کشاورز کند و از طرفی با ایجاد گردش مالی در منطقه باعث اشتغال نیز بگردد. البته قبل از احداث این صنایع دولت می باید برای هر محصول، با توجه

به شرایط مناطق، قطب کشاورزی ایجاد کند و به نوعی هر منطقه را تک محصولی کند تا با ایجاد صرفه به مقیاس، قیمت تمام شده هر محصول کاهش پیدا کند.(۱)

آفات محصولات کشاورزی

اشاره

مشکلی که بسیاری از کشاورزان با آن مواجه هستند، وجود آفت هایی است که باعث از بین رفتن محصول کشاورزی می شوند. در واقع آفت کشاورزی حشرات و حیواناتی هستند که با حمله دسته جمعی و افزایش تعداد آنها در زمین کشاورزی باعث افت کیفیت و یا کمیت محصول کشاورزی می شوند.

استفاده از سموم و کودهای شیمیایی

یکی از بزرگترین موانع رشد، در کیفیت محصولات کشاورزی، استفاده از سموم و کودهای شیمیایی است.

کودهای شیمیایی نهاده هایی هستند که برای جبران ضعف حاصلخیزی خاک و افزایش کمی و کیفی محصولات کشاورزی بکار می روند. تاریخچه اولین مصرف کودهای شیمیایی در کشور بار به سال ۱۳۲۶هجری

۱- مصطفی مصری پور، راهکارهایی برای جلوگیری از نوسانات شدید محصولات کشاورزی ، سایت http://econ۴-us.blogfa.com

شمسی برمی گردد که با اعتبارات سازمان برنامه، ۱۷۶ تن کود شیمیایی برای اولین بار به کشور وارد شده و مورد استفاده قرار گرفت. از آن تاریخ به بعد واردات مصرف کودهای شیمیایی فراز و نشیب های زیادی را طی کرد. در یک دهه گذشته میزان مصرف کل کودهای شیمیایی در ایران از ۴/۲ میلیون تن در سال ۱۳۷۸ به ۳/۳ میلیون تن در سال ۱۳۸۷ افزایش یافته که حاکی از سیر تحول در تدارک و توزیع کودها است.(۱)

مصرف غیرمنطقی وبی رویه کودهای شیمیایی در مزرعه ها و باغ ها مهم ترین عامل شیوع سرطان معده در کشور محسوب می شود.

کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات، دو عامل اصلی شناخته شده در تخریب محیط زیست، آلوده کردن آب های آشامیدنی، رودخانه ها، سواحل دریاها و تولیدات کشاورزی و تهدید کننده حیات برخی از گیاهان و گل های وحشی و پرندگان و آبزیان و مضرّ سلامتی انسان است. از آثار منفی مصرف کودهای شیمیایی در کشاورزی، می توان

۱- مهتاب پور آتشی، ورود کودها و سموم شیمیایی به درون آب، علل عمده آلودگی آب ها در قرن حاضر، همایش ملی مباحث نوین در کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی ساوه، آبان، ۱۳۹۰ ه ش.

به تغییر یافتن مزه و طعم، و درشت و بی قواره شـدن میوه ها و سایر تولیدات کشاورزی و سـیفی کاری ها اشاره کرد. بر اساس گزارش های سازمان بهـداشت جهانی، سالانه صدها هزار سـمپاش در سراسـر جهان، بر اثر سمپاشـی جان خود را از دست می دهند و یا آسـیب جدی می بینند(۱)؛ در حـالی که امکـان اسـتفاده از کودهای طبیعی و حیوانی که این پیامـدهای منفی را نیز ندارند؛ وجود دارد.

کشاورزی طبیعی

بهترین روش برای رشد در کیفیت محصولات کشاورزی، «کشاورزی طبیعی» می باشد.

«کشـاورزی طبیعی»(کشـاورزی ارگانیـک، زیستی یـا آلی)، نوعی کشـاورزی است که در تولیـد و فرآوری محصولاـت آن از کودهـای شـیمیایی، سـموم، هورمون هـا و دگرگونی هـا و دسـتکاری هـای ژنتیکی اسـتفاده نشود و همه مراحل تقویت زمین، کاشت و برداشت با استفاده از نهاده های طبیعی (همچون کود زیستی، کمپوستها، حشرات سودمند) باشد.

در سیستم های تولید ارگانیک، از مصرف مواد

ص: ۱۷۴

۱- دبیرسیاقی، منوچهر، در غرب چه می گذرد؟،ص۱۴۸.

شیمیایی مصنوعی (مانند کودهای شیمیایی معدنی، آفت کش ها شیمیایی، هورمون ها، داروها و مواد افزودنی) در روند تولید جلوگیری شده و به جای آنها از جایگزین هایی مانند کودهای دامی، کمپوست ها و دیگر کودهای آلی، آفت کش های غیر شیمیایی مانند عصاره گیاهان، دشمنان طبیعی، و استراتژی های کنترل بیولوژیکی و نیز از روش های مدیریتی زراعی، فیزیکی و مکانیکی برای کنترل آفات، امراض و علف های هرز استفاده می شود. البته باید به این نکته توجه کرد که کشاورزی ارگانیک تنها به معنی عدم استفاده از کودها و آفت کش های شیمیایی در نظام های تولیدی نیست، بلکه در آنها رعایت استانداردهای بین المللی و ملی خاص تولیدات ارگانیک نیز ضروری می باشد. کشاورزی ارگانیک که از سالهای ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ به عنوان یک کشاورزی کاملا- خاص مطرح بوده و دارای روش های ویژه ای می باشد، در سال های اخیر تقریبا در تمام کشورهای جهان به طور گسترده و روزافزونی مورد توجه قرار گرفته است. آنچه در کشاورزی ارگانیک مطرح است، نگاهی جامع به مجموعه ای از کارکردها است که هدف از آن تنها کسب محصول صرفاً اقتصادی نیست و عملکرد مفهومی فراتر از مفهوم رایج آن، به عنوان تنها بخشی از

کارکرد یک بوم نظام کشاورزی، را در برمی گیرد.

کشاورزی ارگانیک در ایران با مشکلات و موانعی نیز روبه رو است. یکی از این موانع عدم حمایت از طرف دولت است. از جمله حمایت هایی که از طرف دولت می تواند صورت گیرد، پرداخت یارانه، تخصیص وام های بلندمدت، احداث مراکز تحقیقاتی به منظور پیشبرد کشاورزی ارگانیک و بازاریابی می باشد. مشکل دیگری که دراین زمینه وجود دارد این است که در ایران مراکزی جهت صدور گواهی برای محصولات ارگانیک تولیدشده وجود ندارد. برای آن که این محصولات جای خود را در خانه های ایرانی پیدا کنند لازم است مصرف کننده از ارگانیک بودن محصول و رعایت استانداردهای لازم در آن، اطمینان کامل داشته باشد، بنابراین صدور گواهی برای محصولات ارگانیک به منزله مهر تاییدی است برای اطمینان خاطر مصرف کننده. مسئله دیگر این است که هنوز در این زمینه تبلیغات کافی و فرهنگ سازی صورت نگرفته است. باید این فرهنگ در میان مردم نهادینه شود که هزینه بیشتری که آنها بابت خرید محصولات سالم تر می پردازند به نوعی صرفه جویی در هزینه های بهداشت و درمان محسوب می شود. امروزه همه مردم به خطرات کودها و سموم کشاورزی و تاثیرات منفی

آنهـا بر سـلامتشان آگاه انـد. بنابراین، بایـد به جمله طلایی «پیشـگیری بهتر از درمان است» توجه بیشتری کنیم و این مسـئله را جدی بگیریم.

فصل نهم: قوانین مدنی کشاورزی ==

قوانین آب در کشاورزی

یکی از مباحات که بیشتر مورد ابتلاء قرار می گیرد« آب »است و بـدین جهت قانون مـدنی باب مزبور را اختصاص به آن داده است.

مادّه«۱۵۵» قانون مدنی: «هر کس حقّ دارد از نهرهای مباحه، اراضـی خود را آبیاری کند یا برای زمین و آسیاب و سائر حوائج خود از آن نهری جدا کند».

ماده مزبور ، نهرهای مباح را که بیشتر برای امور کشاورزی استفاده می شود، موضوع قرار داده است؛ و الّا از تمامی

ص: ۱۷۸

آب های مباح، دریا باشد یا باران یا چشمه، هرکس می تواند تملک یا استفاده بنماید. آب ،مادام که در رودخانه یا در دریا است مباح می باشد و پس از آن که در نهر یا حوض یا ظرف ملکی کسی داخل گردید مالک صاحب آن می شود. براین اساس، مادّه «۱۴۹» قانون مدنی می گوید: «هرگاه کسی به قصد حیازت میاه مباحه، نهر یا مجرای مزبور وارد شود ملک صاحب مجری است و بدون اذن مالک نمی توان از آن نهری جدا کرد یا زمینی مشروب نمود».

در صورتی که در کندن نهر یا چاه و همچنین در احیاء اراضی موات چند نفر به صورت مشارکت عمل نمایند، در نتیجه عمل مزبور آنان در نهر یا چاه شریک خواهند بود و سهم هر یک به نسبت عمل و مخارجی است که در آن بکار برده است.

مادّه « ۱۵۰»قانون مدنی می گوید: «هرگاه چند نفر در کندن مجرا یا چاه شریک شوند، به نسبت عمل و مخارجی که موجب تفاوت عمل باشد، مالک آب آن می شوند و به همان نسبت بین آنها تقسیم می شود».

مثلا هرگاه در کندن نهری دو نفر شرکت نمایند و یکی ده روز کار کند و دیگری دو روز، شخص اخیر یک ششم از آن

نهر را مالک می شود و دیگری پنج ششم بقیه را. همچنین است هرگاه چند نفر به وسیله کارگرانی که مزد آنان را داده اند نهری را حفر نمایند؛ هر یک به نسبت هزینه که پرداخته در نهر مزبور مشاعا سهیم می باشد و به همان نسبت مالک آب جاری در آن نهر خواهد بود، نه به نسبت اراضی که مالک است و از آن نهر می تواند مشروب شود. بنابراین هرگاه کسی که یک ششم نهر را مالک است بیش از شریک دیگر که پنج ششم آن را مالک است دارای زمین باشد؛ بیش از یک ششم حق آب از نهر ندارد و می تواند از دیگری مقدار لازم را اجاره بنماید.

تقسیم نهر مشترک مانند تقسیم اموال مشترک دیگر است. در صورتی که تقسیم آن ممکن باشد به درخواست یکی از شرکاء تقسیم به عمل خواهد آمد. اما تقسیم مهایات: چنان که هرگاه سه نفر به طور تساوی در نهری شریک باشند و بین خود قرار دهند که در گردش شش، هر یک، دو روز و دو شب آب ببرد؛ در صورتی که تقسیم حقیقی نهر ممکن نباشد ، برای جلوگیری از اختلاف، تقسیم مزبور الزامی بنظر می رسد و چنانچه با امکان تقسیم حقیقی نهر، شرکاء تقسیم مهایات نمایند، آن تقسیم الزام آور نیست و هر زمان

ص: ۱۸۰

می توانند بر هم زنند.(۱)

اراضی قابل واگذاری برای کشاورزی

مادّه۷: وزارت کشاورزی و عمران روستایی مجاز است به منظور احیاء و بهره برداری از اراضی و بر اساس شرایط مقرر در این قانون و با رعایت ضوابطی که به وسیله آن وزارت تهیه می گردد، اراضی مشروحه ذیل را به اشخاص حقیقی یا حقوقی واگذار نماید:

الف) اراضی بایر واقع در دهاتی که با اجرای مقررات اصلاحات ارضی به دولت منتقل شده است و همچنین اراضی بایر خالصه و مجهول المالك.

ب) اراضی متعلق به دولت که در اختیار اشخاص حقیقی یا حقوقی یا مؤسسات دولتی قرار داشته و به علت عدم استفاده یا عدم اجراء قراردادها به دولت مسترد می شود.

ج) اراضی موات ؛ اعم از آن که به نام دولت به ثبت رسیده یا سابقه ثبتی نداشته باشد.

د. مراتع (با توجه به مستثنیات مقرر در ماده ششم).

ه. اراضی جنگلی جلگه ای پراکنده و محاط در مزارع

۱- امامی، سید حسن، حقوق مدنی (امامی)، ج۱، ص۱۳۸.

و باغات.

و) اراضی دایر یا بایری که بنا به مقتضیات انقلاب اسلامی یا بر اساس قوانین و احکام مصادره شده، یا به تملک عمومی درآید و در اختیار وزارت کشاورزی و عمران روستایی قرار گیرد.(۱)

مادّه۱۰: در واگذاری اراضی برای امور کشاورزی و فعالیتهای وابسته با رعایت کلیه شرایط و ضوابط مقرر حقّ تقدم به ترتیب با اشخاص زیر می باشد:

۱. ساکنین محلی که حداقل سه سال در محل سکونت داشته اند.

۲. داوطلبانی که متعهد به سکونت در محل شوند؛

۳. تحصیلکرده های کشاورزی - دامپزشکی و دامپروری به شرط عدم اشتغال دولتی؛

۴. کارمندان دولت به شرط ترک اشتغال یا بازنشستگی یا باز خرید خدمت.(۲)

۱- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، قانون نحوه واگذاری و احیاء اراضی در حکومت جمهوری اسلامی ایران، تاریخ تصویب ۱۳۵۸/۰۶/۲۵ پایگاه اطلاع رسانی http://rc.majlis.ir

۲- همان.

قوانین حفظ کاربری اراضی زراعی وباغ ها

ماده۱: به منظور حفظ کـاربری اراضـی زراعی و بـاغ هـا و تـداوم و بهره وری آنها از تاریـخ تصویب این قانون، تغییر کاربری اراضی زراعی و باغ ها در خارج از محدوده قانونی شهرها و شهرک ها جز در موارد ضروری ممنوع می باشد.

تبصره۱: تشـخیص مـوارد ضـروری تغییر کـاربری اراضـی زراعی و بـاغ هـا در هر اسـتان به عهـده کمیسـیونی مرکب از رئیس سازمان جهاد کشاورزی ، مدیر امور اراضـی ، رئیس سازمان مسکن و شهرسازی ، مدیر کل حفاظت محیط زیست آن استان و یک نفر نماینده استاندار می باشد که به ریاست سازمان جهاد کشاورزی تشکیل می گردد.

تبصره۲: مرجع تشـخیص اراضـی زراعی و باغها، وزارت جهاد کشاورزی است و مراجع قضایی و اداری زیر نظر سازمان جهاد کشاورزی ذی ربط در این زمینه استعلام می نمایند و مراجع اداری موظف به رعایت نظر سازمان مورد اشاره خواهند بود.

تبصره۳: احـداث گلخـانه هـا ، دامـداری هـا ، مرغـداری هـا ، پرورش ماهی و سایر تولیـدات کشاورزی و کارگاه های صـنایع تکمیلی و غذایی درروستاها بهینه کردن تولیدات بخش کشاورزی بوده و تغییر کاربری محسوب نمی شود. موارد

مـذکور از شـمول این مـاده مسـتثنا است و بـا رعایت ضوابط زیست محیطی با موافقت سازمان های جهاد کشاورزی اسـتان ها بلامانع می باشد.(۱)

۱- قانون اصلاحی قانون حفظ کاربری اراضی زارعی و باغها مصوب ۳۱/۳/۱۳۷۴ و اصلاحیه ۱/۸/۱۳۸۵.

کتابشناسی

۱. جعفر شیخ الاسلامی، کشاورزی و دامداری در اسلام، نشر اسلامی، تهران، ۱۳۷۷ ه ش.

۲. محمد حسین ابراهیمی، کشاورزی در اسلام، الهادی، قم، ۱۳۷۸ ه ش.

۳. عبدالکریم پاک نیا، لقمه پاک و تاثیر آن در زندگی با نوشتاری در اهمیت کشاورزی در اسلام، فرهنگ اهل بیت (علیهم السلام)، قم، ۱۳۹۰ ه ش.

۴. نـدرو، ام واتسون، نوآوریهـای کشـاورزی در قرون اولیه اسـلام، مترجمـان فرشـته ناصـری ، عوض کوچکی، آسـتان قـدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۴ ه ش.

۵. مرکز مطالعـات و تحقیقـات حوزه نماینـدگی ولی فقیه در جهـاد کشاورزی، طبیعت و کشاورزی از دیـدگاه اسـلام، تهران، ۱۳۸۲ ه ش.

مقاله شناسی

۱. علی رمضانی، بررسی تطبیقی اخلاق کشاورزی در اسلام و غرب، مجله معرفت اخلاقی، زمستان ۱۳۸۸، شماره۱.

۲. عبـدالرحیم عقیقی بخشایشـی، زراعـت و کشـاورزی کـار پیـامبران، مجله درسـهایی از مکتب اسـلام، فروردین ۱۳۵۵، سال هفدهم، شماره ۴.

۳. محمد مهدی فجری، کشاورزی در اسلام ، مجله مبلغان، اسفند ۱۳۸۸ و فروردین ۱۳۸۹، شماره ۱۲۶.

۴. داود الهامی، اهمیت کشاورزی در اسلام، مجله درسهایی از مکتب اسلام، مهر ۱۳۷۵، سال ۳۶ ، شماره۷.

۵. هوشنگ نظامی، کشاورزی در توسعه و توسعه در کشاورزی، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، تابستان ۱۳۷۷، شماره ۲۲.

ص: ۱۸۶

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. محمد بن محمود قزوینی، آثارالبلاد و اخبار العباد، جهان گیر میرزا، تهران، ۱۳۷۳ ه ش.

۲. شیخ حرّ عاملی، إثبات الهداه بالنصوص و المعجزات، اعلمی،بیروت، ۱۴۲۵ ق.

۳.سید محمد تقی مدرسی، احکام معاملات، انتشارات محبان الحسین(علیه السّلام)، قم، ۱۳۹۰ ش

۴. نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، زمزم هدایت، قم، ۱۳۹۱ ه ش.

۵.مظاهری حسین، استفتائات، موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهرا(علیهاالسّلام)، اصفهان، ۱۳۹۱ ش

۶. مجلسی، بحارالانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.

ص: ۱۸۷

۷. مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، انتشارات نگاه، تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۲ ه ش.

۸.امام خمینی(رحمه الله علیه)، تحریر الوسیله، جامعه مدرسین، قم،۱۳۸۲ ش.

۹. فضل بن حسن طبرسی، ترجمه مجمع البیان، نشر فراهانی،تهران، بی تا.

۱۰ سید محمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان، جامعه

مدرسین، قم، ۱۳۸۵ ش.

۱۱.تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیه، تهران، چاپ دهم، ۱۳۷۱ش.

۱۲. عبدعلی بن جمعه حویزی، تفسیر نور الثقلین، نشر

اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۵ ق.

۱۳. مفضل بن عمر، توحید مفضل، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹ ش.

۱۴. امام خمینی(رحمه الله علیه)، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)،دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۲۴ ق.

۱۵. صادق سید نژاد، تولید ملی، کار و سرمایه از منظر آموزه های دینی، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران مرکز پژوهشهای اسلامی،

۱۶.شیخ طوسی ، تهذیب الأحکام (تحقیق خرسان)، دارالکتب الإسلامیه ، تهران ، ۱۴۰۷ ق .

۱۷.لطف الله صافی گلپایگانی لطف الله، جامع الاحکام ، مؤسسه انتشارات حضرت معصومه (علیهاالسّلام)، ۱۴۱۸ ق.

۱۸.شعیری ، محمدبن محمد، جامع الاخبار ، مطبعه حیدریه ، نجف ، بی تا.

۱۹.فاضل لنکرانی ، جامع المسائل ، انتشارات امیرقلم ، قم، ۱۳۸۵ ش .

۲۰.شیخ محمد حسن نجفی ، جواهر الکلام ، دار احیاء التراث العربی ، بیروت ، ۱۹۸۱ م .

۲۱.امامی ، سیدحسن ، حقوق مدنی (امامی) ، انتشارات اسلامیه ، تهران، ۱۳۹۰ش.

۲۲.احمد رضا حاج سید جوادی ، دائره المعارف تشیع ، نشر حکمت ، تهران ، ۱۳۹۰ش .

۲۳.مکارم شیرازی ، ناصر، دائره المعارف فقه مقارن ، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم ، چاپ اول ، ۱۴۲۷ق .

۲۴.دبیر سیاقی ، منوچهر، در غرب چه می گذرد ؟ انتشارات بحر العلوم ، قزوین ، ۱۳۷۵ش .

۲۵.ناصر مکارم شیرازی ، رساله توضیح المسائل ، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام ،قم، پنجاه ودوم،

۱۴۲۹ق .

۲۶. کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل،

انتشارات مجلسی، قم، ۱۴۲۶ ق.

۲۷. صحیفه نور، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران،۱۳۷۸ ش.

۲۸. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۸۰ ش.

۲۹. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۱۷ ق.

۳۰. ابن ابی جمهور، عوالی اللئالی، دار سید الشهداء للنشر، قم،چاپ اول، ۱۴۰۵ ق.

۳۱. سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب

اهل بیت(علیهم السّلام) ، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت(علیهم السّلام) ، قم، چاپ اول، ۱۴۲۶ ق.

۳۲.حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، مؤسسه آل

البیت(علیهم السّلام) ، قم، ۱۴۱۳ ق.

۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، دار الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ ق

۳۴. متقی هندی، علاءالدین علی بن حسام، کنز العمّال فی سنن الاقوال و الافعال، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، قم،

۱۳۸۶ش.

۳۵.معاونت آموزش و پژوهش ، گزیده مناسک حج ، نشر مشعر، تهران ۱۳۸۵ش .

۳۶.شهید اوّل ، محمد بن مکی ، اللمعه الدمشقیه فی فقه الامامیه ، دار الاسلامیه ، بیروت ، ۱۴۱۴ق .

۳۷.برقی ، احمد بن محمد بن خالد ، المحاسن ، دار الکتب الاسلامیه ، قم، ۱۳۷۱ش .

۳۸.محدث نوری، حسین بن محمد تقی ، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ، مؤسسه آل البیت (علیهم السّلام) ، قم، ۱۴۰۸ق .

۳۹.ابن خلدون ، مقدمه ابن خلدون ، ترجمه محمد پروین گنابادی ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ، تهران ، ۱۳۷۵ ش.

۴۰.بروجردی، آقاحسین وعده ای از فضلاء ، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع أحادیث الشیعه) ، انتشارات فرهنگ سبز، تهران، ۱۳۸۶ ق .

۴۱.کردوانی، پرویز ، منابع ومسائل آب درایران ، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۴ش .

۴۲.نهج البلاغه

۴۳.مهتاب پورآتشی ، ورود کودها و سموم شیمیایی به درون آب، علل عمده آلودگی آب ها درقرن حاضر ، همایش ملی مباحث نوین در کشاورزی ، دانشگاه آزاد اسلامی ساوه ، آبان ،

۱۳۹۰ش.

۴۴. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲ ، ص ۱۰ ، مؤسس ه آل البیت(علیهم السّلام) ، قم، ۱۴۰۹ ق.

۴۵. سمهودی، علی بن عبد الله، وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی،دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۴ ق.

۴۶. محمد خسروشاهی و شهاب الدین قوامی، هشدار، انتشارات راه سبحان، ۱۳۸۷ ش.

منابع اینترنتی

۱. http://farsi.khamenei.ir

۲. http://makarem.ir

۳. http://rc.majlis.ir

۴. http://parliran.ir

ص: ۱۹۲

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که مـا را در دستیـابی به این هـدف یـاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادنـد تقـدیر و تشـکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصـفهان -خیابان عبـدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شـهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

قائمیه
مرکز تحقیقات رایانه‌ای
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشـــانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹